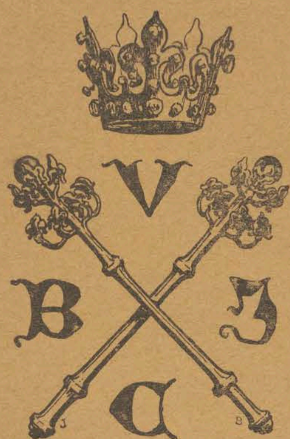
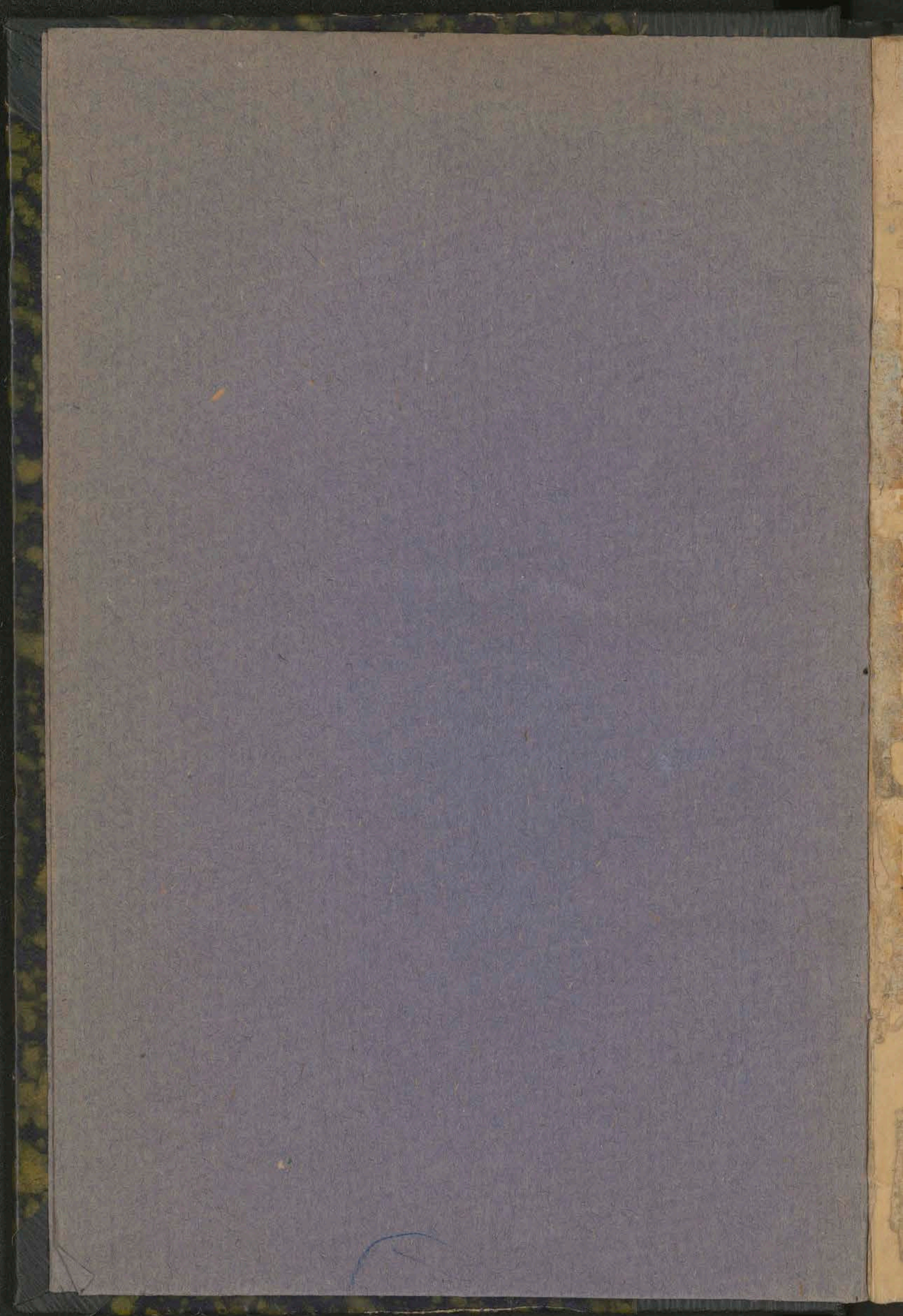

SPOSOB
DLA
RODZICOW
FIZYCZNEGO WYCHOWANIA
DZIECI

NAPISANY PO FRANCUSKU

PRZEZ

P. BALLEXSERDA, BIEGŁEGO

W SZTUCE DOKTORSKIEY; Z FRANCUSKIEGO

ZAŚ NA OYCZYSTY IĘZYK

PRZETŁUMACZONY

Sartam & tectam, ab omnique molestia & in commodo servare Prolem; inde sanitas, robur & longævitas.

ZNAYDUIE SIĘ w WARSZAWIE,

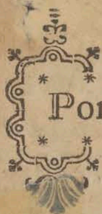
Y we LWOWIE. U JANA AUG. POSERA,

BIBLIOPOLI WARSZAWSKIEGO.

1774.

PRZEMOWA
DO
RODZICOW.

Ponieważ naypierwſze ludzi na tym świecie uſzczęśliwienie, zawiſło od zdrowia ze wſzech miar pomyślnego; Rozumiem zatym ż nic niema, coby ſię bardziey tykało dobra człowieczeńſtwa, lub mu pożytecznieyſzego było, nad to dzieło *Fizycznego Wychowania Dzieci.* Tu bowiem widzieć można ſpoſoby y reguły, których zachowaniem pomnożyć mogą Rodzice przeciąg lat życia dziatek ſwoich; zkąd

 dla

dla nich na całe życie ſpływać maią owe uſzczęśliwienie doczeſne, zkąd także y dla Narodu, rozliczne pożytki, iako to: zaludnienie kraiu mocnemi y rzeźwemi Obywatelami, uniknienie tylu chorob, które co rok większą część niſzczą Obywatelow, y zapobieżenie niedołężności, ſłabości, y kalectwu. Ieżeli bowiem wychowanie dzieci tyle ma zawſze w ſobie, iż według niego dalſze ſwe życie prowadzić zwykli, wątpić niepotrzeba o przyſzłym ich czerſtwym y długim życiu, ieżeli przy zwoicie od Rodzicow ſwych będą wypielęgnowane. Przeto was ſię to naybardziey tycze Rodzice, y dla was reguły *Fizycznego Wychowania Dzieci* ſą naybardziey potrzebne. a więc niemałą zdaię ſię wam czynić przyſługę, gdy wam dzieło to

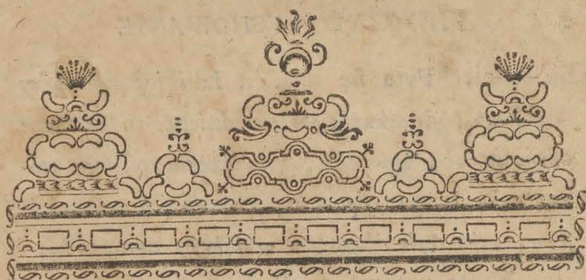
z Fran-

z Francuzkiego, Oyczyſtym podaię ięzykiem. Bo wſzakże nic was bardziey intereſſować niezwykło iako właſne dziatki, ani ſię bardziey w życiu waſzym wydaie, iako ow urodzony natury inſtynkt, miłości, y przywiązania oſobliwſzego, y owey zbyteczney (ieżeli ſię tak nazwać może) troſkliwości w ich wychowaniu. Każdy z was życzy ſobie, by iak naykſztałtnieyſze, nayzdrowſze, naymocnieyſze, dziatki iego były. Każdy chce, by oba te przymioty: piękność umyſłu, y piękność ciała to ieſt porządne iego członkow ułożenie, ich krzepkość y ſiła oſobliwſzym ſpoſobem w dzieciach iego znaydowała ſię. Z tym wſzyſtkim naturalnie mowiąc od was to ſamych zawiſło Rodzice; Wy bowiem dobrym przepiſem życia ſwe-

go dać to dzieciom ſwoim możecie, czego im przez niepomiarkowane pożycie waſze uymuiecie. Obaczcie dowod tego w tym Dziele *Fizycznego Wychowania*, oraz y to co wam czynić potrzeba, ieżeli te dwa przymioty mieć chcecie ſpoione w dziatkach waſzych.

SPO-

SPOSOB
DLA
RODZICOW
FIZYCZNEGO WYCHOWANIA
DZIECI.

Od narodzenia ich aż do wieku doyzrzałego dziecińſtwa, który ſię tu naznacza w piętnaſtym lub ſzeſnaſtym roku.

Akademia Harlemſka wzbudzona pragnieniem uczynić głębokie rozmyślania ſwoie pożyteczne ludziom, podała pytanie iedno, w Roku 1761. w materyi naybardziey tyczącey

ſię ludzi. Pyta ſię ona. „ *Iaki ieſt naylepſzy ſpoſob do poſtępowania ſobie z dziećmi co ſię tycze odzienia ich, żywności, y ćwiczenia, od tego momentu w którym ſię rodzą, aż do ich młodzieńſtwa, żeby żyli długo, y w dobrym zdrowiu?* „

Na to pytanie wielkiey zaiſte wagi zechcę ia odpowiedzieć, a ieżeli trudność iego będzie mi przeſzkodą; Pożytek przeciwnie doda mi ſerca do wykonania przedſięwziętey myśli.

Ieżeli więc tu odkryię przyczyny przypadkowe, dla których tyle Oſob znayduie ſię małych, ſłabych, y ſzpetnych, y oraz ieżeli pokażę, czego potrzeba, ażeby ludzie ſłuſznego wzroſtu, mocni y krzepcy byli, rozumiem, iż przez to założonemu od Akademii pytaniu zadoſyć uczynię.

(*Podział Materyi*) Ażebym zaś więcey przydał światła Dziełu temu, na cztery go dzielę Epoki, wprzod położywſzy Wſtęp, w którym iak ma życie ſwoie miarkować Oyciec, a naybardziey Matka aż do narodzenia dziecięcia krótko pokażę.

Zacho-

Zachowam w każdey Epoce porządek w pytaniu, lecz pierwey położę Artykuły o ćwiczeniach, które do *Fizycznego wychowania dzieci* potrzebne nader być zdaią fię.

Pierwfza Epoka zaczyna fię od narodzenia dziecięcia, a kończy fię na ten czas, gdy dziecie przeftaie być karmione pierfiami.

Druga Epoka zaczyna fię od roku iednego lub około; a kończy fię, gdy dziecie dóydzie lat pięciu lub fześciu.

Trzecia Epoka zaczyna fię na ten czas kiedy ordynaryinie ftroy dziecięcy odmieniaią w Europie, a kończy fię gdy dziecię dóydzie lat dziefiąciu.

Czwarta Epoka poczyna fię od lat dziefiąciu lub około, a kończy fię na wieku Młodzieńftwa, który ia tu naznaczam w piętnaftym lub fzeznaftym roku.

WSTĘP.

O fpofobie życia Oyca y Matki aż do narodzenia dziecięcia.

(*Krótkie opiſanie człowieka*) Człowiek ieſt złożenie z dwóch ſubſtancyi; Duchowney, którą ieſt Duſza; y materyalney, iako ieſt ciało.

Duſzę uważać możemy niby wypłynienie Boſtwa *) gdyż Piſmo święte powiada, iż ſię podobało Bogu, aby nas uformował na podobieńſtwo ſwoie.

Ciało ieſt złożenie zupełne z części złączonych cudownym ſpoſobem do wykonania

iuż

*) Zdanie Filozofow o początku Duſz ludzkich na cztery dzieli ſię klaſſy. W pierwſzey będący rozumieią, iż Duſza ludzka ieſt wypłynieniem Boſkiey ſubſtancyi. 2. Rozumieią z Leibnicym, iż duſze od pierwſzych Rodzicow przez rozkrzewienie pochodzą. Inni dawniey, baiecznie z Platonem ſądzą, iż od wiekow ſtworzone ſą duſze. Wſzyſtſkie te zdania potępia Concilium Trydeńſkie, y uczy, iż duſze na ten czas ſtwarzane bywaią od Boga, gdy ciało doſkonale uformowane iuż ieſt w wętrznościach Macierzynſkich.

iuż przez ruſzania dobrowolne, iuż przez nierozmyślne tych ſpraw, do których ſą naznaczone. Iakież wyobrażenie widok ten *) niepokazuie oczom Filozofa maiącego na to baczność, który z wiadomśoci ſtruktury części może wnoſić przyczyny wykładać naturalne przypadki, które w ciele ludzkim wydaią ſię.

W życiu ludzkim trzy pory wieku uważyć przychodzi: wzraſtaiącego, doſtałego, czyli czerſtwego doyzrzałego y ubywaiącego.

Pierwſzy, dzieli ſię na trzy inne to ieſt: Niemowlęſtwo, Dzieciństwo, y młodzieństwo. Oſtatni podział tenbędzie materyą Dzieła tego.

(Po-

*) Owe Stworcy prawo, między ciałem, y Duſzą naſzą, że gdy ciało ruſza ſię podobna ſię w Duſzy myśl wſzczyna, y znowu gdy Duſza co myśli, ciało podobnym ruſzaniem ukazuie poſłuſzeństwo duſzy; z godne to ziednoczenie tych dwoch ſubſtancyi, nazywa ſławny Filozof Leibnic Harmonią uſtanowioną od Boga, y iedność tę Duſzy, z ciałem, ułożeniem nieprzerwanych myśli w Duſzy, y w Ciele nie przerwanych ruſzania, a z myślami duſzy ſwey zgadzaiących ſię, explikuie.

(Potrzebne Dyſpozycye w Oycu y Matce).

Dobra końſtytucya, ciała dziecięcia, moc y krzepkość iego temperamentu, zawiſła po więkſzey części od dobrego przepiſu życia, który Oyciec, y Matka zachowywać będą, przed poczęciem Iego, tudzież od tego co matka zachowuie na ten czas, kiedy go noſi w wnętrznościach ſwoich; Bo złe dyſpozycye ciała Oyca y Matki ſą naybliżſzą przyczyną, ſłabości, y złego temperamentu Dzieci.

Wſzakże ieżeli przeciwnie Oyciec y Matka ſą oboie w dobrym zdrowiu, bez żadney brzydkości znaczney, y ieżeli ciała ich ſą doſyć dobrze uformowane, we wſzyſtkich ſwych cząſtkach, y niemaią dyſproporcyi między ſobą przez wielkość lub ſzerokość, ieżeli ſą dobrego zdrowia, mocney, y trwałey konſtytucyi, ieżeli żywią ſię trzeźwo dobremi ordynaryinemi potrawami, ieżeli ſurowych nader na ten czas poſtow, lub innych umartwienia pobożnych zbytecznie niezachowuią, ieżeli niewycieńczaią oboie ſił ſwoich ciężką pracą lub zbyteczną ſedentaryą, to ieſt ieżeli bez

fa-

fatygi robotę ręczną lub iakąkolwiek czynią, ieżeli oboie ſą w przyzwoitym wieku Oycic od dwudzieſtego piątego, do pięćdzieſiątego roku, Matka od oſiemnaſtego do czterdzieſtego. Nakoniec ieżeli Mąż y żona, żyią w zgodzie weſołey, y ukontentowaniu rozumu, które częſtokroć daią nauki, y za ktoremi idzie myśl weſoła, rzecz podobna nader eſt do prawdy, iż Rodzice maiąc oko na te przeſtrogi, wydadzą Dziecie na świat, które mieć także będzie dyſpozycye do trwałey y mocney konſtytucyi.

(*Przepis dla Niewiaſty w cięży będącey*). Niewiaſta w cięży będąca, powinna zażywać pokarmu pomiarkowanie, y tylko tych potraw, których ordynaryinie zażywać zwykła, ieżeli nie ſą zbyt cięźkie ſłone, y korzenne. Maią zaś być te potrawy takie, któreby ani ciepła zbytecznego, ani zimna nieſprawiały, ani ſame nad to ciepłemi, ni zimnemi niebyły. Nie trzeba nigdy, aby w tym właſnego cudney ſwey natenczas Fantazyi zażywała wyboru, lub co nieſmak iey, y imaginacya niepomiar-

kowa

kowana podaie ; Niech sobie słodką owę zada przykrość , y wstrzyma się od owego dziwacznego apetytu, osobliwie kiedy go czuie do rzeczy trudnych y niesposobnych do nalczytego strawienia. Są Doktorowie niektórzy, co pozwalaią iey na ten czas ieść niektóre oliwki lub kapary, lecz w małey mierze , y to dla oczyszczenia tylko żołądka , od przykrey flegmy, która iest, iak rozumieią, przyczyną owych dziwnych y wymyślnych apetytow, którym się poddaie wiele bardzo nierostropnych Niewiast w cięży będących.

Ieżeli apetyt iey iest zbyteczny, niepotrzeba, ażeby razem tyle zażywała pokarmu, ile niezwykła zażywać; Lepiey iest raczey, ażeby częściey iadła daiąc czas od iednego iedzenia do drugiego dobrey dygestyi czyli strawienia. Bo obfitość chilu źle przysposobionego sprawiłaby raczey mdłość dziecięciu w wnętrznościach iey będącemu a niżeli ożywienie, Ten sam przypadek trafić się może z przeciwney przyczyny; dygeta na nic się iey nieprzyda. Rostropne Niewiasty przymuszone

cze-

częſtokroć bywaią, przyniewalać ſię nieiako do iedzenia, gdy długiego podczas cięży ſwey doznaią nieſmaku; Powinne żuć dobrze to co iedzą, ażeby dygeſtya lepiey przyſpoſobiona łatwieyſza była, Na ten czas chil po takowey dygeſtyi lepſzy nierownie formuie ſię.

Ieżeli ma ſkłonność do wina ciepłego, potrzeba, ażeby w tym napoiu miarkowała ſwoy apetyt, y żeby go zażywała zmieſzanego dobrze z wodą, dla lepſzey ſtrawności y żołądka przeczyſzczenia, Trunki gorące, które każdego czaſu rozum mieć powinien za lekką truciznę, ſą rzeczywiście trucizną ſzkodliwą dla dziecięcia w wnętrznościach matki będącego, niech ſię więc od nich Niewiaſty w cięży będące zupełnie wſtrzymaią.

Matka dziecięcia będąc w cięży ma oddychać powietrze czyſte y pogodne, to ieſt powietrze utemperowane, które ſię odmienia częſto, ieſt Iey nayprzyzwoitſze. Niech niezażywa zapachow bardzo mocnych; A ieżeli ſnu ordynaryinie zażywała przez ſiedm lub oſiem godzin, w cięży będąc dobrze uczyni

ie-

ieżeli dłużſzego iedną godziną nad ordynaryiny zażywać zechce.

Dobraby rzecz nader była, ażeby niewiaſta cały czas cięży ſwoiey przepędziła bez żadnego zaſtanowienia ſię z uwagą, lub zbytecznym pragnieniem iakiey rzeczy, y żeby ſię ſtarała odwracać oczy od tego, na co patrzyć bez przykrości y wſtrętu niemoże; Gdyż to wſzyſtko cokolwiek ią razić może, lub pomieſzać iey imaginacyą, która na ten czas naybardziey czuła ieſt, ſzkodziłoby dziecięciu. Ma więc być oddalone od niey z wielkim ſtaraniem to wſzyſtko cokolwiek ią do gniewu, żalu, y ſmutku pobudzić może, bo mała rzecz nieukontentowanie ſprawić potrafi, a dziecie w wnętrznościach będące, przyimuie na ſiebie cząſtkę tego, co ponoſi Matka.

Suknie iey powinny być ſzerokie, y łatwe do odzienia, ażeby niemiała trudności w ubieraniu ſię, a nadwſzyſtko aby ią nigdzie nie ściſkały; Powinna noſić trzewiki któreby z niſkiemi korkami, y ſzerokie u dołu były, chroniąc ſię trudnego chodzenia, zkąd-

by

by lub boiaźń dla niewygodnego kroku, lub upadek mogł naſtąpić, roboty iey niech będą bez fatygi, niech ſię zabawia weſoło, niech ſię przechodzi częſto, chroniąc ſię zbytecznego zimna, niech ſię ſtrzeże, ażeby niepodnoſiła bardzo ramiona, y niedźwigała ciężaru iakiego, tudzież niech ſię chroni wyſokiego śpiewania, y ogólnie każdego wyſilenia, lub roboty gwałtowney.

Y te to ſą poprzedzaiące przeſtrogi, które oſądziłem za rzecz potrzebną, ażeby, weſzły koniecznie *do Dzieła tego.*

EPOKA
PIERWSZA.

Od Narodzenia Dziecięcia aż do czaſu tego kiedy pierſiami przeſtaie być karmione.

Dziecie po Narodzeniu ſwoim ma być złożone na chuście miękkiey, ſuchey, y pomiernie zagrzaney, ieżeli to ieſt w zimie; trzeba bowiem uſtrzedz go od zbytecznego zimna, w pierwſzym momencie życia iego. Cięży ordynaryinie od dwunaſtu do czternaſtu

funtow; a od osiemnastu do dwudziestu iednego calu, miewa w spokoiu. Ieżeliby się zdawało być słabe dla trudnego połogu matki, można go zakropić trochę wyleconym winem, zaprawionym cukrem; Lecz ieżeli pokazuie po sobie dobrą nadzieię przyszłego zdrowia nietrzeba mu nic dawać, ażeby wyrzuciło z siebie paskuctwo *) y przez usta wiele lepkiego humoru, bo gdyby pospieszono się, karmić go pierwey, niż z niego wyidzie ta materya, pokarm, któregoby zażył, skwaśniałby w żołądku iego, co potym mogłoby być przyczyną ciężkich kolek. Można mu niedawać pokarmu, aż do dwudziestu czterech godzin, a nawet y trzydziestu, ieżeli tego potrzeba.

Medyk, którego w Cudzych kraiach do połogu zażywać zwykli, ma opatrzyć dziecie, ieżeli wszystkie cząstki iego są doskonale uformowane według natury porządku; ponieważ, ieżeliby co nienaturalnego było w ich uformowaniu, ma temu umieiętnością sztuki swo-

*) (Meconium).

ſwoiey zapobiec. Przeto potrzeba mieć wiadomość, y upewnienie, o umieiętności y doświadczeniu Medyka, a rzadko zaś kiedy trafić ſię może; ażeby Niewiaſta zupełną tey ſztuki miała wiadomość.

Niepotrzeba nigdy dotykać ſię głowy dziecięcia, chyba że gdyby nieco ſtłoczona była przy porodzeniu, coby iey na potym nieprzyzwoity kſztałt dać mogło, na ten czas ręka ſpoſobnego Medyka, ma iey przywrocić kſztałt naturalny.

Są takie kraie, w których ten ieſt zwyczay, iż dzieciom kruſzą, że tak powiem, głowę, ażeby według upodobania ſwego dali iey kztałt iaki. Ale też to, w kraiu tym uważać możemy, iż ci ludzie bywaią ordynaryinie głupi, podli, bez żadney imaginacyi, bez mocy, y krzepkości; Y w ſamey rzeczy ſpoſob ten tak nieludzki, nadweręży nieuchybnie delikatne cząſtki mozgu, y ułożenia iego naturalne, a ſprawić może złe na potym ſkutki, tak dla ciała, iako y dla rozumu.

Trzeba myć dziecie delikatnie chuſtą zmoczoną w winie ciepłym, ażeby mu otrzeć oczy, uſzy, y obmyć go z owego brudu, który [illegible] na ciele ſwoim, bo nieobmywſzy go, mogłoby to co ſzkodzić ſkurze ciała iego, a to, iż zatykaiąc pory ciała, niedopuſzczałoby tranſpiracyi wewnątrz, co nieochybnie ſprawiłoby pomieſzanie w zdrowiu iego; Powiedziałem, iż do tego zażyć potrzeba ciepłego wina; gdyż wodą niemożna otrzeć brudu, tłuſtość w ſobie maiącego.

(*Stan Dziecięcia dopiero urodzonego*). Dziecię rażone zewnętrznym powietrzem, które ſię w pierſi iego wdziera, płacze przychodząc na świat; Te ſkutki powietrza *) ściſkaią muſku-

*) ſkutki ciężkości. Doświadczeniem rzeczy, bawiący ſię Fizycy, dociekaią właściwey ciężkości powietrza; Ciężar powietrza tego, ktore opiera ſię o ciało naſze rowny ieſt ciężarowi maiącemu w ſobie funtow 33600. Ten ciężar że nie tłumi ludzi, inna właſność tegoż powietrza,

muſkuły dziecięcia, które wydaie ź ſiebie urynę, będąc położone w cieple; We dwadzieścia cztery lub trzydzieści godzin, wyrzuca z ſiebie paſkuctwo wypruźnia przez uſta humory, które były w Gardzielu zamknięte, y które wychodzącym z pierſi powietrzem napędzone wychodzą *); Im więcey zaś tako-

trza ſprawuie, to ieſt giętkość iego; powietrze bowiem we wnętrznościach będące wſtrzymuie ciężar zewnętrznego powietrza. Przeto Dziecie rażone ciśnieniem gwałtownym, płakać muſi, nie będąc przyzwyczaione do ponoſzenia, ciężaru tego, którego my nie czuiemy, będąc przyzwyczaieni do niego od Dzieciństwa.

*) Sprawuią to w Dziecięciu ten ſam ciężar powietrza. Widzieć ſię to daie ieſzcze w doświadczeniach Fizycznych iako powietrze ſtłoczone, w Dieżce moſiężney, wſzyſtką wodę z niey pędzi; gdyż woda w gorę iść muſi, gdy ią ściſka powietrze.

wych humorow, pozbędzie dziecie, tym w lepſzym zdrowiu na potym zoſtawać będzie.

Głowa dziecięcia ieſt oſobliwſza; Na wierzchu widać zapadłość, którą przykrywa czaſzka y ſkróa, nos iego ieſt płaſki, uſzy odſtałe, uſta, y iagody napukłe, Błona rogowa oczu iego (cornea) ieſt zaſłoniona co przeſzkadza promieniom ſłużącym do widzenia, ażeby one nie przeſzły aż do błony ſiatkowey, dla tego dziecię nic niewidzi. Pierſi iego ſą ſzczupłe biorąc proporcyą do głowy; Ramiona ſą mocnieyſze, niżeli uda. Skóra iego ieſt czerwona dla ſubtelności ſwoiey, y ordynaryinie rozumieią, iż im więkſzey ieſt ona czerwoności, tym bardziey dziecie białe napotym będzie.

Przez czterydzieści dni życia Dziecięcia, zmyſły iego nie ſą odkryte, naywiękſze hałaſy nieoczucą go, chyba że go kto potężnie dotknie ſię; zmyſły iego ſą nie udolne, y roſtargnione; Nieśmieie ſię, ani płacze; Krzyczy, lecz mówić można, iż krzyk iego nieieſt znakiem bolu. W tym ſtanie możemy uwa-

żać

źać dziecie iako naynędznieysze ze wszystkich nowych istności żyiących, bo się tylko rusza gdy inne zwierzęta same biegną do piersi, a częstokroć szukaią same od innych matek pożywienia, ale człowiek potrzebuie pomocy wszelkiey, niemało przykrośći y starania za sobą ciągnącey; Czyliż niepokazuie się przez to, iż BOG chciał dać poznać człowiekowi iak wiele ma sobie ważyć życie podobnego sobie?

Po skończonym tym czasie zaczyna używać zmysłow, *czuie sensacye*, *) ukazuiąc ie płaczem y śmiechem.

Powiedziałem, iż dziecie rodząc się na świat, krzyczy bo to iest naypierwszy znak życia, który daie, gdy zdrowe iest, lecz ieżeliby długo krzyczeć miało, na ten czas trzeba mu dać połknąć trochę oleyku słodkiego migdałowego, dystylowanego bez ognia, albo raczey nie co syropu cykoryowego. Ieżeli to nieuspokoi go, tak, że y piersiami po dwudziestu czterech godzinach niebędzie można go ukoić, przy-

*) (Znaydziesz na to niżey explikacyą).

padnie zapewne descens, na co trzeba wielce mieć oko, y uciec się w tym razie do Cyrulika doskonałego iak nayprędzey, ażeby na tychmiast na swoie przywrócił mieysce, y wstrzymał stęgami; W czym sama umieiętność sztuki iego prowadzić go będzie.

Nie trzeba nigdy chrzcić Dzieci wodą zimną nawet y pod czas naywiększego ciepła, gdyż to mogłoby być przyczyną ściśnienia gwałtownego w suchych żyłach, y sprawić w nich konwulsyą. Konwulsya iest to choroba nayczęstsza u Dzieci; Pokażę iey przyczyny w następuiącey Epoce.

(*Zwyczay Osobliwszy niektórych Narodow*). Pan Lock rzecz godną podziwienia mówi, iż Irlandczykowie, y Domy Gór szkockich, kompią dzieci swoie w wodzie zimney na ten czas nawet, kiedy iest wpoł zmieszana z lodem. Zyczyłbym sobie, ażeby ten sławny Autor, lepiey nas był informował w tey mierze, o owym osobliwszym zwyczaiu, tak potrzebnym rodzaiowi ludzkiemu, ażeby nas był upewnił, na przykład, czyli zwyczay ten

iest

ieſt powſzechny w całym tym Narodzie, y w którym wieku zwykły matki tak okropne doświadczenia czynić z dziećmi. Nieznalazłem ieſzcze nikogo, któryby ten uczynek doſtatecznie mogł potwierdzić.

Czytamy w Hiſtoryach, iż ſcytowie a nawet y ſąſiedzi naſi *Germanowie*, zwykli byli ponurzać dzieci ſwoie niedawno urodzone, w naybliżſzey rzéce, rozumieiąc iż tym ſpoſobem ciała ich zahartuią, iż ſprawią ie mnicy czułemi, y trwalſzemi. Zaiſte albo my niepoznaiemy doſtatecznie, iak daleko rozeiągać ſię może zdolność wytrwania dziecięcia niedawno urodzonego, albo też te narody, ſzkodowały wiele w tym tak okropnym doświadczeniu: Niewiem czyli ſpoſob ten był dobry dawnych czaſow, lecz o tym mocno wątpię, ażeby go używali ſzkotowie, y Irlandczykowie iako Pan Lock zdaie ſię im to przypiſywać; Wątpię nawet, ażeby ten ſam ſpoſob, ſkutek ſwoy mogł odebrać temi czaſy w Europie, gdzie w naturze ludzkiey wiele widziemy odmiany. Rozumiem więc, że gdyby

tey praktyki rzeczywiście zażywano z dziećmi niedawno wydanemi na świat, połowa przynaymniey zginęłaby w konwulſyach, któreby ztąd nieochybnie naſtąpiły.

Gdyby odłączywſzy dzieci od pierſi macierzyńſkich, przyuczano ich pomału do zimney wody, myiąc ie po trochu, y nurzaiąc w niey wſzyſtkie ciała członki, po wielu takowych doświadczeniach, rozumiem, że ta praktyka, ktoraby z początku wiele z nich łez wyciſnęła, ſtałaby ſię dla nich nałogiem pożytecznym, któryby mocno utwierdził konſtytucyą ich temperamentu. Ale że niektórzy nurzaią niemowlęta, w zimney wodzie, na ten czas nawet kiedy wſpoł ieſt zmieſzana z lodem, rzecz ta taka ieſt, iż o iey dobrym ſkutku, przynaymniey mi wątpić przychodzi, poki aż długie y ſzczęśliwe doświadczenia nieodmienią w tey mierze zdania mego.

Z powieści woiażuiących mamy, iż Iapończykowie grzebią niemowlęta ſwoie w śniegu, tak że aż ſkościeią od zimna, y że potym nurzaią ie w wodzie ciepłey, co zwy-

kli

kli powtarzać trzy razy na dzień pierwszego roku życia ich : lecz wszystkie przykłady, które mogą być przytoczone z Iaponii tyle tylko mogą , ażebyśmy nieczynili nie podobnego. Narod ten niema w tey mierze żadnego od nas poważania ; Wszyscy ordynaryinie są słabego ciała, y umysłu, y przeciąg życia ich rownać się nigdy niemoże z czasem ordynaryinego życia naszego.

(*Ieżeli natura ludzi odmieniła się w Europie*). Natura ludzi odrodziłaż się w Europie? Tak w samey rzeczy, można to o wszystkich twierdzić kraiach: lecz pytanie to iest tak potrzebne dla związku z materyą naszą, iż warte tego, ażebym z strony moiey uczynił nad nim iakąś uwagę, a nayprzod ieżeli uważam konstytucyą ciała Niemcow teraźnieyszych, lubo naylepszą podobno która być może ieszcze w Europie, ta rownać się nigdy niemoże dziwnym owym wyobrażeniom, które nam zostawuie Tacyt o owey czerstwości Germanow, których nayosobliwsze wychowanie zalcżało na tym, ażeby ponosili niewygody, y

tym

tym ſpoſobem zmocnili ciało, y zahartowali, ażeby ſię ſtali odważnemi, y ſtraſznieyſzemi nieprzyiaciołom ſwoim. Gdy zaſtanawiam ſię z myślą nad Francuzami, niewidzę, ażeby ci rownali ſię rzeźwo Przodkom ſwoim, chyba tylko odwagą y żwawością w potyczce.

W narodzie Włoſkim niewidać owych niezfatygowanych przodkow. Czytaymy pilnie Hiſtoryą, nieuciekaiąc ſię do iakich nadnaturalnych znamion, y nietrzymaiąc co do ſłowa, o owych cudnych czynach tylu Bohatyrow Greckich lub Rzymſkich, obaczemy tę prawdę w przyſtoſowaniu tyſiącznych innych okoliczności, że ludzie w naturze mocno odmienili ſię *). Ieżeli przypatrzemy ſię Arſe-

natom

*) Możemy ieſzcze czytać w niektorych Hiſtorykach, że iak ſpiſywano w Rzymie Familie, kładziono tam zaraz każdego Obywatela Rzymſkiego Wiek; y przy popiſie wielu Miaſt małych Włoſkich tego czaſu, widziano z podziwieniem wielką liczbę obywatelow, ktòrzy

tak

natom, znaydziemy tego oczywiſty dowod w ſamym noſzeniu ciężkiey zbroi, broniących y rażących, których Przodkowie naſi zażywali do woyny.

Kiedy widziemy nakoniec owe piękne ſtatui ſtarożytne, wielkości naturalney, uważać w nich możemy tęż ſamę proporcyą, z inſzemi ciała członkami, którey odmienić niemogli, iako to oczy, uſta, &c. ſzyię maią ogromnieyſzą, y mocnieyſzą, barki okazalſze, uda otylſze, y to wſzyſtko razem więcey w ſobie maiące muſkułow, ſłowem maią w ſobie znamie mężności, którego ſnycérze naſi doſkonali, nieśmieliby teraz wyrazić na ſtatuach, ażeby ſię tym, niezdawali urągać z natury. Podobno gdyby owi ſławni Rzemięślnicy przenieśli ſię w Góry ſzwaycarſkie, znaleźliby więcey podobnych Oryginałow, niż przedtym; Ale iak kolwiek bądź nieidąc do dawnych cza-

tak długi wiek pędzili, że u nas przypadkiem oſobliwſzym nazwaćby ſię to mogło.

czaſow Grekow y Rzymian, to iednak zawżdy oczywiſta ieſt, że ludzie w konſtytucyi ſwoiey nieznacznie odmienili ſię w Europie. Przyczynę tego powinniśmy przypiſać nayprzyzwoiciey rożnym okolicznościom, które ia krotko przebiegnę.

A nayprzod wynalazek prochu, od którego cała woienna ſztuka początek ſwoy wzięła, ieſt to Epoka, od którey zaniedbana będąc Gymnaſtyka *), znaczna naſtąpiła odmiana w wychowaniu młodych, którzy ſię niećwiczyli więcey, iako przed tym, aby byli prędkiemi w gonitwie, umocnili ciało ſwoie rożnemi igrzyſkami, które na ten koniec uſtanowione były. Forma teraźnieyſza rządu Pańſtw ſpokoynieyſzych w Europie, wiele przyłożyła ſię do tey w ludziach odmiany. Od owego czaſu iak poſtanowiono ludzi do obrony Pańſtwa, y iak im uſtanowiono za to płacę, ażeby oni niczym ſię więcey niebawili, tylko iedynie tym kunſztem, wylewaią ſię prawie

wſzy-

*) Siermierſka Nauka.

wszyscy na rozwiązłość, y zostaią w nędzy, która idzie za długiemi y ciężkiemi pracami woiennemi. Inni którzy się wyswobodzonemi widzą od straży nad ich bespieczeństwem, prowadzą życie gnuśne w miękkości y niewieściuchostwie, spoczywaiąc niby na łonie roskosznym nauk y interesow stanu.

Trzecia przyczyna niemniey okropna, która pochodzi z mody obrzydliwey; Iest to zwyczay nazbyt szkodliwy dla dzieci, iż własne ich matki niekarmią piersiami swemi, y że krępuią ich tylą zawoiami, y pieluchami, y owym ciasnym sznurowaniem ich ubioru.

Licznośc w pomieszkaniu obywatelow, zbytek miast wielkich zniewolił nieiako wielką liczbę robotnikow, ażeby się wdali w prace sedentaryine, y szkodliwe zawsze zdrowiu, ażeby zadosyć uczynili gustowi, albo raczey chymerze wielu prożnuiących ludzi; Iest oraz niemałą przyczyną tey odmiany. Niezamilczę tu długiey żeglugi, do którey nas pobudziła niespokoyna chciwość bogactw, Wszakże wszystko złoto z Ameryki

spro-

ſprowadzone, niema tyle w ſobie ſzacunku, ażeby mogło nadgrodzić ſzkody, które ſprawiły w Europie; owe ciężkie choroby, których zctamtąd Europeyczykowie zarwali; Toć więc umieiętnościom y ſztukom, które nam tę podroż łatwieyſzą ſprawiły, powinniśmy przypiſać te choroby; luboć obaczemy w przeciągu Dzieła tego, że mamy innych ieſzcze podoſtatek przyczyn, na które to złożyć powinniśmy, niewyiąwſzy nawet y Doktorſkiey ſztuki.

Rozumieią niektórzy, iż przyzwoita rzecz ieſt, cierpieć w Mieście iakiem wielkim, publiczne nierządnice. Tym ſpoſobem mowią, przyſtoyne Domy mogą być w beſpieczeńſtwie daleko więkſzym, niż gdyby ſurowey w tey mierze zażywano polityki. Zoſtawuię ia ſubtelnym Politykom y wielkim Moraliſtom to pytanie do *decyzyi*, iako materyą ich ſię tyczącą. Co do mnie, który nieſzukam inſzego końca, tylko *dobra Fizycznego*, powſzechnie, yſzczegulnie, powiem to tylko, z wielką ufnością w zdaniu moim, że gdyby można

uczynić porownanie, y ſtawić nieiako dwa narody rowney liczby co do obywatelow, wieku, y płci, w iednym położone klimacie, y pod iednym rządem, &c. wyiąwſzy to tylko, że w iednym mnieyby było publicznych nierządnic, lecz co piętnaſtego roku, panowałoby powietrze, ktoreby każdego razu dwudzieſtą część mieſzkańcow zgładziło; Rownaiąc mowię, Narod ten, z podobnym Narodem, gdzieby inney nieznano zarazy, procz wielkiey liczby nierządow takich, iakie widziemy w wielkich Miaſtach, Londynie, Paryżu &c. Za rzecz nie ochybną trzymam, iż przy końcu iednego wieku, pierwſzy ow Narod widziałby ſię bardziey ieſzcze zaludniony, y że obywatele iego byliby zapewne konſtytucyi y temperamentu nierownie żywſzego. Tak rozumiem, iż profituią wielce Niemcy z oſtrych praw w tey mierze.

Nic niema poſpolitſzego w konwerſacyach, y zabawach familiarnych, nad owe ſłowa, iż potrzeba, ażeby poddany uciemiężony był podatkami, aby w nim wzbudzić

dowcip, śmiałość iego pokromić; lecz oprocz tego żeby ta maxyma była bardzo okrutna y niezgadzaiąca się z rostropnym Administratorow rządem, którzy przełożeni są nad strażą skarbu; To ieszcze pewna iest, iżby bardzo wykraczała przeciwko dobrey polityce, Dziedzicznego Królewstwa. Bo iakimby to sposobem być mogło, ażeby nędzni chłopi wycięczeni pracą, y podatkami, któreby im sposobność odięły przyzwoitey żywności, y przywiązanie do stanu swego, mogli kiedy wydać na świat wiele dzieci trwałey konstytucyi? Lecz ia wracam się do Dziecięcia osobliwszego celu moiey materyi.

(*Matka powinna Karmić swoie Dziecie*). Oczekuiesz podobno tego odemnie Matko, ażebym ci zalecił, byś sama Dzieci swoich mamką była? Y iakże! mam ci pewnie radzić? ażebyś oddaliła od siebie y niedbała o dziecięciu o własney tey twoiey a naydroższey cząstcę, żebyś mało przez to ważyła sobie interes spolnego twego z dzieckiem zdrowia? Każdy to bowiem wie dobrze, iż dwa ztąd wypły-

wypływaią pożytki, tak iż lekce sobie ważyć nawet potrzeba tysiączne inne pomnieysze starania, które potrzebuią oka, y serca matki; gdyż te wszystkie prawie małey są wagi y wcale oboiętne.

Więc nadaremnie będzie mléczny ow sok, wpływaiący w piersi? Części ciała wystawione na widok? y dla tego tylko, ażeby się pokazały matce, y mogły być widziane łatwiey od dziecięcia?

Czyliż to nie iest dziwowiskiem wstydu godnym, widzieć Matkę wzbraniaiącą się, Matkę niedozwalaiącą Dziecięciu swemu cząstki iemu właściwey, y usiłuiacą nawet zniebespieczeństwem zdrowia nieprzyzwoitym sposobem własną iego przemarnować substancyą? Iest że to z przyczyny delikatności iey, (dla którey ia upatruię skutki daleko okropnieysze z przytłumienia pokarmu, a niżeli z użyczenia go według natury porządku w uściech tego, który ma prawo domagać się od niey tego dziedzictwa, y który ukazuie),

zuie) .Iey ruſzaniem uſt ſwoich, iż go potrzebuie.

Ieżeli Cię cokolwiek dotyka utrata urody y piękności twoiey, ieżeli pragnieſz uchować ſię od długich y ciężkich chorob, od wyſilonych potow, y tyśiącznych innych przypadkow, które na ſiebie ściągnąć możeſz; Niemamże ci radzić, ażebyś karmiła dzieci ſwoie, gdy to ieſzcze pomoc może do zachowania rzeźwości, zupełności Twey cery, a na wet y kſztałtu łona? Bo zatrzymanie przynaglone w pierſiach pokarmu, na ten czas gdy go naywiękſzą czuieſz w nich obfitość, ſto razy bardziey czyni cię ſtarą, iako doświadczenie to pokazuie, niż gdybyś wſzyſtkie dzieci ſwoie karmiła *).

Dla

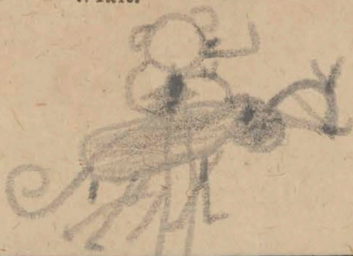
*) Wſzyſtkie Niewiaſty Georgiańſkie karmią Dzieci właſne: z tym wſzyſtkim kſztałtu ſwego bynaymniey nietracą, tak iż nawet w czterydzieſtym roku mogłyby ſię podobać Europeyczykom. Zwiedziciel Kraiow *Chardin* powiada, iż natura

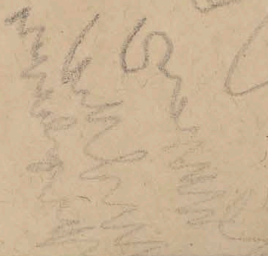
Dla czegoż z tak wielkim kosztem szukać masz na potym innych sposobow, niemaiących, w sobie tyle skatku, ażebyś się podobać mogła, kiedy prawdziwszy pokazuie się dla ciebie sposob zachowania wszelkiey twey piękności, zwłaszcza gdy to razem sprawuie ci ukontentowania naymilsze y prowadzi cię drogą natury?

Nie iest więc to prawem tak surowym iak rozumieią niektóre Niewiasty dla nich, ale raczey iest to słuszność którą my im iako tłumacze, Natury reprezentuiemy, w interesie

---

tura nigdzie więcey niezdała się udzielić piękności twarzy, ani układności stanu; y że tam trudno znaleść szpetney na pozor twarzy. Zwyczay ten karmienia dzieci swoich zachował im od tyle wiekow naypięknieyszą krwi cząstkę; ponieważ Strabo powiada, iż nigdzie ludzie nieszą pięknieysi, y że niewiasty tameczne są naypięknieysze ze wszystkich Niewiast.

człowieczeństwa, zdrowia ich właśnego, y zachowania ich powab. Pewne ieszeze być mogą, iż zadosyć uczynią mężom swoim, iednaiąc sobie miłość u dzieci swoich, że budować będą innych tym postępkiem, który dla nich samych iest chwalebny.

Matka uniknełaly wiebe chorob, pełniąc tę powinność, a dziecię przyuczone od narodzenia swego do iednego pokarmu, który utrzymał iego iestectwo, y wzrost mu dał, znalazłoby w tym pokarmie więcey przyzwoitości do swoich młodych członkow, niżeli w innym iakim nowym pokarmie, a częstokroć bardzo odmiennym, któregoby niemogło strawić bez nieiakiego gwałtu w delikatnym swym ciele, y któryby mogł pomieszać lub z gruntu zepsuć iego harmonią *). Lecz to iest

*) Czytałem w niektórym mieyscu porownanie dosyć subtelne, Autor mówi: imaginuy sobie dwie lutnie doskonale wy-

ieſt mniey potrzebna powtarzać to, co Filozofowie nayoświeńſi, y Doktorowie naymędrſi zalecaią od tak długiego czaſu, probuiąc gruntownemi dowodami, a naybardziey życzeniem natury ſamey, że matka która rodzi, powinna pierſiami ſwemi przez nieiaki czas karmić tego, któremu dała życie; Mamy tyle dobrych Piſm w tey materyi tak potrzebney, że nie widzę potrzeby rościągania ſię długiego nad dobremi ſkutkami, wypływaiącemi z pełnienia tey nieuchronney dla Matki powinności, która w dobrym zoſtaie zdrowiu; przydam tylko, że naypierwſza Niewiaſta, która dobrowolnie uwolniła ſię od tego ſtarania, powinnaby być miana za ohydę płci ſwoiey; A iako nieſzczęścia które idą za tą niegodziwą praktyką, zlać ſię oraz mogą na całe Państwo, tak rozumiem, iż przyzwoita rzecz-

---

wyſtroione z ſobą, będzie ci to wyobrażeniem mniey doſkonałym, doſkonałey harmonii cząſtek dziecięcia z cząſtkami Matki iego.

by była, gruntowney Polityce Monarchow, wzniecić znowu zaniedbany zwyczay, który iest istotnie potrzebny niemniey dobru Fizycznemu, iako y moralnemu człowieczeństwa *).

Powiedziałem Dobru moralnemu, bo ieżeli każdy przystaie na to, iż prożnowanie iest początkiem wszystkich nierządow, nic do niego bardziey prowadzić niemoże, iako zwyczay Matek, które chcą się oswobodzić z pracy karmienia Dzieci swoich, z tym wszystkim ta z rozumem zgadzaiąca się zabawa, iest prawdziwie jedyną, która im naybardziey przystoi; Ieżeli zbytni spoczynek Niewiast iest sidłem dla wielu męszczyzn. A co większa

*) Takiż sposob na to być może? Niech ma wzgląd z dobroci swoiey na Matkę tę, która karmi dzieci własne, niech pokaże iey, że te iey starania podobaią mu się, lecz nadewszystko trzeba do tego pobudzać Wielkich Panow, aby byli przykładem dla pospolstwa.

kſza zniewieściałemi ich czyni, iakiż związek pomnożonych przypadkow ztąd niewyniknie?

Lecz maiąc tu tylko mowę do ſamych Matek, powiem, że ieżeli przewrotne ſkłonności Niewiaſty naiemniczey, nieznaiomey, a podobno y niecnotliwey, która wam pomoc ſwoię daie, iedynie dla nędzy ſwoiey, mogą tym ſpoſobem ſpłynąć nieiako do tego, którego karmi, czyliż niemało będziecie na tym ſzwankować Matki dzikie, powierzaiąc takiey Niewieście tak drogi waſz depozyt.

Kto was upewni, iż ta Niewiaſta nie ieſt ſtekiem wſzyſtkich wyſtępkow? Iaką ufność mieć możecie w Niewieście takiey, która bezwſtydny prowadzi handel likworu mlécznego, który winna ieſt właſnemu ſwemu dziecięciu, a które porzuca dla nikczemnego zyſku, podłey mamce, któreybyście wy niechcieli powierzyć dzieci waſzych *).

---

*) Lania, ktora karmi dziecko (powiadaią) iż poznaie zaraz y przybięga na głos iego,

Lecz ieżeli osobliwszym szczęściem niema w sobie innych nałogow, ktoż was ubespieczy, iż krew iey nie iest zepsuta, y że dziecko niewyssie z piersi, złych humorow, które z złego pochodząc zrzodła, wprawią cios ostry, w delikatne korzonki młodego tego drzewka.

A nawet gdyby niemiała żadnago nałogu umysłu, ani ciała, wiecież doskonale, iż pokarm ten, który wychodzi, z iey piersi, będzie tego przymiotu, że się stanie przywoity delikatnym członkom dziecięcia, niedawno wydanego na świat, które wasza niegodziwa oboiętność tak wydaie na hazard?

Iakbyście się poczuwały być winnemi, Matki okrutne! gdyby to dziecko mogło wam mowić; Iakże! więc, porzucasz mię staraniom cudzym -----To dla tego na ten świat wyda-

iego, ieżeli pokaże się iey inne, ssać mu niedaie, iaki przykład dla was o! podłe mamki, iedno widzenie tey rzeczy podaie.

wydałaś mię, ażebyś tylko dogodziła pożądliwey twey chuci. ---- Bez wątpienia w wnętrznościach twoich, nosiłaś mię z nieukontentowaniem, bo mię porzucasz natychmiast, iak tylko wychodzę na świat. ---- Ciebie to potym ia mam zwać kochaną Matką. ---- Ciebie? która mi wydzierasz skarb, który mi Autor natury zostawił u ciebie w depozycie. Nie godna iesteś imienia tego. Bo zamykasz uszy y serce twoie na głos natury; Patrz na kotkę, która w oczach twoich z ukontentowaniem daie piersi swoich kocię̨tom, y która broni z wielkim staraniem przystępu ręki cudzey. Patrz na ową sobakę, która w ustawiczney boiaźni niedoieść woli raczey, niżeli porzucićby na ieden moment lekkomyślney ręce owoc miłości swoiey. Patrz mowiłoby ci naostatek na Lwicę, y Tygrysa, iako zapominaią w lesie dzikości swoiey, ażeby otworzyły miłe piersi swoie tym, którym dali życie. „O! Niewiasty prożne y niemiłosierne więc kiedy zwierzęta naydziksze poludz-

ku

ku pełnią powinność swoią, wy z niey nielitościwie wyłamywać się będziecie?

Widziemy, iż w Grecyi, za czasow Demostenesa, tyle szacowano sobie mamki, które były prawdziwemi Matkami, ile gardzono temi, które się chełpiły z stanu tego, Czytamy w tym wielkim Mowcy Hystoryą o iedney niewieście Mieyskiey kondycyi oskarżoney przed sądem, iż się chełpiła z tego, iż była mamką cudzego dziecięcia, y która nie innym sposobem usprawiedliwiała się, będąc oskarżoną, tylko zastawiaiąc się nędzą, y głodem, który ią przymusił, aby się chwiciła, tak podłego sposobu życia.

A lubo w Tragicznych igrzyskach, dawnych znaydowały się częstokroć osoby mamek, nietrzeba iednak rozumieć, iż to te były, które karmiły Bohatérow y Bohatérki. Nazywano tym imieniem wszystkie Niewiasty, które staranie mieli o dzieciach wielkiego imienia. Ponieważ czytamy gdzie indziey, iż wyrzucano iedney Damie Ateńskiey zbytek

któ-

którego ſię dopuſzczała, niechcąc ſama dziecięcia ſwego karmić.

Podobneż o tym Rzymian, iako y Grekow było zdanie. Tacyt powiada, że to był zwyczay wzięty od pierwſzych czaſow, iż każda Niewiaſta Rzymſka, właſne ſwe karmiła dziecko, które inney nieznało mamki, procz tey która mu dała życie. Strofowanie które Damy tegoż kraiu pewnego czaſu odebrały od Cezara, potwierdza bardziey tę praktykę; Wolicie (mowi Cezar) miaſto dzieci waſzych noſić pſy lub małpy na ramionach ſwoich.

Surowa, lecz ſprawiedliwa odpowiedź, ktorą ieden młody Rzymianin Brat nieprawego łoża Graka, dał matce ſwoiey (iako powiada Plutarch) kiedy ſię uſkarżała, iż mnieyſzy iey, niż mamce ſwoiey ofiarował prezent, gdy mu razem z mamką iego po zwycięſtwie zaſzła drogę; Ieſt przykładem martwiącym, mocno te matki, które niechcą karmić dzieci ſwoich. Iakoż w rzeczy ſamey ieſt to tracić naypieknieyſze prawo do

mi-

miłości tey, która im od dzieci własnych należy się, niedbać o nie, y porzucać, wykarmienie ich obcey niewiasty staraniom.

Tacyt powiada, iż Germanowie ow Narod ogromny, nie powierzał nigdy dzieci swoich mamkom, y że każda matka, pełniła przez się tę powinność.

Są niektóre Narody, które zbytnią w tey mierze zachowuią surowość, złe o Niewieście, co się tycze iey wierności, maiąc porozumienie, gdyby iakim przypadkiem natura lub niedostatek pokarmu, niedozwolił iey użyczać go dziecięciu swemu, które ma do niego zupełne prawo. Potwierdza się to ieszcze bardziey, owym sposobem mowienie, iż nazywano Damy, *Niewiastami które niekarmiły ieszcze dzieci*, chcąc wyrazić, iż one ich ieszcze niemiały.

Historyk pewny Hiszpańczyk powiada: iż w Chynach ta była naypierwsza Kondycya, ażeby niewiasta przypuszczona została do znacznego iakiego Urzędu, żeby sama karmiła dzieci swoie; Bo niewiasta (mowią oni) która

ra niekarmi dzieci ſwoich, podobna ieſt bardziey do iawney nierządnicy, niż do przyſtoyney matrony.

Dziecie powinno ſſać pierwſze mléko matki (ſiarę) ieſt to ſerwatka czyſta, nieco kwaśna, ktora go przyzwoicie lakſuie, y wyrzuca z niego wſzelkie paſkuctwa ieżeli iakie ieſzcze w nim pozoſtały ſię.

Siara ieſt pożywieniem dziecięcia, które ſama naznaczyła natura, ażeby to obmyło wnętrzności iego, y oddaliło od niego boleść wewnętrzną, y inne rozliczne przypadki; Ieſt to więc wielki dla niego uſzczerbek, gdy mu ten pokarm odéymuią, tak ſkuteczny zdrowiu iego.

Tak więc dziecie drugiego dnia po narodzeniu ſwoim, znaduie w łonie Matki ſwoiey zupełną proporcyą, która naylepiey ſłuży do zachowania iego; A ieżeli w obieraniu mamek, zalecam to, ażeby pokarm iey był od czterech lub pięciu mieſięcy, mowię to iedynie dla tego, ażeby uniknąć gorſzego z dwoch niebeśpiecznych cioſow, który naſtą-

pić

pić może, za przyſpoſobieniem inney mamki.

Ieżeli ieſzcze ſą niektóre Matki, które nazywaią iak potrzeba, któreby były dosyć przywiązane do ſwoiey powinności, y oświadczali ſię, iż chcą ſame dzieci własne karmić, które noſzą w wnętrznościach ſwoich, natychmiaſt roy nieroſtropnych ſtroyniczek, ſzczebietliwych klekotek, y moralniczek głupich, uſiłuią mniey roſtropnemi ſłowy, ukazywać iey grob otwarty pod nią, który chyba w imaginacyi ſwoiey wykopany widzą. Bo ieżeli Niewiaſta znieść może przykrą ciężę, iakżeby nieznieſła ſtarania około dzieci, y karmienia, ich które ſame w ſobie ſą przyiemne? Lecz ieżeli oſobliwſzym iakim pomiarkowaniem rozumu, zoſtaie ieſzcze owey Niewieście cnotliwey, co odwagi, ażeby trwała w chwalebnym ſwoim przedſięwzięciu, mąż iey przekonany powieściami, y pod pozornym pretextem miłości, przyiaźni, y przychylności, przywiąże ſię do ſtrony przeczących, ażeby przeizkodził wſzelkiemi ſiłami

mi spływaiącemu ztąd dobru na żonę y dzieci swoie; Y ieżeli ieszcze potrzeba ażeby przy stronie tey obstawał medyk, nieomieszka rożnemi sposobami nakłanić go do tego. Trzebaż się więc dziwić, iż mało bardzo iest Niewiast, któreby tyle przeszkodom sprzeciwić się mogły?

Te w których miłość macierzyńska ma poświęcone prawa, nie powinny się obawiać słabości, y wycieńczenia sił swoich, tym czuciem, bo dzieci ieżeli są według ich własnego upodobanie bez pieluszek w kolebce, ledwie dwa razy przerwą iey sen nocny płaczem swoim. Powinny przeciwnie obiecywać sobie, iż wzmocnią wielce swoy temperament, że długie życie y doskonałe zdrowie usprawiedliwi ich przedsięwzięcia, y odda im sowitą zapłatę, iż szły za skłonnością natury, y niegwałciły mądrego Stworcy rozrządzenia.

(*Zdrowiu to pomaga Matki gdy sama karmi Dziecie swoie*). Niewiastom, które niekarmią Dzieci swoich, odchodzi zawsze przeczy-

ſzczenie białogłowſkie obficie przez dni czterdzieści po Połogu. Potym oczyſzczeniu ordynaryinie inne płynienie ponoſzą. Procz tego zaś podaią ſię w inne nieſpieczeńſtwa, im ſamym lepiey wiadome; Wſzakże wie to każdy, iak wiele to koſztuie Matki owe niewierne, które nie chcą być ſame dzieci ſwoich Mamkami: boleści ciężkie, a przynaymniey pomieſzanie, które czuią w zdrowiu ſwoim, wyrzuca im ich nieſprawiedliwość, y karze ich ſurowo. Płynienie ciała, które naſtępuie ordynaryinie po długim przeczyſzczeniu, oſłabia daleko bardziey pierſi, niż karmienie Dzieci; gdyż to ieſt fałſz, co rozumieią niektórzy, że pierſi wiele złego ponoſzą, gdy karmią Dzieci. Łatwobym wyprobował tego, gdyby mię to nieoddalało od moiey materyi, iż to ieſt nayſkuteczniey ſzy ſpoſob dla Matek do uniknienia Suchot, ale tu na tym tylko z mową moią przeſtaię, iż Niewiaſty, które karmią Dzieci, wolne ſą od długich pomienionych chorob, dlatego rzadko można znaleść Mamkę, ktoraby pomienione

cier-

cierpiała choroby. A co dziwnieyſza, iż widziemy często umieraiące Niewiaſty ciężarne, w połogu będące, ale nigdy prawie niewidziemy śmierci Mamki.

Ieżeliby zaś koniecznie potrzeba było przyiąć Mamkę, którаby była na mieyſcu Matki, luboć ta, iakośmy powiedzieli, powinna karmić ſama (ile być może) dziecię ſwoie, gdyż to ieſt żądanie natury, która wſzyſtko ſporządziła w niey na ten koniec, y która dla oboyga wielkie ztąd obmyśliła pożytki, ieżeli iey złe zdrowie, lub na koniec przypadki iakie niedopuściłyby przyiąć na ſiebie tey zabawy, a gdyby wraz chodziło o zdrowie dziecięcia, któreby ſsać miało zepzuty pokarm, na ten czas trzeba obrać niewiaſtę, którаby podobnego iak matką była temperamentu, ażeby była wieku: od dwudzieſtego, aż do trzydzieſtego piątego roku, pokarm ſwoy maiąc od czterech lub piąciu mieſięcy, po dobrym połogu.

Mamka obrana powinna z dobrym zdrowiem łączyć także dobre obyczaie. Pokarm

czarnych na twarzy niewiaſt, bywa ordynaryinie kwaśnym; Mamka tą którey ty maſz zażywać, niech ma włoſy y brwi czarniawe, lub też żołto popielate: wzrok przyiemny; Uważay ieżeli odetchnienie iey ieſt przyiemne, podobnież iako y reſpiracya, ieżeli ma dziąſła czerwone, uſta ozdobione pięknemi zębami, bo to ieſt znak dobrego limfatycznego humoru.

Powinna mieć obfitość pokarmu, łono pomierney ſzerokości, które powinno być odłączone od pierſi, y nie co ſpadziſte; Ażeby żyły były ſzerokie y napukłe, brodawki czarniawe, maiące dobrą w ſobie proporcią.

Pokarm iey powinien być biały, bez żadnego zapachu, y mało maiący ſmaku, żeby niebył bardzo wodniſtym, ani bardzo gęſtym: Lub niech ma pomierną gęſtość y, ażeby ſię nie zaraz zwarzył przy ogniu. Potrzeba ſzukać mamki, ażeby była mocna, ieżeli dziecie ieſt otylſze, mniey zaś, ieżeli dziecie ieſt delikatne, dla tego aby zmogło ciągnąć, y ażeby nie ſsało pokarmu bardzo gęſtego, lub

bardzo ſmacznego, któryby mu ſię obrzydził, y którégoby potym nie mogł ſtrawić.

Iakoż trafia ſię to częſto dzieciom, które karmią inne niewiaſty; y dla tego widziemy nieraz, iż niemowlętan ucaią ſię, krzyczą, płaczą, a' nawet y biią czaſem owe przyſpoſobione matki, iako na to mamy wiele przykładow. Przypiſuią to niektórzy naturalney złości dziecięcia, lecz to mniemanie oczywiście ieſt fałſzywe: lepiey ieſt raczey, przypiſać tę ich złość owemunie ukontentowaniu, które maią, ſsąc zły pokarm. Kiedy zobaczę, iż dziecie biie łono ſwoiey Mamki, będe iey radził na ten czas, ażeby inney dla niego ſzukała; Ale na konice mogę to powiedzieć, że też ſame dziecie złośliwe na łonie Mamki byłoby bardzo ſpokoyne na łonie Matki ſwoiey, y ukazałoby znakiem radości ukontentowanie, ktoreby miało zażywaiąc dobrego pokarmu, którego iuż raz iaki ſkoſztowało. Ieżeli bywaią dzieci, które ſzczęściem trawią zły pokarm, dzieie ſię to częſtokroć dla tego, ażeby ponoſili dłużey tyſiączne złe przypad-

 ki,

ki, które potym naſtąpią, co ieſt przyczyną, że ſię pomnaża liczba chorych, y mnoſtwo ſłabych ludzi.

Mamka powinna być łagodna, mieć w ſobie żywość przyiemność, y nieco niby niedbaiąca o nie, ażeby ią naymnieyſza okoliczność zaraz niezmieſzała, potrzeba, ażeby ſię kochała w ochędoſtwie, y ażeby niebyła, ani choleryczką, ni bardzo boiaźliwą, powinna miewać ſolucyą przynaymniey raz na dzień, ma zażywać potraw dobrych, ordynaryinych y proſtych, które łatwe ſą do konkokcyi; ſupa, pieczyſte albo ſztuka mięſa lepſze ſą od potraw zaprawnych ſolą y korzeniami; rożne iarzyny, warzywa dobre ſą dla mamki, która ma dobry żołądek, y przyzwyczaiona ieſt do nich. Co ſię tycze ſałaty y owocow kwaśnych, zależy to od dyſpozycyi iey pokarmu, która może iey pozwolić, lub też zabronić ich używania. Iezeli zażywała wina, niepotrzeba, ażeby go z gruntu zaniechała, potrzeba iednak, ażeby zawſze miarkowała zbytnią ſkłonność, y mieſzała go

do-

dobrze z wodą; trunkow mocnych ma ſię zawſze wyſtrzegać.

Powinna ſię zabawiać robotą bez fatygi, bo zbyteczna fatyga, iako y zbyteczne prożnowanie zarownie ſą dla niey nieprzyzwoite ; Niech ſię ſtrzeże tego, co ią zmartwić może, y niech w ſobie miarkuie ſkłonności y chuci, bo dobra mamka żadney namiętności w ſobie mieć niepowinna.

Niedoſyć ieſt na tym znaleść od razu wſzyſtkie te przymioty, któreśmy opiſali, w mamce, potrzeba ieſzcze, ażeby w nich trwała przez wſzyſtek czas ten, iak dziecie ſsać będzie iey pierſi. Trzeba więc odwiedzać ią z iakim znaiącym ſię na tey ſztuce, któryby uważał iey pokarm, puls, ięzyk, y cerę iey. Niech opatrzy tenże ſam dziecie po całym ciele niech obaczy odchod iego, y wyexaminuie ſpoſob życia oboyga. Niech obaczy, ieżeli pokarmu mamki nie wzdryga ſię dziecko; Ieſt to ta rzecz, na którey zaſadzać ſię maią wſzyſtkie doświadczenia, które powtorzone być powinny przez wſzyſtek ten czas, póki dzie-

cie ſſać będzie pierſi. Ieżeli zła ieſt rzecz częſto odmieniać mamki, nierownie rzecz ieſt gorſza dopuścić ażeby iedna pierſi dawała dziecku, gdyż ona albo wpadnie w iakową chorobę pod czas karmienia ſwego albo też pod tenże ſam czas zoſtanie ciężarną, lub inſzym iakim podległa będzie nieſzczęściom. Mamki daleko łatwiey wydaią ſię z tym, kiedy zoſtaią ciężarne, niż z iakąkolwiek niedyſpozycyą, lub przypadkiem, który ſię im przytrafi: maią to u ſiebie za rzecz bagatelną, bo ſą przyzwyczaione ſtać ſię nieczułemi na wſzyſtko złe, lecz pokarm ich nieſtaie ſię przez to mniey nieczyſtym, lub złym; a ieżeli poſtrzegaią, że dziecie nie z tąż ſamą co pierwey radością zażywa go, pokryią to nieroztropnie z wielką oſtrożnością, boiąc ſię, ażeby dziecięcia od niey nieoddalali; Niektóre z nich mędrſze, tyle nawet maią nadziei, iż temu zapobiegną wkrotce; Ztym wſzyſtkim dziecię cierpi wiele złego przez cały ten czas, którego podobno nieſzczęśliwych dozna w dalſzym życiu ſwoim, a może to bydź, że y nie

D

długo

długo nim cieſzyć ſię będzie, Tyle Przypadkow tak pewnych y tak częſtych doznawſzy Matki, które zadną miarą niemogą karmić dzieci ſwoich, odważaią ſię ieſzcze od oczu ſwoich oddalić ie, ażeby gdzie indziey karmione były? Lecz może mi kto powie, że to, co ia mowię wyciąga wielkiego ſtarania, y koſztu: Prawda. Ale też potrzeba koniecznie tego Rodzice, ażebyście przyięli na ſiebie to ſtaranie, ażebyście nieżałowali wſzelkiego koſztu, ponieważ to ieſt z pożytkiem dzieci waſzych a wypełnieniem oraz naypierwſzego y naywłaściwſzego waſzego obowiązku *).

(*Pożytki z mieſzkania na wſi dla zdrowego powietrza*). Mamka powinna mieſzkać na micy-

*) Wſzyſtkim to wiadomo, że Mądry kato rządzący Rzecz-pozpolitą Rzymſką, wielze na ow czas kwitrzącą nieprzeſtał iednak ſam ſię zatrudniać wſzelkim ſtaraniem, by nawet naymnieyſzym około dzieci ſwoich w kolebce ieſzcze będących. Przykład tak wielkiego męża, godzien ieſt tego, abym go tu położył.

ſcu takowym, kędy ieſt zdrowe powietrze, na mieyſcu rownym, lub też nie wielkie pagórki maiącym, w domu nieco wyſokim, ażeby ſłońce oświecało od rana, nadewſzyſtko zaś, ażeby to mieyſce dalekie było od iezior, zkądby exhalacye ſzkodliwe zalatywały. Mieſzkanie na wſi nadgradza nieiako dzieciom to, iż ich właſne niekarmią Matki, oſobliwie te, które mieſzkaią w wielkich miaſtach, w ciaſnych ulicach, gdzie domy ſą wyſokie, y które mieſzkania ſwoie maią na dole, ponieważ powietrze tam ieſt zarażone zawſze, niezdrowe dla wſzyſtkich, a tym bardziey ieſzcze dla dzieci. Rzecz pewna ieſt, że to niezdrowa ieſt dla dzieci, brać ie nagle ze wſi, gdzie tchną powietrzem czyſtym, do wielkiego Miaſta, gdzie powietrze ieſt niezdrowe.

Pierwſze lata, ſą bardzo niebeſpieczne, y okrutne dla dzieci, życie ich ieſt na ten czas bardzo chwieiące ſię, y źle ugruntowane. Według ſtopnia śmiertelności rodzaiu ludzkiego, które Pan Sympſon w Kſięgach ſwoich

poka-

pokazał. Roku 1742. Widziemy, iż w Londynie umiera więcey nad połowę mieſzkańcow w przeciągu trzech lat. Mnieyſza nierownie ludzi liczba ginie we Francyi. Rożność ta, która ieſt według Klimatow pokazuie, iako powietrze pełne ieſt złych exhalacyi, y ſzkodliwe Dzieciom. Londyn ćmią dymy z węgli ziemnych, w całey Anglii tchną ludzie powietrzem ſalitrę w ſobie maiącym; Czyſtſze daleke powietrze ieſt we Francyi, y dla tego mimo owey ſzkody, którą ponoſzą dzieci, iż ich niekarmią Matki właſne, y mało ich doznaią około ſiebie ſtarania, poźniey śmierć trafia ſię. Czyſtość więc powietrza ieſt rzecz iſtotnie potrzebna do zachowania zdrowia, powinnibyśmy naywiękſzą na to mieć uwagę.

UBIOR.

Z*ły zwyczay zażywania pieluch*). Ieżeli niema nic gorſzego, iako powierzyć ſtaranie dziecięcia niedawno urodzonego oſobie nieznaiącey ſię y nieczułey w tey mierze; Iako daleko więcey złego maią w ſobie pieluchy,

łuchy, w które dzieci skwapliwie obwiiaią proste niewiasty, mało w tym maiące ostrożności.

Pewny sławny Akademik *) mowi w tey materyi. „Niektóre Mamki zostawuią dzieci swe przez kilka godzin zaniedbawszy wszelkiego około nich starania, drugie są nielitościwe, że się bynaymniey nie wzruszaią niemowlęcym łkaniem; Na ow czas biedne owe niemowlęta wpadaią w iakowąś niby rospacz, wysilaią się z nikczemną mocą swoią, ile tylko mogą, wydaią wrzaski, które trwaią póty, póki ich zmoże siła; Na koniec te wysilenia wprowadzaią ich w chorobę, albo im są przyczyną zmordowania iakiegoś, y mdłości, która sprawnie pomieszanie ich temperamentu, y może się im zamienić w naturę.„

Lecz mimo owych rozsądnych uwag z tymże samym Autorem, y wielo innemi uczonemi, y Doktorami, tak rozumiem, że używanie pieluch iest ze wszech miar szkodliwe, zwłaszcza

*) Pan Buffon.

ſzcza gdy dziecie nieieſt ułomne; Bo Ieżeli bez pieluch uchronić można dzieci od dotkliwego zimna, co łatwo być może, toć w używaniu ich, nic pożytecznego, ale owſzem wiele nieprzyzwoitości upatruię. Do tego pieluchy gdy dobrze ściągnione będą (iako ordynaryinie robią Mamki) dręczą bardzo dziecie, gdy mu wſzelką moc odeymuią ruſzania ſię, co iednak bardzo ieſt rzecz potrzebna, do powiękſzenia y umocnienia członkow iego; Lecz ieżeli uda iego, nogi, kolana, co bez wątpienia ſtać ſię muſi, mocno ſkrępowane będą, niemaiąc władzy kierowania ſię mowić można, iż nieochibnie pomieſza to ich porządek, y roſporządzenie, y niemaiąc te członki władzy rościągania ſię naturalnego, naſtąpić muſi zepſucie, naturalnego ich ułożenia, ktoreby zapewne niebyło, gdyby natura ſama dziełem ſwym podług upodobania właſnego bez żadnego przymuſu władnęło.

Pieluchy wielką dziecięciu ſprawuią nieſpokoyność, przykrość y zbyteczne ciepło, ściſka-

ściſkaiąc go, zadaią mu boleść, z ktorey chcąc ſię nieiako uwolnić dziecie, paſuie ſię ſamo z ſobą, co ieſt przeſzkodą do zrośnienia dobrym kſztałtem członkow ciała iego, daleko większą, niż iakiekolwiek złe okoliczności, któreby ſię mu trafić mogły, gdyby było wolne, y w mieyſcu umiarkowanym. A dotego rzecz ieſt trudna do poięcia, iako niemowlęta maleńkie, które nieużywaią ieſzcze zmyſłow ſwoich, większą część dnia y nocy prześpiąc, chyba że ich przebudzi głód, lub bol z ściśnienia pieluchami pochodzący, miałyby czynić takowe wzruſzania ſię, któreby popſuć mogły układ naturalny ich ciała; Pewnieyſza ieſt, że dziecię paſuiąc ſię, y chcąc ſię uwolnić z owych okrutnych dla ſiebie więzow, wydaie wrzaſki y łkania, zkąd naſtąpić może deſcens przeſzkadzaiący dygeſtyi, y pomieſzanie wielkie konſtytucyi temperamentu iego.

Wolne władanie temi maleńkiemi członkami, dobre ieſt do zażywania ſiły małey w dzieciach, nietrzeba tedy pieluchami czynić przeſzkody ruſzaniom tym, które ſą z przy-

rodze-

rodzenia y natury, dla wzmocnienia śię tak potrzebne.

Ieżeli pierśi dziecięcia śą zbyt ściśnione pieluchami, zmnieyśzy śię ich dyameter (czyli rowność ich naturalna) które tak ściśnione będąc mniey kśztałtne być muśzą, a nadewśzyśtko śłabe; Mocne bowiem ściśnienie części tych, które zdolne śą do powiękśzenia y odmiany, iak śą iunktury, chrząśtki, y kości dziecięcia niedawno urodzonego pśuie układ w ciele przez naturę śamą śporządzony. Powiedziało śię niedawno *) iako owe pomieśzania w wnętrznościach, nieśtrawność wewnętrznych naczyniach, zamulenia w kanałkach czyli w żyłach, śą to śkutkiem częśtokroć nieśzczęśliwym owego zbytecznego ściśnienia, które odwrociły śok karmiący, śłużący do powiękśzenia niektórych części, y obrociły go gdzieindziey, gdzie go podośtatek było. Przydaie śię y to śłuśznie, iak wiele śłabych pierśi, ośta-

*) Patrzay w Encyklopedyi pod tytułem: karmienie dzieci (Emmaillotement).

osłabionych żołądkow nie dla czego tylko ze kanały przez które pokarm powſzyſtkich ſię wnętrznościach rozchodzi y dzieli zatkane ſą, będąc tak mocno ściśnione.

Pierſi więc dziecięcia, nigdy ściśnione być niepowinny, aby ruſzanie ſię pluc było wolne, y rościągać ſię mogło do wſzyſtkich członkow, dla łatwieyſzego oddychania; Tym łatwieyſze zaś y lepſze odetchnienie będzie, im przeſtronnieyſze będą pierſi. Nietrzeba tedy ściſkać pieluchami tey czaſzki pierſiſtey łatwey do ugięcia ſię, która ściśnieniom ſwoim wielu rożnemi chorobami dziecko nabawić może.

Zołądek także powinien być wolny od ściśnienia tak, iako y pierſi, bo inaczey, niemogłby w ſobie zatrzymać doſtatecznego pokarmu, potrzebnego do dania żywności y wzroſtu ciału ſwemu. Oczywiſta rzecz ieſt, że ieżeli żołądek ściśniony będzie pieluchami, dygeſtya niedoſkonała bardzo być muſi, y ieżeli wątroba, która proporcyonalnie biorąc ią do dzieci, większa ieſt w nich, niżeli w doro-

dorosłych ludziach, ieſt także ściśniona, ściſkać będzie dno żołądka, y ſprawi konwulſye w wnętrznościach, y częſte womity w dziecięciu, które bez wątpienia nadwątlą zdrowia iego na dalſze czaſy.

Widziemy, iż gdy dziecie płacze w pieluchach, przeſtaie ſwych łkania, y pokazuie znaki iakieyś radości, ſkóro go tylko rozwiiaią. Może to być, że to dla tego czyni, iż mu odmieniaią pieluchy, których wilgotność ten płacz w nim wzbudziła; Ale dziecie w pieluchach nie w ten czas tylko płacze, kiedy ieſt mokre lub głodne, inney ſię więc ono domaga rzeczy; y ieżeli ſię przytrafi, że go rozwiiaią, dlatego iż głodne ieſt, z radości iednak iego y ruſzania ſię wyczytać można, iż więcey ſobie życzyło wolności, czyli rozwicia, a niżeli pragnęło pierſi; Można to widzieć na ten czas, gdy go rozwiiaią, y karmią go, gdyż dawne ſwoie roſpoczyna płacze; Podziwienia zaś wielkiego godna nieludzkość owa, y okrucieńſtwo, niechcieć tego poſtrzedz, lub na to być zupełnie nieczułym.

Lecz przyſtaiąc tu na to, (czemu zupełnie wierzyć niemogę) że dziecie na ten czas tylko płacze, gdy mu mokre dokuczą pieluchy, to ſamo między wielą innemi racyami za ſłuſzną przyczynę mieć powinniśmy, ażeby nieużywać pieluch, bo to y wiele czaſu, y wiele oſtrożności potrzebuie. A możeſz ſię więc Matka, która niechce ſama karmić dziecięcia, ſpodziewać, iż znaydzie za niewielką płacę taką mamkę, któraby była y doſyć ſpoſobna, y doſyć pilna, przezorna, y ochotna, do podięcia tak częſto, tyle prac, y tyle zatrudnienia? Nie ieſtże to raczey naturalnieyſza do wiary, że dziecie zoſtaie dłużey w mokrych pieluchach, y w fetorze, niż gdyby wolne było, zkądby go łatwo wyiąć można, iak tylko pocznie ſię kwilić.

Rozumiem tedy, iż ieſt rzecz nader trudna powić dobrze dziecie, y rozumiem, iż naylepſze powicie wcale dla niego ieſt niepożyteczne; A ieżeli nie ieſt ze wſzech miar doſkonałe ſzkodzi mu mocno, y dla wielu gudzow brzydkim go uczynić może; Procz

tego

tego że pierſi iego znaczny ztąd zdrowia uſzczerbek ponoſzą, że żołądek wiele ucierpi, a na koniec iż złe tego uczuie ſkutki przez całe życie ſwoie, które nieochybnie krotkie być muſi.

Niewiem od którego czaſu zwyczay ten nieprzyzwoity naſtał powiiania. Rozumieią niektórzy, iż początek iego przypiſać potrzeba niektórym oboiętnym Mamkom, y mniey ſtarobliwym, które tak ſobie z dziećmi poſtąpiły, chcąc ſię udać do innych zabaw, y które rozumiały, że tym ſpoſobem doſyć uczyniły, ażeby ie zachowały od zimna.

Alboż można tego dowieść, że gdy powiiano dzieci ułomne, cząſtki ciała ich przyſzły do naturalnego kſztałtu, y żeby dla tey przyczyny wſzyſtkie ciało miało podlegać temuż dręczeniu? Ale coż wſzyſtkie czaſy ſą podległe temu, iż w nich naylepſzych rzeczy na złe używaią.

Co do mnie, ia zawſze nad używanie pieluch, choćby było nawet pożyteczne, prze-

 noſił-

nosiłbym ostatnie owo zaniedbanie Murzyńskich Niewiast, które bez wszelkiego trosku, gdy robią w polu, dzieci swe na ziemi kładą. Gdy dziecie, (mowią one) potrzebuie pokarmu, wstępuie na biodro Matki swoiey, ściska Ią swemi kolanami, y nogami, własnemi rękami szuka piersi, y ssie póty, póki niebędzie miało dosyć, potym spuszcza się y zasypia, póki go aż apetyt do pokarmu nieobudzi; To zaś bynaymniey nieprzeszkadza robocie Matki.

(*Co czynić potrzeba miasto powiiania dzieci*).

Dziecie niedawno urodzone, które ma w sobie kształt przyzwoity ułożenia członkow, ma być położone na chuście wygodney suchey; Trzeba go potym obwiiać ale niekrępuiąc go, w chustę delikatną lnianą, odchylaiąc ią trochę, ażeby się niedotykała delikatney twarzy iego. Tak owinione położyć na małym materacu rowno wyciągnionym w kolebce, któreyby brzegi wyściełane, iak się podoba, sześć lub ośm przechodziły calow dziecinnych, potrzeba go we srodku rościągnąć horyzon-

ryzontalnie; dziecko położyć na bok, ażeby ułatwić wyiście flegmy, ktoraby mu przykrość ſprawowała, y trapiła go w gardziołku; Uyście iey łatwe ſprawuie odetchnienie w Dziecięciu. Trzeba będzie mieć ſtaranie, y oko na to, iak wiele iey z ſiebie wyrzuci, y ochędożyć go; Niemaiąc ściśnionych pierſi więcey iey z ſiebie wyda, przez co niebędzie tak podlegała gwałtownemu kaſzlu, ktory częſtokroć przyczyną ieſt nieſzczęśliwych trefunkow.

Lepiey ieſt ordynaryinie kłaść dziecko na bok prawy w kolebce, bo to pewna, iż pokarm iego przechodzi przez pilor, *) nie unoſząc ſię nad właściwą mu ciężkość, dla rozchodzenia ſię po wnętrznościach; Baczność na to mieć w ſobie może, co dobrego ale daleko lepiey ieſt, kłaść dziecie, raz na iedną ſtronę, drugi raz na drugą, bo tak w żołądku pokarm maiący bieg ſwoy nie co ſię odmie-

*) Część wnętrzności ſłużąca do ſtrawienia pokarmu.

nia, iednakowe zaś zawſze położenie wiekowi temu byłoby przyczyną, wielu bardzo niebeſpiecznych ſkutkow.

Trzeba oſobliwie przeſtrzegać dzieci, przez wſzyſtek czas niemowlęctwa ich od zbytecznego zimna, bo to im częſto ſprawuie katar, albo dyaryą, a częſtokroć oboie razem.

Można go obleć w mały kaftanik płocienny z rękawami, któreby przykrywały ramiona; bo te części ciała bardzo ſą dotkliwe na zimno; Te kamizelki dziecinne powinny zachodzić aż do pępka, y ſznurować ſię w tyle, co będzie wygodnie ochraniało ciało, bynaymniey go niedręcząc. Prawda to ieſt, iż gdyby Rodzice chcieli w wychowaniu dzieci zachować ſpoſob iakowyś oſtrzeyſzy, niepotrzebaby od zimna chronić dzieci, y wieleby to pomogło do wzmocnienia ich natury, a nawet y życia ſamego; Lecz u Sybarytow trudno znaleść Herkuleſow.

Potrzeba chować dzieci, ile może być nayochędożniey, bo to im ułatwia ich odetchnienie, a do tego te ochędoſtwo zachowuie

w nich

w nich weſołość y ukontentowanie, co ożywiaiącym duchom dodaie rzeźwości; Cyrkulacyą krwi ſprawuie lepſzą, a oraz żywności przez toż ſamo wſzyſtkim członkom Iego.

Pan Bufton mniema, iż to ſtaranie ieſt tak potrzebne, że go nawet ſame grube Narody niezaniedbywaią. Sławny ten Autor to ieſzcze dodaie: Ze lubo owe Narody płócien niemaią, y niepodobna, aby tak częſto odmienić mogli futra, iak my odmieniamy bieliznę, nadgradzaią iednak ten niedoſtatek ſkładaiąc w przywoitym mieyſcu materyą pewną, ktorey tam poſpolicie zażywaią, ażeby iey w potrzebie nieoſzczędzali.

Starać ſię tedy potrzeba, odmieniać ich chuſty na ten czas, kiedy ſą zmoczone, lub brudne, boby tak dzieci oddychały powietrze niezdrowe, y ztąd oſypałyby ie kroſtki czerwone, oſobliwie przy tyle &c. to im ſprawuie świerzb y gryzienie ciała, co owe maleńkie dziecka niezmiernie dręczy; Tu ſię ieſzcze ztąd pokazuie, iako pożyteczna rzecz ieſt, niezażywać pieluch, bo ta odmiana im

ſię dzieci częściey, tym częściey ieſzcze Mamka będzie iey muſiała zażywać.

Radziłbym używać tego zwyczaiu, który ieſt w Turczech, zoſtawiać ow odchod dziecięcia w kolebce, a na małym materacu położyć dziecie, ażeby ſię zupełnię wypróżniło, niżeli ſię oczyści ſtatek, gdzie to ſpada, y obmyią ſię brzegi koło niego będące, ale ſnadność ta byłaby podobno *pretextem* niedbalſtwa, dla wielu mamek, y macierzyńſka około dziecięcia baczność bynaymniey tego niepotrzebuie, Praktyka ta w wſchodzie, pochodzi z prawa Biſſurmańſkiego. Które twierdzi *iż zmazanie ciała, ieſt razem zmazaniem ſumnienia.*

(*Oſobliwſza przyczyna zażywania pieluch*). W tym tylko razie można powiiać dziecie, kiedy albo nogi, albo golenia, albo kolona, albo uda iego maią iakąś w ſobie ułomność, ażeby ie koniecznie do naturalnego kſztałtu przyprowadzić: Trzebaby na ten czas zażywać wielu małych wezgłowkow gładkich, ułożonych dobrze, przez kogo znaiącego ſię na-

na tym, dla utrzymania ſzczegulnie w tych ułomnych cząſtkach przyzwoitego kſztałtu, który naturalnie mieć powinni; Bo gdyby dziecko, które ſię ruſzać nieprzeſtawa, z mieyſca ie ſwego poruſzyło, y gdyby było ściśnione w tym złym ułożeniu, obawiaćby ſię potrzeba, żeby te cząſtki ciała bardzo delikatne, będąc tak ściśnione, nieſtały ſię raczey miaſto polepſzenia ich ſzpetnieyſzemi; Co ſię częſto bardzo trafiać zwykło, w ordynaryinym powiianiu dzieci.

POKARM.

Wprzod, niżeli dzieci pierſią karmić będą Mamki, maią uważać, ieżeli tego Koniecznie potrzeba toż wypuſzczonemi kilku kroplami pokarmu, obmyć ie nieco maią.

Trzeba karmić dzieci, co dwie godziny, na wolnym powietrzu, ile być może, a niewiele naraz; Kiedy dłużey go morzą, dławi ſię potym pokarmem, co może być przyczyną złey dygeſtyi.

Powiedziałem, iż potreba karmić dzieci na wolnym powietrzu, bo rzecz iawna ieſt, iż im wolnieyſze będzie powietrze, tym łacniey dziecie może zażywać pokarmu; Gdyby zaś powietrze było rzadkie, iako to na przykład w pokoiu zewſząd zamkniętym, z wielkim uſiłowaniem ledwieby co dziecie mogło wziąść pokarmu.

Czas który zachować trzeba od iednego do drugiego karmienia, miarkować można, według wielości zażytego pokarmu dziecięcia, każdego razu; To ieſt, że przez ſześć pierwſzych tygodni po narodzeniu iego mniey ſię mu daie pokarmu, ale też za to częściey; niebudząc go iednak dla tego w nocy, *) a tak zawſze mu ſię przyczynia nieznacznie

*) Same dzieci obudzą ſię, kiedy ſię im pokarmu zachce, ieżeli wolno w kolebce ſwey leżą, można być na ten czas pewnym, iż ich głód obudził, a nie boleść, którey doznaią w powiciu, iako ſię trafia ordynaryinie.

cznie tym więcey pokarmu, im więcey rośnie y zbliża ſię do trzeciego mieſiąca, na ten czas można dłużſzy przeciąg czaſu zachować. Luboć bardziey ſam apetyt dziecinny, ſen, płacz Iego ieſt iakowąś regularnością w Iego życiu, a niżeli te przeſtrogi, które ſię tu podaią; Z tym wſzyſtkim, ieżeli one niemogą być wſzyſtkie ſtoſowane do praktyki w wychowaniu dzieci, przynaymniey rządzić mogą nami, iak ſię w tey mierze zachowywać.

Przytrafia ſię niekiedy, że ięzyczek dziecinny, błonką, która ieſt pod nim, tak bywa przywiązany, że nim dziecko wolno władnąć niemoże, ſsąc pierſi mamki, ciągnąc z nich pokarm doſtateczny; Wielką przeto pilność na to mieć powinien Medyk, oglądaiąc wſzyſtkie ciała części dziecięcia małego, iakośmy powiedzieli o tym; A ieżeli kiedy nie będzie można latwo poſtrzedz tego, to ſię to przynaymniey odkryie na ten czas, gdy ſsać będzie pierſi, mierząc uſta iego członkiem palca, co ieſt naylepſzym dowodem; Na ten czas ieżeli ięzyk wolny będzie wyciągnie go, ieżeli

zaś

zaś przyroſty, trzeba w tym razie roſtropnego użyć *Felcera*, ażeby opatrzył y naderznął, ieżeli tego będzie potrzeba. Rzecz ta lubo mała zdaie ſię, z tym wſzyſtkim wielkiey wyciąga oſtrożności, y nie ieſt tak bardzo łatwa, ażeby ſię każdy do tego zdolnym być rozumiał; Nie trzeba nigdy ſamemu tego robić, iak niektóre mamki mniey roſtropne ną to ſię odważaią.

Mamka nieco pilna (iakich prawie niemaſz) może rozeznać wybornie, który płacz dziecięcia pochodzi z bolu wewnętrznego, &c. od tego, który ono wſzczyna dla głodu: Pozna zaraz, ieżeli dawniey iuż ſsało dziecie iak dwie godziny, y naturalnie w tym razie da mu pierſi; Lecz ieżeli go boleść uciſka, na ten czas zważyć można, iż wrzaſki iego ſą gwałtownieyſze, y łkaniem przerywane, nad to brzuch będzie miał uraźliwy, twardy, y nieco nabrzmiały, wtedy nie trzeba mu częſto dawać pokarmu, boby to mu ieſzcze więcey przymnożyło boleści; Można temu poradzić ſkutecznie lekarſtwem, o którym ia tu nic

mo-

mowić niebędę ponieważ to do Lekarſkiey nauki ściąga ſię. To tylko tu dodaię, o czym wyperſwadowany ieſtem, że gdyby znieſioną zwyczay powiiania, dzieci niepodlegałyby tylu chorobom.

Pewny młody Doktor *) zaſzczycony umieiętnością, y z którego kſiążek doſyć ia odebrałem pożytku, ſądzi: że według zwyczaiu naſzego potrzeba karmić dzieci pokarmem niewieścim, ale nie tym, który natura ſama obmyśliła w Matce po iey połogu, ażeby karmiła tego, którego wydała na świat. Autor ten który tu oſobliwie przed oczy ſobie ſtawił niewiaſty, w znacznieyſzych mieſzkaiące Miaſtach, utrzymuie nowe to ſwoie ułożenie (*ſyſtema*) mowiąc, że ieżeli Niewiaſty dawnych czaſow dobrze czyniły, iż karmiły ſame dzieci ſwoie; Wieku teraźnieyſzego Niewiaſty niemniey także dobrze czynić będą, gdy

*) W ten czas gdy kſiążka ta (mowi Autor) w Druku była, umarł ten ſławny Doktor z powſzechnym wſzyſtkich żalem.

gdy niebędą karmić dzieci włafnych mlekiem fwoim, ani nawet pokarmem iakieykolwiek mamki, ponieważ rodzay ludzki co do natury fkażony ieft, y mocno zepfuty. Rozumi daley, iż *Analogia*, którą ia utrzymuię, nieieft rodzaiowi ludzkiemu potrzebna, iż ią przerwać potrzeba, aby fię nieodmieniła fama, iż potrzeba, ażeby w małżeńftwie odmieniać rod, czyli familią, ażeby toż małżeńftwo było między ofobami rożnego kraiu, by tak niepowiękfzyć nałogow, które fą właściwe każdey Familii. Przywodzi przykład nafienia, które gdyby było naylepfze na iednym iednak fiane mieyfcu w kąkol fię obraca; y płod zwierzęcy drobnieie, gdy fię tylko z iednego zawfze wfzczyna ftada, większy zaś nierownie bywa po tych zwierzętach, które z rożnego fprowadzaią kraiu.

Zdanie to z niektórych miar dofyć pozorne, niewiem czyli na gruntownych zafadza fię doświadczeniach, ale niewidzę, iakby ie tu przyftofować można, zabraniaiąc niemowlętom tego pokarmu, który im natura przezor-

na

na zawſze w ſwych roſporządzeniach obficie opatrzyła w ſamym macierzyńſkim łonie, przy dobrym zdrowiu, ażeby go zażyła matka na wychowanie y wzroſt dziecięcia ſwego, a mimo tego potrzeba raczey mléko zwierzęce przekładać nad mléko Niewiaſt, ponieważ Zwierze tu nietak wielą przywarom co do ciała, y co do duſzy podległe ſą, iako Niewiaſty.

Ieſtem raczey wyperſwadowany, że nie bardziey niewchodzi w naturę dziecięcia, iako owa ſubſtancya, z którey ſię poczyna, y że natura wſzyſtko dobrze czyniąca ſprawuie w mléku macierzyńſkim przyſpoſobienie ſię iakoweś, po ſtopniach, do żywienia członkow dziecinnych, według porządku ich wzraſtania, tak, iż pokarm Macierzyńſki, takowy ieſt w pierwſzym mieſiącu, iaki koniecznie ieſt przyzwoity dziecięciu mieſiąc maiącemu, y znowu ten Macierzyńſki pokarm ſpoſobi coraz bardziey naturę, ażeby był doſtatecznym do żywienia członkow mocnieyſzych. Ta to ieſt więc *Analogia*, przeciwko którey

po-

powſtaie Autor pomieniony, którą ia przyzwoitą być ſądzę dziurkowatym owym naczyniom delikatnym, w dziecięciu dopiero urodzonym, bo gdy ſok żywiący przygotuie ſię w Matce dla dziecięcia, wſzyſtko ſię w nim porządnie dzieiąc przyſpoſobia go do przyięcia tegoż pokarmu; Naczynia iego wewnętrzne bardzo delikatne ſpoſobne ſą w iakimkolwiek położeniu zoſtawać y przyiąć to, co im ieſt przyzwoitego, ſkładaią ſię y obracaią ſię ſpoſobem ſłużącym do wydoſkonalenia, y pomnożenia ciała, bez żadnego w tym niebeſpieczeńſtwa.

Gdyby mi ſię godziło dłużey mowić w tey materyi, odważyłbym ſię powiedzieć, a nie lekkomyślnie, że podobno moralność wieleby ztąd dobrego odnieſła, y możnaby ieſzcze więcey tuſzyć ſobie, żeby to uprzedziło upadek tak wielu Familii, między któremi bardzieyby kwitnęła iedność y zgoda, której teraz ordynaryinie nie widziemy; Bo wielka owa w pokarmach odmiana, których zażywaią dzieci w niedołężnym ſwym wieku, (na co żadney

dney

dney uwagi niema) nietak wielką ma podobno iak rozumiemy rożność od ich natury y oweyś iakoweyś antypatyi, która częſtokroć tak bardzo ich między ſobą rozdziela; Ale to ieſt nad przedſięwziętą odemnie materyą, do którey ia ſię wracam.

Mimo tego co ſię przedtym powiedziało, przyſtać na to potrzeba, że lepiey ieſt karmić dziecie mlékiem dobrym bydlęcym, a niżeli Niewieścim zepſutym, y że trudniey daleko ieſt o dobre mléko Niewyaſty, a niżeli o krowie, kozie, owcze, oślicze &c. lecz mléko Niewieście y bydlęce, gdy rownego z ſobą ſą przymiotu, pierwſze ieſt zawſze lepſze; bo to ieſt ſubſtancya, która ieſt ani zupełnie bydlęca, ani zupełnie ruchawa *) przeto przyzwoita ieſt bardziey dziecięciu, które ſię żywiło tą ſamą materyą od owego czaſu, iak ſię poczęło w wnętrznościach macierzyńſkich.

Ie-

*) (Neque animalis neque totaliter vegetativa).

Ieżeli Matka zupełnego ieſt zdrowia, y karmi ſama dziecie ſwoie, będzie to zaiſte naylepſzym ze wſzyſtkich środkow do zachowania czerſtwego w przyſzłym czaſie zdrowia dziecięcia, bo ſię przyaia wyczbędzieć dziecie do tego pokarmu, który mu ieſt naturalny. Naoſtatek to ſądzę; że przez ſześć pierwſzych Mieſięcy, niepotrzeba mu dawać mléka bydlęcego, chyba że pokarm Niewiaſty ieſt zepſuty.

Lubo mléko bydlęce częſto przywraca zdrowie chorym, to iednak nie ieſt doſtateczną przyczyną, ażebym dzieciom radził go dawać; Gdyż y mléko Niewieście niemniey byłoby pomocne doroſłym ludziom w chorobie będącym, gdyby go tylko zażywać chcieli. Lekarſtwo to niebyłoby podobno tak zaniechane od Doktorow, gdyby go można bez trudności zażywać. Czyliż nie podobnieyſza rzecz ieſt do prawdy, iż mléko to maiące więcey *relacyi* do dzieci niż iakiekolwiek inne, dalekoby go lepiey trawiły dzieci niżeli mléko bydlęce, żeby ſię to łączyło lepiey z krwią ich dla tego oſobliwie, iż ma więcey *Analogii* czyli

podo-

podobieństwa. Znamie to naturalne, pokazuie nam Fizyka w każdey naturze: Ieżeli tedy to mléko w przyrownaniu z bydlęcem iest takie że się łatwo przeformować może w iego substancyą, będzie tym samym daleko lepiey żywiło dziecie, y ciało iego okazalsze uczyni. Szukaszże takiego dobrego mléka? Oto znaydziesz go zapewne u Matki, albo przynaymniey u Mamki, ieżeli one maią wszystko to w sobie, czego ia po nich wyciągam, ieżeli zaś niemaią tego, trzeba nadgrodzić ten niedostatek zażywaiąc bydlęcego mléka, a więc teraz osądźmy, które się raczey podoba.

W niedostatku dobrego mléka kobiecego, można karmić dziecie y bydlęcym, y ieżeli to prawda, że doyspozycya ciała naszego zawisła od pokarmu, którego zażywamy osobliwie w latach dziecinnych, każdy Narod według zdania mego powinienby dobierać takowego mléka, któreby albo miarkowało w Mieszkańcach żywość krwie, y humorow, albo też iey przymnażało. Według tego zdania, Kraie Niemieckie pułnocne, powinnyby dzieciom

dawać na przykład mléko kozie, dla wycieńczenia ich humorow y sprawienia im lepszey cyrkulacyi krwie, która w nich iest bardzo nieprędka, możeby przez to nabrali więcey wesołości, żywości w imaginacyi y w ciele, gdyż wiemy, że koza iest figlarna y swawolna, lubi skakać y wyskakiwać, że iey humory nie są pomieszane, y że mléko powinnoby udzielać owych przymiotow. Przeciwnie ludzie we Włoszech na tymże samym fundamencie, powinniby dawać swym Dzieciom mléko krowie, do zatamowania nieco ich prędkiego bardzo biegania duchow ożywiaiących, chcąc ie umocnić y chcąc ie uczynić istotnieyszemi, okazalszemi, y nietak porywczemi. Insze Narody z tych dwoch rożniących się między sobą Narodow maią się miarkować.

(*Zaludnienie byłoby większe, gdyby matki same karmiły dzieci swoie? czyli mnieysze?*) Sławny Autor cytowany odemnie rozumi, że gdyby Matki karmiły dzieci swoie, zaludnienie w kraiu niebyłoby takie. Ia usiłuie przeciwnie wyperswadować, y dowieść wszystkim,

ſtkim, którzyby z tym Autorem w tey mierze trzymali, że gdyby Matki ſame karmiły dzieci ſwe, byłoby to naylepſzym ſpoſobem, do rozludnienia kraiu z znaczną bardzo liczbą dobremi y mocnemi Obywatelomi.

Matka będąc zdrową y dobrey konſtytucyi, karmiąc ſwe dzieci, nietylko nieſtraciłaby zdrowia ſwego, ale ieſzcze wzmocniłaby go bardziey (Mowie ia tu o Matce, która ieſt dobrego temperamentu, a nie o takiey, która alboby była w ſuchotach, alboby iadać niemogła, a tym bardziey o Mamce ubogiey, y tym tylko zarabiaiącey, która częſtokroć y dwoie dzieci razem karmi). Ta tedy mowię Matka, która karmi ſwe dziecko, poniesie, (iako ſię zdaie) wiele trudności, ale ta trud ność oprocz tego, że dla Niewiaſty cokolwiek rozſądney *) nie ieſt tak wielka

*) Trudność pochodzi z niepoznawania ſię na rzeczy, y z nie ſpoſobności czynienia iey; To ieſt im mniey kto ma rozumu y ſpo-

dla Matki zadną nie ieſt trudnością, która ią zawſze podcymuie z ukontentowaniem.

Dotknięcie ſię warg dziecięcia małego ſprawuie Matce cokolwiek przecie affektu maiącey oſobliwſze ukontentowanie. Pogląda Matka z ſłodką bardzo roſkoſzą na iego przymilenia ſię obłudne, y za ſercechwytaiące, iego jeſta, y ruſzania ſię, w ten czas nawet gdy ſpi, patrzy ſie na niego z wielkim ukontentowaniem. Ztąd pochodzi pieſzczona owa miłość, którey ſame częſtokroć obce Niewiaſty, pryſte doznaią częſto od dzieci, których karmiły.

Ieżeli przywiązanie, które bez wątpienia ma ku ſwemu dziecięciu Matka, ſprawuie z czaſem iaką małą nieſpokoyność, to przeciwnie

---

ſpoſobności do wykonania rzeczy, tym więcey czuie fatygi w uczynieniu tego, co małey bardzo wyciąga pracy. Y to wſzyſcy uznaią ludzie, lecz bardzo mało ieſt takowych, ktorzyby to dobrze zachowywali.

ciwnie wewnętrzne owe ukontentowanie, które czuie pełniąc swe obowiązki, daie iey także tak miłą y słodką radość, że cyrkulacya krwie dziwnie się dobrze w niey odprawuie, zkąd idzie apetyt statecznie trwały, y dobrze umiarkowany, który wzmacnia dostatecznie iey siły. Gdy przychodzi czas odłączyć dziecię od piersi, Matka tryumfuiąc nieiako z podiętey na czas pracy iest dobrego humoru, wolna od płynienia ciała, y od innych chorob, które przeszkodą są do poczęcia, lub które sprawuią peronienie, co się zbyt często trafia Niewiastom tym, które same niekarmią. Y to także pewna iest, że Niewiasta, która karmi dzieci, staie się płodnieyszą, y że dobre Obywatelki zachowuią ten zwyczay, chcąc liczną swoią w kraiu uczynić potomność; Tak iż Matka, która wszystkie swe dzieci karmi, może wybornie w dwanaście lat zamęścia swego sześcioro powić dzieci, y gdy ie sama karmić będzie, może sobie obiecywać, że ie wszystkie w dobrym zdrowiu wychowa, Dzieci te z strony Rodzicow dobrze wychowane

będąc, będą ſpoſobnieyſzemi do płodzenia, y tak Linia Familii ciągnąć ſię będzie w wielkiey liczbie ludzi, zawſze czerſtwych. Krotko to zważywſzy, czyliż ſię można przez takowy ſpoſob obawiać wyniſzczenia kraiu z ludzi.

U W A G I.

Dzieci rozlicznym podlegaią chorobom; Choruią na przykład na robaki, na deſcens, na kaſzel ciężki, przy którym odchodzi flegma lepka, na piegunkę &c. Zwolnienie żyły krzyki przeraźliwe ſprawuią w nim deſcens. Robaki mnożą ſię z owego lepkiego humoru, który ma w ſobie dziecie Inne choroby rodzą ſię z nieſtrawności. Nietrzeba im dawać na ten czas potrawy ordynaryiney dla nich z mąki, mléka, y z iay iako o tym powiemy niżey, ażeby zapobiedz owym wewnętrznym chorobom Dociekłſzy zaś, iż dziecie niema dobrey ſtrawności, można codzień dać mu łyſzkę dobrego ordynaryinngo wina, bo ciała tłuſte y ole-

iowate rozłączyć ſię niemogą, chyba przez ciała ſpirytuſowe.

Coby to był za pożytek dla Narodu, gdyby wſzyſtkie Matki zdrowe karmiły dzieci ſwoie, albo przynaymniey, żeby mamki nieco oświeczeńſze wiedziały to wſzyſtko, co ſię do ich ściąga kunſztu, te mowię wſzyſtkie okoliczności, które iako proſte ſą y łatwe do praktyki, tak potrzebne do zachowania rodzaiu ludzkiego.

(Nauka dla Mamki). Mnie ſię zdaie że gdyby Plebani po Parafiach obowiązani byli nauczać w tey mierze Mamki w dni pewne, Mogliby wykładaniem tych rzeczy oświecać, że w tym punkcie, y nauczyć ietyſiącznych rzeczy, których one niewiedzą, a wiedzieć by powinny dla lepſzego dobra dzieci, które karmią. Byłby to zapewne dobry bardzo do zachowania w kraiu corocznie tak wielkiey liczby obywatelow, którzy dla nieumieiętności Mamek lub umieraią, lub w ſłabym zoſtaią zdrowiu. Gdyby nauki te pożyteczne nader y właściwe Paſterzom, godne bez wątpienia Namieſtnikow Boſkich,

złączone oraz były z iaką nagrodą dla tey Mamki, któraby się naybardziey rożniła między innemi wiadomością sztuki swoiey, y nay lepszym sposobem karmienia y wychowania dzieci, widzielibyśmy wiele mądrych w teymierze mamek, któreby uczyły Corki swoie tego tak szacownego kunsztu, nieznalezionoby na ten czas, iak teraz widzieć można mamek mniey rostropnych, y niedoskonałych zkąd wiele złego spływa na rodzay ludzki.

Ieżeli mi kto powie, iż zabawy te nieprzyzwoite są godności stanu Duchownego, więc przynaymniey upraszać będę Urzędnikow Ziemskich, ażeby ie po wszystkich Ziemiach y Woiewodztwach, które do nich należą, obmyślili dostateczną liczbę Doktorow, albo Cyrulikow ze wszech miar zdolnych do tey funkcyi. Mogę ich zaś w tym upewnić, iż pieniądze wydane tak politycznie dla zachowania Obywatelow w kraiu, wielkie przyniosłyby pożytki całemu powszechnie Narodowi.

(O skut-

(*O ſkutkach światła*). Swiatło w iźbie gdzie zoſtaie dziecie w kolebce nie powinno-być bardzo żywe, ażeby nieraziło gwałtownie wzroku iego. Niepowinno wpadać z boku, ale z tyłu, lub na przeciwko twarzy, ieżeli ieſt umiarkowane. Potrzeba ażeby zawſze iednakowe było dla oboyga Oczu. Tęż ſamę przeſtrogę mieć potrzeba, gdy w nocy przynoſzą do tey izby lampę, bo dziecię patrzaiąc ſię zawſze, na iedną ſtronę, może ſię potym ſtać zyzowatym; To zaś pewna ieſt, że dziecie na tę ſtronę poglądać będzie, zkąd wchodzi światło. Nałog ten częſty, może go uczynić krzywoſzyią y ſzpecić go napotym. Niech ſię także ſtrzegą Mamki, ażeby nieprzybliżały bardzo do oczu iego rzecz iaką, ktorą mu ukaſuią, bo nieuchybnie dzieci przyzwyczaiłyby ſię, bardzo bliſko poglądać na obiekta. Gdy dziecie ocknie ſię, y gdy go wyimuią z kolebki, nietrzeba go zaraz wynoſić na światło, boby to gwałtownie raziło oczy iego, tak iż ſuche żyłki delikatney tey części ciała iego, wpadłyby w konwulſyą; Dla tego to widzie-

my częſto, iż dzieci mrugaią gwałtownie. Z tych małych na pozor przypadkow, może przyiść do tego, iż dziecie ſtanie ſię ślepe, lub też pomieſzany wzrok mieć będzie na zawſze. Przeſtroga ta ażeby z ciemności niewychodzić zaraz na światło, ieſt dobra nietylko dla dziecięcia, ale też dla ludzi iakiegokolwiek wieku. Doświadczenie y wiadomość ſtruktury oka pokazuie oczywiście nam potrzebę zachowania tey przeſtrogi, gdy niżey tego domagać ſię będę, ażeby dziecie od piątego lub ſzoſtego roku kładziono na łożku, kędyby żadney niebyło zaſłony, niezabraniam tym ſamym z iakoweyś materyi zielonych firańek do okien.

(*Zdrowe powietrze potrzebne ieſt dla dziecięcia*). Mamka na oſobnym leżąc łożku, powinna ſtawać każdego razu karmić dziecie, bo ſen, który ią znurzyć może, mogłby zaſzkodzić kiedykolwiek dziecięciu, o niebeśpieczeſtwo życia go przyprawuiąc. Kolebka dziecięcia niepowinna być przy boku, ani tym wyſłana prześcieradłem, na którym leży

Mam-

Mamka; To bowiem zarażone ieſt niedyſtym powietrzem. Trzeba zaś tak przykrywać Dziecie, ażeby zawſze odmienić ſię mogło powietrze, gdyż muſiałoby oddychać powietrze ſmrodliwe, y zaraźliwe, niemaiąze wolnego uyścia, którego nawet Dziecie wolno oddychać nie może, bo takowe powietrze ma w ſobie iad ſubtelny, który ſprawiłoby w pierſi dziecięcia, zkąd krótkie ſwo w nim naſtąpiłoby odetchienie, zbyt mu dokuczaiące, przez całe życie iego, któreby nie uchybnie dla tey przyczyny krótkie być muſiało.

(*Zły zwyczay kołyſania Dzieci*). Nietrzeba nigdy kołyſać dzieci, ażeby ie uſpić. Ieſt to bowiem bardzo zły zwyczay ſzkodliwe za ſobą prowadzący ſkutki, któreby naſtąpić muſiały, gdyby ſię ſkołatał muzg dzyecięciu, zbyt ieſzcze delikatnemu na ten czas; Leczani tym ſpoſobem uſpić ich można, bo to ich tylko głuſzy. Procz tego dygeſtya nie odprawuie ſię naturalnie; y te chwiania kolebką, mogą owſzem w dziecku ſprawie womity, zkumocić czyli pomieſzać pokarm będący ieſzcze w żo-

łądku,

łądku, y wprawić go w gwałtowne wewnętrzne boleści. Można wybornie zoſtawić ſpokoynie y wolno, dziecko w kolebce, może niekiedy pomodz do tego Kołyſania aby Dziecku wybić nieco z głowy bole, które cierpi, lub go też tym ſpoſobem uſpić: Ale zły zwyczay w tey mierze, którego zażywaią tak nieroſtropnie, zaniechany raczey z gruntu być powinień. Zdaie mi ſię, iż dobre Mamki wſzelkich zażywaią ſpoſobow, y o to ſię iedynie ſtaraią, ażeby niemi pomogły do zdrowia dziecięcia; Dziwie ſię przeto, możemy wielu bardzo, które dla tego pomarły, iż widziały zły ſtan tych, których śmierć z tego ieſzcze niepobrała świata *).

(*Ucie-*

---

*) *Macie tu przypadek Rodzice, którego ia świadkiem ozywiſtm ieſtem: Pewna Cudzoziemſka Dama wzbudzona ciekawością w ſtołecznym Mieście pewnego pięknego Królewſtwa, nawiedzała domy te, które mądra Polityka, y Pobożna boyność, wyſtawiła dla dzieci ubogich, y podrzułkow. Nie ſię bardziey oczom nie-*

(*Ucierać mu nos delikatnie*). Kiedy Mamka uciera nos dziecięciu, powinna to czynić deli-

niepodobało, iako wewnętrzny domu porządek, y owe ſtarania uſilne, które tam czyniono z wielką troſkliwością. Wſezliśmy z podziwieniem do iedney Sali wyſokiey, gdzieśmy widzieli cztérydzieści lub pięćdzieſiąt małych łożek wygodnie uſłanych. Trzy mamki były w tey Sali, które miały ſtaranie około piętnaſtu niemowląt, z których nayſtarſze niewięcey nad dwanaście lub piętnaście dni miało; Lecz na to tylko z nieukonteutowaniem owa Cudzoziemſka Dama patrzata, iż widziała owe niemowlęta wyſchłe, y prawie umieraiące: Pytała ſię iedney Zakonnicy, która ſzła za nami, dla czegoby owe dzieci tak nędzne były ta odpowiedziała iey łagodnie. Iż te dzieci ſzczęśliweby były, gdyby pomarły, ażeby ſię cieczyli wieczną chwałą w Niebie, y potym zaraz przydała: Iż życzą ſobie tego ludzie w tym ſzpytalu na uſłudze będący, ażeby wſzyſtkie dzieci, które tu przynoſzą nieżyły dawno; bo dochody nieſą doſtateczne do żywienia tyle oſób. Dama owa Cudzoziemſka niedobrze wyſłuchawſzy tego, proſiła owey Zakon-

delikatnie, ile być moża, ażeby niezeſzpeciła kſztałtu noſa iego; Uważać bowiem możemy, dziecie, niby ow woſk miękki, który zdolny ieſt, przyiąć łatwo iakiekolwiek znamie, które na nim chcą wyrazić. A oprocz tego, iż brzydkość tey części twarzy, ieſt bardzo znaczna, to ieſzcze pewna ieſt, iż ſzkodzić może zmyſłowi powonienia, y okropnieyſze ieſzcze za ſobą pociągnąć ſkutki; Z tey przyczyny Mamka powinna przeſtrzegać, ażeby ſamo dziecko nietarło noſa opieraiąc ſię mocno o pierſi, z których bierze Pokarm.

(*O Całowanie*). Niepotrzeba nigdy, ażeby ktokolwiek (na co ordynaryinie niema baczności) całował dzieci. Byleby tylko dziecie piękne było, wielu bez braku całuią go; Idzie tu o te oſoby, które maią odetchnienie mocne

Zakonnicy, aby iey raz ieſzcze toż ſamo powtorzyła, ktora z gorliwośćią myśl iey też ſame powtornie wyraziła; Na ten czas Dama w milczeniu odeſzła z tego mieyſca, ubolewaiąc nad łakomſtwem ludzi owych, y nieroſtropnym życzeniem owey Zakonnicy.

mocne, ślinę niezdrową, ztąd bowiem mogą ſię dziecięciu na twarzy wyrzucić kroſty, y około uſt wrzody małe; może to ieſzcze więcey przynieść złego. Przeto potrzebna ieſt w tey mierze oſtrożność.

(*Kiedy ie noſzą na ręku*). Kiedy ich noſzą na ręku, trzeba częſto odmieniać ich z iednego na drugie ramie, ażeby ſię niewzwyczaiły nachylać z-iednego boku bardziey niż z drugiego; To bowiem mogłoby zepſuć kſztałt y ułożenie w pacierzach y w boku, na który naginaią ſię. Te okoliczności zdaią ſię podobne, lecz potrzeba ſobie wyperſwadować, iż niema nic małego, co ſię tycze ſpoſobu wychowania dzieci.

CWICZENIA.

Dziewiątego dopiero mieſiąca w ſam raz (iak mowią) trzeba uczyć dzieci chodzić; Można wybornie póty nawet czekać, póki aż nieodłączą ie od pierſi, bo ieżeli prędzey ćwiczenie to naſtąpi z niemi, będą mieli ieſzcze nogi, y wſzyſtkie części, które powin-

ny utrzymywać ciężar ciała ich, bardzo słabe, dla tego chodzić będą musieli chwieiąc się; A częstokroć ztąd pochodzi słabość, y brzydkość w pacierzach biodrowych. W samey rzeczy kolumna pacierzowa ciała ich, niema ieszcze dosyć mocy, aby ie utrzymała; Może się na ieden bok skrzywić, y tym samym oszpecić dziecie. Nietak zaś rozumieć potrzeba o udach y ramionach, bo te zawsze wolne być powinny, aby się rościągały pomnażały, y wzmacniały, Z tym wszystkim ieżeliby zbyt w czas wprawować dzieci do chodu chciano uda iego mogłyby ztąd zaciągnąć iaki defekt, lub brzydkość: Brzydkość mowię, bo dziecie stoiąc na nogach chce oprzeć kolano o drugą nogę, ażeby się lepiey utrzymało, na ten czas pomału staie się *) Krzywonogie: y słabe w no-

*) Z tey przyczyny, nieżyczyłbym nigdy iść za zwyczaiem dawnych Pencwianow, którzy wpuszczali dzieci swoie, aż do połowy ciała, w iamę w ziemi wyrytą, y płutnem obstawioną, gdzie mogli rzucać

w nogach, doświadczenie bowiem y mechanica uczy, iż ludzie krzywonodzy nieſą w nogach mocni.

Niż zaczną dzieci chodzić, trzeba czekać ażeby uda nieco wzmocniły ſię, y żeby ſię to prędzey ſtało, potrzeba ażeby wirzgali nogami, iak ſię tylko im podoba, na ten czas gdy ſiedzą, lub leżą, y żeby byli na powietrzu wolnym od rana do wieczora.

Uczyć dzieci chodzić trzymaiąc ie kraykami, ſpoſob ten niezdaie mi ſię, aby był zupełnie dobry, tak bowiem ociągaią ſobie w górę barki, a częſto nawet bardzo nierowno; przyzwyczaiaią ſię nachylać ciało, bo widzą, że ich utrzymuią: Mogą tym ſpoſobem zły zaciągnąć nałog chodzenia, który

cać ſię według ich upodobania, lecz zdaie mi ſię, iż uda utrzymuiąc na ſobie wiele ciężaru w tym wieku ſłabym, powinnyby były defekt iaki zaciągnąć w ſkładzie części ſwoich; Naoſtatek rzecz tę potwierdzić; lub ią odrzucić, ſame chyba doświadczenie potrafi.

potym nieprzyzwoity ſkład w pacierzach uczynić może. Zdaie mi ſię, iż kraiek zażywać niepotrzeba, chyba iedynie dla tego, aby ie uchować od przypadku, gdy chodzą po podłodze, y dla tego doſyć ieſt trzymać ich powolnie, a rzetelniey mowiąc, możnaby ſię wcale obeyść bez nich. Lepiey ieſt daleko, ażeby dziecie ſamo uczyło ſię chodzić. Ukazuią mu dla tego iakie czaczko w małey odległości; Chęć zatym, którą ma, ażeby doſtało tey rzeczy, ſprawuie w nim to, iż zapomina o owym lekkim niebeſpieczeńſtwie, które być może poſtępuiąc ſamemu, to mu ſił dodaie; A tak powtarzaiąc zawſze wraz w więkſzey odległości, na uczy ſię ſamo prędko chodzić, ieżeli tego ćwiczenia iakom powiedział nie zaczną z nim czynić, chyba aż w dziewiątym, lub dzieſiątym mieſiącu.

Dziecie, które poczyna chodzić, powinno mieć zawſze bawełnianą czapeczkę na głowie, która będąc mocno ściśniona na przodku, więcey wydatności mieć powinna, niż ieſt nos dziecięcy, ażeby, gdy upadnie część ta twa-

twarzy, ile być może, nieraziła się, luboć sposob ten nieiest ze wszech miar bespieczny, gdyż dziecie podnosi głowę ordynaryinie na ten czas, gdy upada, a częstokroć niepodnosi tyle, ażeby ochroniło nosa, lecz iednak ta czapeczka, mogłaby go zawsze ochronić od wielu uderzenia.

Trzeba ieszcze mieć na to baczność, ażeby oddalać dziecku okazye wszelkie do upadku, y nie powierzać go łatwo innym dzieciom, przy ktorych mogłoby upaść, iako się to częstokroć trafia, a zawsze prawie nie bez iakiego szwanku. Trzeba takie oddalić z oczu iego y rąk wszystkie instrumenta, któremiby szkodliwie ranić się mogło.

Nie iest y to rzecz dobra, iż Matki lub Mamki porzucaią częstokroć same Dzieci na czas długi. Tak bowiem same będąc, mogą sobie stęsknić, y płakać, czego zawsze przestrzegać potrzeba, ile z nas być może; Bo osobliwie zabawa Matki ta być powinna, ażeby ie rozweselała.

(W którym wieku maią być Dzieci odłączone od pierſi). Iak doydą dzieſiąciu, dwunaſtu, lub piętnaſtu mieſięcy, trzeba ich na ten czas odłączać od pierſi, ukażą to zęby przez które niby natura opowie czas odłączenia, y że ich żołądek choć ſłaby ieſzcze, ieſt iednak dosyć mocny, do ſtrawienia pokarmu, nieco twardſzego od mléka. Tak mowią niektórzy że dzieci które ſsą długo, ſtaią ſię na potym nieczułemi y zapomniałemi; Lecz ia niewidzę na iakim fundamencie powieść ta zależy, gdyż mléko niewiaſty nieieſt tak gęſte iak mléko krowie *). Zdaie mi ſię, iż rzecz podobnieyſza

*) Człowiek nieczuły zapomniały ieſt ten którego funkcye czyli ſprawy rozumu y ciała ſą rownie pomieſzane, czyli ociężałe. Co ſię tycze ociężałości ciała trzebaby widzieć ieżeli ow dziki obywatel kanady, którego to Matka chyba po czterech lub pięciu leciech od pierſi odłącza (gdyż niewiaſty kraiu tego maią podoſtatek pokarmu) ieżeli mowię w gonitwie y innych ćwiczeniach ciała nie przechodzi

ſza ieſt do prawdy, że gdy dzieci nieſsą tyle, ile potrzeba, niebędą tak zdrowe, bo inne mléko niebędzie tak łatwe, do przyſpoſobienia, y rozdzielenia chilu po częściach ciała, y że dlatego będą delikatne. To ſię to podobno ma znaczyć, że nazywaią dziecie, głupiem które ieſt otyłe, bo często niewyrozumiewaią ſię. Widziałem iedne Miaſto gdzie niezwykli pokazywać dzieci tych, które ſą otyłe, zdrowe, gdyż mowią że ieſt podobne do chłopſkiego dziecięcia, tak bardzo ludzie ci ſtaraią ſię o to, ażeby uniknęli wſtydu tego, lecz ſpoſob którym ſię rządzą we wſzyſtkim, ſprawi to na koniec, iż po czterech albo pięciu rodzaiach, czyli pokoleniach, piękne mieć będą dzieci, owych maleńkich karzełkow.

(*O Piaſtunkach*). Dziwić ſię niepotrzeba, iż Matka, która niechciała zaprzątnąć ſię pracą, aby karmiła dzieci ſwoie właſnemi pierſiami, niechce go oraz karmić ſama, gdy ieſt

---

chodzi nieſkonczenie nayrzeźwieyſzego Europeyczyka.

odłączone od pierſi, gdyż to mniey godne ieſt wſtydu, trzymać Piaſtunkę *) a niżeli Mamkę. Z tym wſzyſtkim gdybym roſtrząśnął okoliczności wſzyſtkie owego złego zwyczaiu, iak wiele prawd ſurowych ukazałbym Matkom? Lecz niedowodząc im tego, iż one takowym ſpoſobem poſtępuiąc ſobie z dziecięciem, odrodkiem go nieiako ſwoiey czynią Familii, oddalaiąc go od domu Rodzicielſkiego; To tylko przydam, iż tyle nieprzyzwoitości w tey mierze upatruię, że dwa pożytki które ſię zdaią wypływać ztąd, gdy dziecie oddane będzie Piaſtunce, to ieſt: dobre powietrze, kędy one ordynaryinie mieſzkaią, y towarzyſtwo innych dzieci, które ſię tam znayduią, pokryć lub nadgrodzić nigdy niepotrafią, tak dalece iż cokolwiek mowić ſię może na zaletę tych dwoch

*) Mowi tu Autor o ſwoim kraiu, kędy ſą Piaſtunki publiczne, niby *Ochmiſtrzynie*, do ktorych zwykli Rodzice tamtego kraiu, oddawać na wypielęgnowanie Dzieci ſwoie, gdy ie odłączą od pierſi.

dwoch pożytkow, mniey iednak w nich upatruię dobrego, a niżeli złych dochodzę ſkutkow, które nieochybnie naſtąpić muſzą z owego złego zwyczaiu.

Piaſtunki w Miaſtach mieſzkaiące bywaią ordynaryinie hipokrytki, nie miłoſierne, y aż nad to intereſſuiące ſię o właſny ſwoy pożytek; Są zazwyczay nieprzyſtępne; Łaſkawością ich władnie niepomiarkowana chciwość, dla którey groſz ieden przekłada nad tyſiączne łkania niemowlęce. Te kobiety niemaią względu tylko na owe dzieci, od których Rodzicow ſpodziewaią ſię, iż łakomſtwo ich żywić będą. Nietroſzczą ſię bardzo, a nawet y nieuznawaią złego, które ztąd naſtąpić może, dla tych, lub dla owych dzieci; A ieżeli nieſzczęściem iakim potrzebuie iedno dziecko większego nieco ſtarania owey Niańki, doznaie od niey wiele przykrości, y ponoſić muſi okrutną iey nieużytość, która go wprawuie w płacz y nieiaką roſpacz, co nieochybnie zdrowie ich ruynuie a nawet mowić można, że y życie.

Lecz powie mi kto: iż tego interes ich włafny wyciąga, ażeby dobrze pielęgnowali dzieci małe, gdyż ztąd będą widzieć więcey do fiebie udaiących fię. Na to ia odpowiadam, iż u tych niewiaft mały pożytek y profit pewny, więcey waży, aniżeli iakiekolwiek przyfzłe korzyści, które nie fą pewne, lub których oczekiwać potrzeba; A tak potrawy, naytrudnieyfze do dobrey dygeftyi y które tylko napchać y nafycić z wielkim kofztem mogą, będą ordynaryinie dzieciom dawanc; bez względu na to, iż wcale niefłużą do żywności dziecięcia zwłafzcza delikatnieyfzego, y tego, które iuż doznało dofyć niefzczęśliwości, iż go właſna Matka pierfiami fwemi niekarmiła, Lecz ieżeli owa Piaftunka, więcey dla fiebie upatruie pożytku z tego, iż fię ofobliwie około fłabego dziecięcia zachodzić będzie, za coby co dzień od Rodzicow w darowiznie co odbierała, niewiem czyli tak będzie około niego chodziła, ażeby mu w krotkim czafie pomogła do zdrowia, albo żeby przynaymniey głod niebył iedynym y ofobliwfzym śrzodkiem, fłużą-

ſłużącym do polepſzenia zdrowia iego. Bo czyli iey oddaſz dziecie w zupełnym zdrowiu, czyli też chore, upewniam, iż gdy iaki mu ſię przypadek trafi, znaydą owe Niewiaſty tyſiączne pozorne wymowki, któremi ci ſię zaſtawiać będą, y uſprawiedliwiać ci ſię w obuch razach, tak iż ieſzcze zniewolą cię do wdzięczności ku ſobie: Ieżeli wątpiſz o tym, patrzay na owe mnoſtwo Matek Chrzenych y ſąſiadek, które otworzyły iuż nieiako uſta, ażeby ci to przyświadczyli dowodnie.

Nic (iak mi ſię zdaie) nieprzyſtoi bardziey Matkom, które mieſzkaią tam, kędy zdrowe ieſt powietrze, iako ażeby ſame odłączone od pierſi dzieci ſwoie karmiły: bo to pewna rzecz ieſt, iż obecność y przytomność Matki, wzbudza ſtaranie w tych, którzy koło nich chodzą, y miłość Macierzyńſka zaſtawia ich od tych nieſzczęścia, któreby ich ogarnęły, gdyby były porzucone ſtaraniu niewiaſt nieroſtropnych, y łakomych, które po Miaſtach tym ſzkodliwym dla Dzieci bawią ſię kunſztem.

Był przedtym zwyczay u Grekow, iż obchodzili z uroczystością dzień ten, którego odłączano dzieci od piersi. Ta ceremonia, która się odprawowała w wielkiey radości, była dla małżeństwa drugim niby dniem wesela, z tą iednak rezerwą, iż Matka tylko zasiadała na pierwszym mieyscu pod czas tey uroczystości.

E P O K A
DRUGA.

Zamyka w sobie czas od odłączenia dziecięcia od piersi, aż do piątego lub szóstego roku.

Dziecie rośnie powoli, pierwszych lat dziecińśtwa swego proporcyonalnie iak rosło będąc w wnętrznościach, gdzie urosło do ośmnastu lub dwudziestu calow przez dziewięć miesięcy; Bo ledwie urośnie na sześć calow pierwszego roku, y wzrost ten umnieysza się znacznie, aż do wieku młodzieństwa, kiedy wszystkie części ciała poczną się znacznie rozwiiać.

Pierwszych lat życia iego dziwnym sposobem skład żył iest delikatny, części ciała są subtelne. Ekonomia spraw naturalnych *) iest nayskłonnieysza do przyięcia dobrych lub złych skutkow w życiu y zdrowiu dziecięcia, do wydoskonalenia y umocnienia temperamentu iego.

U B I O R.

Jeżeli (iako doświadczenie uczy sprawy naturalne odprawuią się tym lepiey w ciele ludzkim, im w większey części iego, zostaią wolności, iak się dziwić niemamy, gdy widziemy Europeyczykow, to iest mieszkańcow części świata nayoświeczeńszey, iż przeciwną postępuią sobie od tey, którą ukazuie nieochybnie sama natura. Natychmiast iak dziecię wyi-

*) Sprawy naturalne są Te, które pochodzą od samey struktury ciała; widziemy ie nie tylko w nas, ale nawet, we wszystkich ruchomych stworzeniach, te zaś są: *Cyrkulacya Krwie, Uderzenie serca, y pulsow pomnożenie krwie y ciała &c.*

wyidzie na świat, obwiiaią go pieluchami, chcąc go niby męczyć y pokazać mu przez to, iż mu dali życie. Ledwie część tey niewoli y męki skończy się, aż drugą zadaią mu podobną. Nie to, że dziecie było ściśnione pieluchami, trzeba go ieszcze męczyć sznurowaniem, co lubo niewiciśnie z niego tyle łez y łkania, lecz podobno pomiesza dobre dyspozycye; które miało w sobie przychodząc na świat, ażeby się cieszyło długo szczęśliwością ludzką, to iest: zdrowiem y wolnością.

(*Zły zwyczay sznurowania Dzieci*). Mowić będę tu o tym, cokolwiek nagannego być może w tym zwyczaiu sznorowania dzieci; A chociaż o tym tylko mam traktować w tey Epoce, co się ściąga przyzwoicie do wieku dziecięcia pięć lub sześć lat maiącego, ażebym niezarywał materyi, o którey w następuiących Epokach mam traktować, iednakowoż cokolwiek tu powiem, może zarownie służyć, doyrzalszemu nieco wiekowi.

Szno-

Sznorowki, które noſzą dzieci, niemniey im ſzkodzą, iako pieluchy, w które ie obwiiaią, pierwſzego roku od narodzenia ich. Te ſznorowania ſą niby ſzkodliwe y niewygodne Pancerze, które ściſkaią bardzo wolne odetchnienie pierſi; Na ten czas więc dziwna owa gra y iſtotna tey części *) niedoſkonale odprawuie ſię; To ściśnienie ieſt przeſzkodą do rozſzerzenia doſtatecznege ſerca; Przeſzkadza płucom, ażeby ſię nierościągały przyzwoicie; Boki tak ściśnione, wciſkaią ſię wewnątrz, co oſłabia mocno pierſi, ściſkaiąc nawet y płuca; Ta moda, albo raczey ſpoſob ten dręczenia, odeymuie łatwość odetchnienia, ztąd rodzą ſię gwałtowne kaſzle, ztąd pierſi ſłabe, komplexye delikatne, y inne długie choroby, które ſprawuią życie ckliwe, prowa-

*) Owe wznoſzenie ſię pierſi, y wklęśnienie, które powietrze wpadaiące wnętrzności, y ztamtąd uchodzące ſprawuie. Gra owa ieſt niby ſprężyna wſzyſtkie za ſobą ciągnąca ruſzania, *Mechanizmu* czyli ſtruktury ciała.

prowadząc gwałtownie do grobu tych, którzy mieli ściśnione pierſi w dzieciństwie ſwoim.

Doświadczamy ſami tego, iż ieść niemożna maiąc pierſi y żołądek ściśniony, co ſprawuie, że potym albo ſię obtyka żołądek nad to, gdy wolny ieſt, albo, kiedy ieſt zmarſzczony, a częſtokroć oſłabiony tym ściśnieniem, niemoże przyiąć tyle pokarmu, ile potrzeba koniecznie do żywienia ciała : Doyść można łatwo z tych ſkutkow, które pochodzą z tey dwoiſtey odmiany. Z drugiey ſtrony, ieżeli Dzieci noſzą ſznorowanie, które ich nic nieściſka, będą rozumieć Rodzice, iż na tym nie ieſt doſyć; Lecz ieżeli zważą nieco, iż niebędzie nawet y dwoch minut na dzień, którychby to ſznorowanie zarowno ściſkać mogło dziecko, y że toż bardziey lub mniey ściſkać powinno, według rożnych ćwiczenia y okoliczności, w których zoſtaie dziecie, poznaliby, iż zwyczay ten nie ieſt ze wſzech miar chwalebny, y że tylko ſznorowanie, łatwą w ſobie giętkość maiące mogłoby bydź użyteczne ; Luboć ia zawſze trzymam, iż niepodobne ieſt takowe ſznurowanie

nie ieſzcze tym bardziey ażeby pożytek iaki ztąd dla Dzieci przynoſiło, iako to obaczemy niżey.

Ieżeli ſznorowanie ieſt dobrze ściśnione, bez wątpienia ściſka wnętrzności y oſłabia ie, Dziecie czuie boleść, albo przynaymniey ponoſi nieukontentowanie, które mu odeymuie weſołość nader potrzebną wiekowi temu do zdrowia, ſtaie ſię ſmutnym, nieruſza ſię y niewładnie ſobą, bo nie może iuż wolno zabawiać ſię rozrywkami ſwemi dziecinnemi, tak potrzebnemi do wzroſtu y pomnożenia ciała. Wſzyſtkie członki ciała iego omdlewaią, rownie w ſpoczynku, iako y na ten czas, kiedy ieſt ściśnione; A ieżeli wątpicie ieſzcze Rodzice, że go dręczy to ſznorowanie, patrzcie na razy które, widać na ciele iego wyryte, a obaczycie, ieżeli ſię to wolnie dzieie, y bez gwałtu, iż tak powiem, Natury a tak owe mizerne niemowlęta wzdychaią, y owe męki, maiąc ściśnione muſkuły y ſuche żyły, co przeſzkadza do dobrey cyrkulacyi żywiącego ſoku, który nierozchodzi ſię obfi-

cie po innych częściach, a tym ſamym ſtaie ſię dziecie brzuchate, y ſzpetne, dla tego iedynie, iż go chciano kſztałtnym uczynić. Tym ſpoſobem ſprzeciwiaią ſię naturze, y iey rozrządzeniu, które ona ſama poſtanowiła na wydoſkonalenie dzieła ſwego, iak widziemy to w innych Narodach, y po wziach, a oſobliwie w źwierzętach, lecz nieſpokoyny Obywatel Miaſta, ucieka ſię do ſztuki okrutney y ſzkodliwey, ażeby uprzedził brzydkość, w którą zapewne nieroſtropnemi zabiegami ſwemi wprawi ſam dziecie ſwoie, bo natura niemoże modeluſzem owym źle zrobionym, wydoſkonalić dzieło ſwoie; Procz tego lekkomyślne to przedſięwzięcie, przeciwne ieſt zdaniū Ludzi oświeconych; Upominaią oni, y piſzą przeciwko temu z temu zwyczaiowi; Doświadczenie, które więcey ma ſkutku, łączy ſię nieiako z niemi, y opowiada złe ſkutki, ktore wynikaią z tey praktyki, ale zwyczay, powzięte mniemanie, a nadwſzyſtko zdanie niewiaſt, obala mimo tego wſzyſtkiego dowody nayoczywiſtſze zdrowego rozumu.

Wię-

Większa część Matek Miast Europeyskich kładzie na dzieci swoie sznorowania, to ta iest moda (iako mowią) y dla tego ażeby dzieciom dać kształt przyzwoity stanu. Słowa te, zdaią się, że niby pochodzą z ust mądrych; Z tym wszystkim, nad ich wykonanie, niewidzę, coby lekkomyślnieyszego być mogło, gdyż to pewna iest, iż nic niema, coby bardziey sprzeciwiać się mogło wolności dzieci, y przytłumiać ich naturalne ruszania, iako to można łatwo widzieć na ten czas, gdy owe sznorowania noszą na sobie. Te bowiem muszą ie koniecznie ściskać; A ieżeli krawca słuchać w tym będziesz, on gotow dziecie twoie (iż tak powiem) y udusić, byleby tylko robota iego kształtna się wydawała. Dziecie to, ktore się czuie tak być związane, szuka sposobu, ażeby ulżyło sobie tey przykrości; Podnosi ramiona, ażeby sobie nieco pofolgowało, wkłada się do tego częstym powtarzaniem, y na koniec staie się garbate. Matka, która postrzega, iż skład dziecięcia iey psuie się, każe robić inne sznorowanie daleko twardsze, y które

go ma ściskać bardziey ; Coż ztąd nastąpi? oto, że tym sposobem pokryie nieco brzydkość Iego, ale iey niepoprawi; Na ten czas dziecie to, tak ściśnione będąc, będzie miało odetchnienie krótkie, y ciężkie, wzdęcie płuć niebędąc dostateczne, niesprawi dobrey cyrkulacyi krwie, w delikatnych iego wnętrznościach; Toż dopiero cała dziecięcia substancya (iż tak powiem) zepsuie się; z tego nieszczęsnego przypadku, wyniknie wiele innych, daleko ieszcze gorszych; Uderzenie serca ściśnione będzie, y palpitacya nastąpi; Zołądek źle sprawy swoie *) odprawiać będzie, niestrawność częsta nastąpi: oprocz tego biodra, nerki, śledziona wątroba ściśnione będąc, y cyrkulacya niebędąc wolna, pomiesza wnętrzności, gałki błony kiszkowey (*mesenterium*) zatkaią się, bo przysposobienie chilu niedoskonałe będzie; Na ten czas konstytucya temperamentu dziecięcia znaczne ztąd odniesie pomieszanie.

---

*) Dygestya przysposobienie chilu, pomnożenie krwi, y Iey cyrkulacya &c.

ſzanie. Te to ſą okropne pożytki, które ordynaryinie zwykli odbierać ci, co dzieci ſwoie dla wydoſkonalenia ich kſztałtu, więżą ſznorowaniem, y dla tego ſtaraią ſię bardzo o to, ażeby do pieluch, któremi krępuią dzieci ſwoie, przydali oraz ſznorowania, y ciaſne ich ubiory.

Toż ſamo o ſznorowaniach rozumieć ſię ma, com mowił o pieluchach, których nieradziłem zażywać, chyba żeby potrzeba było zapobiedź nienaturalnemu ſkładowi, który ieſt w członkach iego.

Może podobno ſznorowanie przywrocić dziecięciu kſztałt, części tych które źle ſą uformowane ieżeli dziecie ſłabe, y chore, miałoby ſkłonność do nachylania ſię, ale w dziecięciu trwałym, y dobrego ułożenia, modeluſz ten, ſkutku inſzego uczynić niemoże, tylko że go ieſzcze zepſuć, iako ſię to częſto trafia, kiedy ieſt bardzo ściśnione, bądź to na krótki, bądź na długi czas.

Niewątpię, ażeby ten zwyczay nieroſtropnych Matek, które Corki ſwoie ściſkaią ſznoro-

waniem ciasnym ,rozumieiąc fałszywie iż tym sposobem ukształcą stan ich, niebył oraz naywłaściwszą przyczyną, częstego poronienia, kiedy są w zamęściu a osobliwie, żeby niebył przeszkodą dla nich do karmienia dzieci swoich własnemi piersiami *). Sciśnienie gwałtowne, które ponosiły części te, niedopuściło sokowi żywiącemu, ażeby się tam do-

stawał

*) Narody wschodowe w takim poważaniu maią subtelność stanu, iż wszystkie, ich piosnki, których zażywaią na pochwałę swoich oblubienic, są pełne podobieństwo bardzo wynoszących y w samey rzeczy niewiasty ich niedlaczego innego tak pięknego są stanu tylko że zupełnie nieznaią zwyczaiu noszenia owych pancerzow, czyli sznoruwek; Płeć Niewieścia w Turczech, prostym swoim gorsetem dobrze sporządzonym, podoba się bardziey oczom, a to bez żadnego niebespieczeństwa: Damy także Azyatyckie stan y piersi maią nierownie pięknieysze od Dam Europeyskich, suchoty choroba owa tak powszechna w naszych klimatach, w kraiu tamtym iest wcale niewiadoma.

ſtawał obſicie; Więkſza część naczyń małych zawarta będąc przeſzkadza płynieniu pokarmu, co ieſt przyczyną oraz ſchowania ſię brodawek pierſiowych, przyczyną, mowię, choroby, którey tyle niewiaſt podlegać muſzą, ponieważ one niekarmiły dzieci ſwoich, częścią dla złey woli ſwoiey, częścią dla nieudolności, dla tego iż były ściśnione przedtym ciaſnym ſznorowaniem.

Wnieść przeto mamy, iż wynalazek ſznorowania, dla wydoſkonalenia kſztałtu ludzkiego, y dla zdrowia ich, ieſt raczey przeciwny oboygu, y że ſzpeci ſtan, miaſto żeby mu miał przydać kſztałtu, ponieważ przymuſza częſtokroć dzieci, ażeby wſzelkiemi ſiłami, powolniły ſobie owego twardego pancerza, który doliga ie zarownie pod pachami, y który ściſkaiąc wſzyſtkie naczynie tam rezporządzone, przeſzkadza żywności, powiękſzeniu członkow, a zatym y mocy części tych, ponieważ ſok ſłużący do tego, znayduiąc przeſzkodę w ściśnieniu tym odpływa nazad dla obfitości, iakośmy powiedzieli, do inney części,

która nad to przyimuie pożywienia, w porownaniu do innych, co ieſt przyczyną chorob, y brzydkości częſto nader znacznych. Po takowych uwagach, y po zdaniu wielu dobrych Autorow, a nadwſzyſtko po ſamym doświadczeniu, może każdy być pewnym, iż ſznorowanie ſzkodzi raczey, niżeli kſztałci ſtan, a oraz że to ſą tylko fałſzywe mniemania, które twierdzą, iż to pomaga zdrowiu.

Potym wſzyſtkim com dotąd mowił, rozumiem, iż, ażeby żyć długo, y niepodlegać chorobom, tudzież być mocnym y czerſtwym, potrzeba, ażeby z dziecińſtwa niebyć nigdy pieluchamy powianym, ani też kiedy noſić ſznorowania. W ubiorze, nayproſtſze, y nayłatwieyſze ſą te ſuknie, które naylepiey przyſtoią; Nietrzeba więc nigdy ani pieluch, ani ſznorowania, ani podwiązek, ani podobnych innych więzow, któreby przeſzkadzały cyrkulacyi krwie, y ruſzaniu ciała ludzkiego.

Należy tylko w pierwſzych latach niemowlęcych chronić dzieci od wielkiego zimna, przyzwyczaiaiąc ie do niego pomału;

Lecz

Lecz trzeba ich zawſze zoſtawiać wolne, ażeby zachowali w ſobie weſołość, tak potrzebną do ich wzroſtu y powiękſzenia, ponieważ ta weſołość dopomaga dobrey krwie cyrkulacyi, y do doſkonałey dygeſtyi; Szczęśliwe y ſkuteczne to ieſt lekarſtwo, które razem z ukontentowaniem, którego doznaią dzieci, będąc wolnemi od więzow, przynoſi y zdrowie, ale ci, którzy niemaią tey wolności, ſtaią ſię ſmutnemi, dzieci zaś, które ſą ſmutne, złą maią dygeſtyą, na ten czas mieſza ſię ich temperament; Tracą ſiły ſwoie, albo ich mało co nabywaią, ſtaią ſię ſłabemi; y życie ich długo trwać niemoże.

POKARM.

Gdy w Epoce tey mowię o dziecięciu, maiącym rok ieden, aż do pięciu lub ſześciu lat iego, za potrzebną rzecz tu ſądzę, przeſtrzedź, iż potrzeba odmieniać pokarm iego, według pomnożenia ſił iego, y lat; Bo zwykli tylko niektórzy dawać mu częſto też ſame potrawy, które dziecie zdaie ſię ieść z apetytem.

Potrawa z mléka y z mąki, którą daią przez dwa lub trzy lata dziecięciu od narodzenia iego; Ieſt to pokarm bardzo twardy y trudny do dygeſtyi dla nich: Ieſt to niby iakaś maſtyka, która może zapchac ciaſne kanały, któremi chil płynie, czyni obſtrukcye częſto w gałkach błony kiſzkowey, bo mąka, z którey ta potrawa ſię robi, niebędąć ieſzcze wzburzona kwaśnieie w żołądku iego, y rodzą ſię ztąd owe lepkie humory y robaki. Rozumiem z niektóremi Autorami, iż częſto zażywanie tey potrawy roſtropnie zakazane być powinno: Trzebaby pierwey ieſzcze gotować mąkę, y dla tego kładą ią w piec na miſce ſzerokiey, obracaiąc na wſzyſtkie ſtrony ażeby zarownie ſię wſzędzie ugotowała. Potrawa więc ta z mąką gotowaną nietak ſzkodzi, iak ordynaryina, która będąc zrobiona z ſurowey mąki, muſi być koniecznie ciężka, y trudna do dygeſtyi; Ale chociaż ta potrawa zaprawiona będzie mąką warzoną, powinna iednak nie gęſta bydź, ażeby przyzwyczaić ſię pomału mogł do niey żołądek dziecięcia. Ro-

zumiem

zumiem nakoniec, iż z ryżu chleba drobionego, y dobrze wygotowanego w bulionie z wołowego mięsa, albo w mléku świeżym *) niekiedy y w maśle młodym zrobiona polewka iest dla nich potrawa daleko lepsza y bardziey posilaiąca. Trzeba im dawać małą łyżkę do iedzenia, ażeby sobie bardzo ust nierozdzierali, lepiey iest także dawać im ieść potrochu co trzy godziny, aniżeli na raz wiele.

Kiedy dzieciom ukażą się zęby większe, będzie to znakiem, iż ich żołądek może iuż trawić mięso; Dawać im na ten czas można po małym kawałku z chlebem, ale supa w tym wieku dla dziecięcia powinna być ordynaryinym pokarmem; Iest to naylepsza dla nich potrawa, zwłaszcza gdy ią z chęcią y z apetytem iedzą; trzeba ią tylko pierwey wystudzić: która przestroga służy dla każdego wie-

*) Mléko które się warzyło, albo które nie iest świeżo doione traci przymiot swoy balsamiczny, przez ewaporacyą która być musiała.

wieku, gdyż pokarmy nad to gorące ſzkodzą gardłu, żołądkowi, y kiſzce, którędy pokarm do żołądka wpuſzcza ſię, co ſmak odeymuie, y zęby z dziąſeł oparza. Ale co większa ieſzcze, że żołądek, mało będąc ſkropiony ſokiem, z żołądka właſnego pochodzącym, ciężkie potym boleści cierpieć będzie, y częſtą nieſtrawność.

Starzy, y ci co zębow niemaią, nietrawią dobrze pokarmu, gdyż niemogą żuć dobrze, chyba pokarmy łatwe do dygeſtyi; Dla tego roſtropnie to czynią zdrowe niektóre Mamki, iż żuią pokarm małym dzieciom, y napuſzczaią ſaliwą kiedy one ieść zaczynaią; Tego gdyby im nieczyniono, chil w żyłach ſtałby ſię geſtym, ſurowym, y twardym, co nieuchybnie wprawiłoby ie w iakową chorobę.

Nietrzeba nigdy dawać dzieciom w młodym ich wieku żadnego kwaſu; Sałata y owoce ſurowe ſą dla nich bardzo lepkie, y niebeſpieczne; zwłaſzcza dawane wprzody, niż zaczną ieść mięſo, y niżeli zaczną ſiłami władnąć, Cząſtki ciała ich, ſłużące do dygeſtyi,

ſą

ſą ieſzcze bardzo ſłabe, y niemogą ieſzcze kwaśnych potraw przytłumić w ſobie, tak, ażeby im nieſzkodziły. Chléb, ſupa, nabiał, odrobina mięſiwa, te ſą ich naylepſze potrawy.

Potrzeba, ażeby Rodzice przeſtrzegaiąc zdrowia dzieci ſwoich, zakazali domowym dawać im co do iedzenia lub picia bez wiedzy ſwoiey, bo większa część, tych mniey roſtropnych ludzi, ſzkodzić może dzieciom, na ten czas nawet, kiedy rozumi, iż im dobrze czyni; częſtokroć zaś bywa to iedynie dla tego, ażeby ſię bardziey przypodobać dzieciom.

Ieſt to zła rzecz nader, dawać ieść dzieciom cukierki, konfitury, y wſzyſtko w ordynaryinie nazywaią dobre; Gdyż to nieſmak w nich ſprawi do ſupy, y do innych ordynaryinych potraw, ieżeli kawałek chleba, który im daieſz, niby iaką rzecz oſobliwſzą, tak umieſz ucukrować, że dla nich to będzie nay-większym przyſmakiem, będą go ieść ſmacznie, y z apetytem; Ieſt toiedyny pokarm który ſię im dawać może ordynaryinie. Pan Lock dobrze w tey mierſze mowi, że ieżeli

do

do iedzenia pobudza ich bardziey głod, ani-żeli chciwość do łakotek, będą chleb sam smacznie iedli; Ale ieżeli bardziey chciwość do łakotek niż głod pobudza, mogą się obeyść bez iedzenia. Ten argument iest tak mocny iż niema co na niego odpowiedzieć.

Nietrzeba nigdy dawać pić dzieciom wina, któreby niemiało przynaymniey trzy kwarty wody w sobie, chyba że dla lekar-stwa, iakie iest na przykład: serdeczne, słu-żące do ruszania się muskułow, żołądkowe, (dygestya odprawuie się bardzo często w dzie-ciach, ale niedoskonale; Ciała tłuste oleio-wate rozerwać się niemogą wodą) ale mimo tego, nietrzeba im nigdy dawać likworow spi-rytusowych, bo te przeszkadzaią y pomniey-szaią wzrost ich.

Trzeba ieszcze y to uważyć, że ordyna-ryinie dzieci maią temperament tak wilgotny, iż dosyć iest dawać im pić bardzo mało; Bo napoy obficie zażyty, zwalnia ich żołądek; Potrzeba zaś raczey, ażeby ordynaryiny ich po-

karm

karm zwalniał ich żołądek; Przeto mało im pić dawać potrzeba.

UWAGI.

Przy końcu dwoch lat albo około, widzieć można wielką odmianę w dziecięciu; poczyna mieć nieiakieś poymowania, y wyobrażenia trwalſze, kocha Rodzicow ſwoich, powtarza to, co ſłyſzy, iż mowią; Mozg iego ieſt niby woſk miękki, na którym wſzyſtko wyryſować można. Wrzeczy ſamey oczywiście obiekta rażą zmyſły iego, które ſię mu prezentuią, zmyſły zanoſzą ie do duſzy, która poczyna zażywać na ten czas potencyi ſwoiey, iako to pamiętać, poymować, y myśléć o ſprawach ſwoich. Pierwſze te ſkutki duſzy godne ſą, ażeby ie Filozof uważał, który chce dościgać właſności duſzy ludzkiey.

(*Ukazywanie ſię zębow*). Pierwſze zęby które poſtrzegamy w dziecięciu bywaią przednie, u wierzchniey ſzczęki (inciſives) które w oſiem lub w dziewięć mieſięcy ukazuią ſię; Pſie zęby (Canines) roſną w drugim roku, a do-

a dopiero niektóre trzonowe (molaires), nakoniec wſzyſtkie ukażą ſię w czwartym roku, wyiąwſzy trzonowe ztyłu będące.

Kiedy zęby trzonowe maią ſię ukazywać, dzieci czuią bol iakowyś w dziąſłach. Oddaliłbym ſię od moiey materyi, gdybym chciał tu opiſywać w ſzczegulności lekarſtwa, które częſtokroć więcey złego przynoſić zwykły, aniżeli pomagać Dzieciom; Powiem iednak to tylko, że to niemało im pomaga, gdy przeſuwamy prędko palce po ich dziąſłach, y że to ułatwia bardzo ich przerznięcie ſię. Ząb wilczy w czyſty oprawiony kryſztał, ſłuży wiele do tego, bo oprocz tego kryſztał ochładza ich uſta, które maią na ten czas bardzo zagrzane. Gdyby te ſpoſoby, niemiały w ſobie tyle ſkutku, ażeby uſpokoić mogły ciężkie ich bole, y gdyby przypadki przeciw choroby właſnościom (ſymptômes) groziły iakim niebeſpieczeńſtwem, na ten czas, trzeba czynić incyzyą w dziąſłach, oſtrym inſtrumentem, na tym mieyſcu, którędy ſię zęby dobywać maią.

Przydać tu potrzeba, iż powietrze czyste, zdrowe, które oddychaią dzieci na wsi, pomaga osobliwszym sposobem do rznięcia się zębow, y że za tę okoliczność wzgląd mieć potrzeba, ażeby niebrać prędko dzieci ze wsi.

(*O śnie y iedzeniu*). Dzieci potrzebuią snu częstego pierwszych lat ich życia, sen iest to dla nich lekarstwem posiłkuiącym, który osobliwie przystoi Dziecinnemu wiekowi; Naprawia skutecznie siły ich nadwątlone ruszaniem się ustawicznym, które widziemy w tym wieku. Powinny więc dzieci częściey ieść, bo ich dygestya prędko się odprawuie, lubo niedoskonale, co iest przyczyną, iż mało w nich formuie się chilu, a wiele odchodu. Trzeba zatym czekać, aż owa chęć w nich do spania, y ow do iedzenia apetyt, umiarkuie się w nich, y przyidzie do iakiegoś pewnego kresu, w tym ich nieuprzedzaiąc.

(*Niekłaść Dzieci nigdy spać ze staremi*). Niekłać dzieci nigdy spać z staremi, ci bowiem nieuchybnie mieć się ztąd na zdrowiu lepiey będą, gdyż lekka konspiracya młodych, iest

dla nich zdrowa, dla tego iż przechodzi do ſtarych, y ożywia członki, lecz dziecie przez tę ſtratę wiele ponoſi, nędznieie, ſchnie, y zapewne zachoruie z tego.

(*Nos im ucierać*). Trzeba przyzwyczaiać dzieci, ażeby zawſze ucierały ſobie nos, kiedy nieczyſty maią, wieczor kiedy ſię kładą, oraz y rano kiedy wſtaią, gdyż to wyprząta nozdrza y błonę flegmiſtą. Kiedy humory te ſą długo w tych dziurkach, pſuią ſię one, co ſprawuie zły zapach w nozdrzach, a do tego może to być niekiedy przyczyną płynienia oſtrego humoru z oczu. Trzeba im dawać chuſtkę płócienną do zażywania, bo ta lepſza ieſt od bawełnianey, y odmieniać im codzień.

Dzieci zwykli często dłubać palcami w noſie, y drapać wewnątrz nozdrze, ieſt to rzecz bardzo niebeſpieczna, y godna ażeby tego przeſtrzegać, bo pazurami mogą zdrapać część tę, a potym ią roziątrzyć, zkąd częſtokroć większe ieſzcze złe ſkutki wypływaią.

(*Odchod*). Odchod u Dzieci do trzech lub czterech lat bywa ordynaryinie znaczny;

Lecz

Lecz potym chęć, która ich bierze do ich igrażki, odwodzi ich częstokroć od tey tak potrzebney sprawy. Gdy doydą wieku tego, trzeba mieć na to oko, ieżeli raz przynaymniey na dzień bywaią na stolcu, trzeba ażeby ich do tego wprawić nie iako w nałog, *) bo ieżeli dziecie, pięciu lub sześciu lat, niebyłoby przez dwa lub trzy dni na stolcu, trzebaby mu do tego dopomoc naturalnie, niedaiąc mu żadnego lekarstwa, tylko każąc mu pić wodę czystą; Bo gdyby cierpiało konstupacyą przez cztery lub pięć dni wciąż, dobre cząstki Alkali, które ma w sobie materya odchodu, mogłyby się wzruszyć y przeyść w in-

*) Ta to sprawa iedyna, iest, ze wszystkich spraw człowieka przyrodzonych niemniey iako y wypuszczanie uryny, kiedy potrzeba wyciąga, która się powinna w całym życiu odprawować regularnie; Bo w dwudziestym, lub dwudziestym piątym roku, trzeba być przyzwyczaionym do ponoszenia czucia, głodu pragnienia, gorąca, zimna &c.

ny wewnętrzny kanał, coby potym ſprawiło oſtrość w krwi y humorach iego.

Przeciwnie ieżeli dziecie częſto chodzi na ſtolec, iako to cztery, lub pięć razy na dzień, to oſłabi bardzo ſiły iego, y może ſię odmienić w inną chorobę, ieżeliby to trwało dłużey nad trzy lub cztery dni; Z tym wſzyſtkim niepotrzebaby nagle zatrzymywać tego płynienia żołądka, bo ztąd częſtokroć przeciwna tey rodzi ſię choroba.

Można ſamym nałogiem wezwyczaić ie, ażeby w dzień na ſtolec chodziły; Trzeba ich tylko do tego koniecznie przymuſzać, iako to na przykład niedać im iakiey rzeczy, ieżeli tego niezechcą czynić, czego od nich wyciągaſz; Gniew mały który ich wzbudzi, ſprawi to w nich, iż przymuſzą koniecznie naturę do odprawowania regularnego każdego rana tey funkcyi ta baczność ieſt nader potrzebna do operacyi przyrodzonych ſpraw człowieka.

(*Choroby ſłużące do zdrowia*). Dzieci chorują częſto na gruczoły zaſkorne, na biegunkę,

gunkę, na płynienie krwi z noſa &c. Nietrzeba ſię bardzo troſkać z okazyi tych lekkich defektow, gdyż one ſą częſtokroć niby zbawienne śrzodki, których natura dobroczynna, zażywa zawſze pomyślnie w roſporządzeniu ſwoim. Rodzice powinni ſię ſtrzedz bardzo, ażeby żadnego w tey mierze niedawali Dziatkom ſwym lekarſtwa, mogą tylko uiąć nieco zwyczaynego poſiłku, ażeby natura wolniey mogła operować.

(*Niebeſpieczeńſtwo z prędkiego chodzenia, lub odmawiania na pamięć iakiey rzeczy*). Dobra rzecz ieſt, prowadzić, y kazać ſię przechadzać dzieciom po ogrodzie, albo po polu, trzeba iednak tę zachować oſtrożność, ażeby nagle z niemi nieſpieſzyć na ten czas, kiedy poczynaią chodzić, boby ſię udyſzały chcąc nadążyć za temi, z któremi idą; Mogłoby to ſprawić w nich iakie zwolnienie lub oberwanie naczynia iakiego w pierſiach, procz tego dychawica, ſuchoty, mogą naſtąpić z tego nieroſtropnego poſtępku.

Też ſame przypadki trafiaią ſię ieſzcze częściey, kiedy ich przymuſzaią Rodzice ażeby ſię nauczyli na pamięć wiele baiek, y kiedy z nieroſtropney prożności, każą im prędko ie odmawiać, iako ſię zawſze trafia, gdy gość w domu bywa. Dziecie, które widzi nad ſobą pilne oko, a częſtokroć y ſurowe Matki, kwapi ſię y odmawia gwałtownie wſzyſtko co umie, boiąc ſię, ażeby mu z pamięci niewypadło, nie zoſtawuie nawet ſobie czaſu do odetchnienia, to ćwiczenie niebeſpieczne, powtarza pięć lub ſześć razy na dzień; A tak dziecie, które ſię iuż wynurzyło y wyſiliło, ażeby pamiętało te bayki, wynurza ſię coraz bardziey, tak często ie odmawiaiąc. Coż naſtąpi po tym pięknym ćwiczeniu? Skrocą tym ſpoſobem życie dziecka, tęſknicę czyniąc wſzyſtkim, którzy go ſłuchali.

(*Nałog zbytniego pobłażania, y ſtarania zbytecznego*). Ieżeli wiele ieſt Rodzicow, którzy poſtępuią ſobie bardzo ſurowo z dziećmi ſwemi, nierownie więcey ieſt takowych, którzy ſzkodzą zdrowiu ich, przez zbyteczne pobłażania,

y ule-

y uleganie wſzyſtkim ich wymyſłom. Zdaie mi ſię, iżby potrzeba w tey mierze iakoweś opiſać uſtawy, które mi ſię zdaią bardzo być potrzebne : A nayprzod przyzwyczaić ich do tego, ażeby niewyciągali, nad to uſługi, w tych rzeczach, w których uſłużyć ſami ſobie mogą ; Nic im nieodmawiać, bez ſprawiedliwey przyczyny, ani także pozwalać im tego, czego im raz zabroniono, a to ażeby nieśmieli nawet nic na to odpowiedzieć; Bo ieżeli oni naleganiem ſwoim przezwyciężą, ſtaną ſię tym ſamym płaczliwemi, upornemi, wymyślnemi, y złego humoru ; Wſzyſtko to może ſzkodzić ich zdrowiu, odeymuiąc im radość, które mieć powinni, ażeby byli zdrowi.

Szkodzą ieſzcze bardziey zdrowiu dziecięcia ſwego Rodzice, ſtaraiąc ſię zbytecznie o ich zachowanie ; Trafiać ſię to częſto zwykło w wielkich Domach, gdzie Doktorowie bardzo dyſkretni, nieśmieią zawſze w tey mierze rzetelnie otwierać zdania ſwego, a że niewſpomnę łakotkow, które daią dzieciom Rodzice, y które wiele im przynoſzą złego;

Są ieſzcze (ordynaryinie tych rzeczy niewiedzący) w uſtawicznym troſku, względem tego wſzyſtkiego co kochane dzieci ich otacza, zabraniaią im przeto wolnego y rzeźwego ruſzania ſię, boiąc ſię ażeby nieuczuli kiedy zimna, tłoczą na nie wiele odzienia, y chcą, ażeby tak przebyli zimę, nigdy z ciepłey niewychodzili izby, kędy powietrze rzadkie rozwalnia ich żyły, tak dalece że te dzieci tracą przez to doſtateczną moc należytego trawienia pokarmow, azatym ieżeli nie podpadaią pewnym cięźkiey choroby niebeſpieczeńſtwom to przynaymniey uſtawiczne ponoſzą ſłabości; Ale co większa że iak tylko wyidą na wolne powietrze y oddychać nim zaczną, przytłumią ſię zaraz ſłabe naczynia delikatnych płuc ich, na ten czas katar cięźki ich opanuie, wrzody wewnątrz ſię porobią, a częſtokroć w niebeſpieczne zapadną ſuchoty dla tego, iż były delikatnie wychowane. Przeto ſprawiedliwie mowić ſię może o takowych dzieciach, iż prowadzone były nieiako za rękę w przepaść na ten czas, kiedy ie od niey uchronić

nay-

naybardziey usiłowano, większa część ludzi maiętnych y szlachetnych, zwykli się obchodzić z dziećmi swemi, poki aż nieoddadzą ie do konwiktow na edukacyą.

Kiedyż poznaią zupełnie Rodzice sposoby te, którychby zażywać powinni, ażeby dzieci ich, mogli się cieszyć w dobrym zdrowiu, z szczęścia, które im ich urodzénie y los pomyślny fortuny daie? y kiedy przestaną mowić: „Nasze dzieci rodzą się z Oycow y „Matek Szlachetnego urodzenia, dla tego są „delikatney komplexyi, te dzieci niemogły- „by być czerstwemi, ażeby ie wychować „powieysku.„ Zaczniycie tylko (odpowiem na to) naśladować wieśniakow w niektórych przynaymniey rzeczach, a potym pomału niby po stopniach wzmacniaycie ich temperament, iak gdyby z losu naznaczeni byli do ponoszenia niekiedy ciężkiey pracy. Staraiąc się tak wzmocnić ich konstytucyą ciała, przymnożycie im uszczęśliwienia w teraźnieyszym ich życiu, y umnieyszycie tych przykrości, których by doznawać musieli w dalszym swym

I 5 wie-

wieku: Na koniec przydam to także, iż to ieſt naylepſzy ſpoſob, do zoſtawienia czerſtwych po ſobie potomkow, którzy pomnażać będą zacną Familią waſzę Rodzice, w rozliczne napotym lata.

Natura uformowawſzy wſzyſtkie ieſtectwa, ażeby one żyły powietrzem, które ich około otacza, więć chcieć ich dobywać ztamtąd mniemaną y cudaczną przeſtrogą, ieſt to dopełniać nieroſtropności miarę; Dla tego więkſza część dzieci, z któremi Rodzice tyle zachowuią przeſtrog, ieſt ordynaryinie niby płod niedoyrzały (embryons) którzy niepoznaią życia, chyba chorobami, w których zoſtaią.

(*O konwulſyach*). Małe Dzieci maią ſuche żyły ſzerſze niż doyrzali ludzie, y widziemy to zawſze, że ze wſzyſtkich tych dzieci, które umieraią. Niemaſz żadnego któreby w gwałtownych nieumierało konwulſyach. Poznać więc ztąd możemy, iż ſuche żyły dziecięce, łatwe ſą do zarażenia ſię, y przypiſać przyczynę obſzerności znaczney

ich

ich mozgu względem reſzty ciała. Wſzyſtko więc cokolwiek może żywo razić ſkład żył, ſzkodzi bardzo wiekowi temu.

(*Szkodliwe ſkutki ſtrachu*). Nic naganniey-ſzego, iako przeſtraſzać dzieci, bądź to zdumieniem pochodzącym z wielkiego hałaſu nie ſpodzianego bądź przeraźliwemi krzykami, albo im pokazuiąc znagła iakowe rzeczy, które ich przerazić mogą. Powieści baieczne o ſamoiedach, o upierach, o wilkołkach, y o innych dziwołągach, mogą zarownie ſzkodzić ciału ich y umyſłowi; Rażąc żywo ich małą imaginacyą, może to im ſprawić ſny okropne, a zatym ſiłowania ſię gwałtowne, które wątlić będą mocno ich ſuche żyły, y ſprawią w nich konwulſye, do których iuż ſą one podobno mocno ſkłonne; Poruſzenie gwałtowne błon, poburzenie waporow kadukowych, ſą częſtokroć okropne ſkutki, które ſprawuie głupſtwo ich mamek, y Nianiek, lub też ſłużących. Do Oyca więc y Matki należy, ażeby one mieli baczność na to, y uſpokoili dzięci ſwoie w tym, cokolwiek ich prze-

przeſtraſzało. Same nawet wykładanie rzeczy tey, uſpokaia ich nieco, lecz oſobliwie przykład beſpieczeńſtwa, który im daią, ieſt nayſkutecznieyſzy ſpoſob do zupełnego ich uſpokoienia.

(*O nieroſtropney ſwywoli*). Większa część Rodzicow, tak mało ſobie waży baczność, którą mieć potrzeba w igraſzce, że dozwalaią częſtokroć niektórym czynić to z dziećmi ſwemi, czegoby im powinni na zawſze zabronić, zwłaſzcza ieżeli niewidzą w nich tyle roztropności, ażeby dzieci bez niebeſpieczeńſtwa zabawiać mogli, mieliby ſię bawić z niebeſpieczeńſtwem. Niektórzy podnoſzą dzieci z ziemi za ſzyie, chcąc im pokazać (iak mowią) ich dziada; Drudzy z tyłu porywaią ich mocno rękoma za oczy, ażeby oni zgadli, ktory to ieſt, co te czyni z niemi głupſtwa. Swywola nieroſtropna! która pomieſzać może na zawſze. Ci porwą ich prędko na ramiona chcąc ich niby rzucić do ſtudni, do rzeki, albo przez okno. Owi kręcą ich ramiona albo ie gwałtownie w pląłuiąw ſwoie. Inſi na

koniec

koniec zmyślaiąc iż prędko biegną za niemi, przyprowadzaią do tego dzieci, iż uderzaią głową, lub okiem o iaką rzecz, która ie ciężko zrani. Niezliczyłbym, gdybym chciał wyliczać wſzyſtkie złe trefunki, które pochodzą ze ſwywoli tych ludzi nieroſtropnych z dziećmi.

(*Szkodliwe ſkutki boiaźni*). Ieſzcze to nie w tym wieku, o którym ia w tey Epoce traktuię, trzeba boiaźń inſpirować dzieciom, lepieyby nawet podobno było, ażeby im iey nigdy nieinſpirować, procz głębokiego poszanowania, y miłości ku Rodzicom ſwoim; Bo miłość, o którey tu mowiemy, rzadko być może razem z boiaźnią. Lecz niewchodząc w tę materyą daley, która daleka ieſt od przedsięwzięcia mego, powiem to tylko, iż boiaźń ſprawuie boleść ſerca, y nieukontentowanie, które za ſobą ciągnie ſmutek ſzkodliwy nader zdrowiu, y wzroſtu dzieci, on bowiem tamuie wolny bieg humorow, na ten czas muſkuły nieodbieraią zarownie ſoku żywiącego, który ie żywić powinien, y utrzymywać ich gipkość; Cokolwiek dobrego ieſt w ſoku tym

kazi

kazi ſię, bo dziecie zbyt boiaźliwe źle trawi pokarm, dla tego iż ieſt ordynaryinie ſmutne, y że odetchnienie iego ieſt niby ściśnione, co wielkie pomieſzanie ſprawuie w konſtytucyi iego temperamentu.

(*Skodliwe ſkutki nienawiści y zazdrości*). Gorſzaby ieſzcze rzecz była, gdyby iakową, zbyteczną miłością, Oyciec lub Matka, iako ſię trafia częſto, niezażywaiąc w tey mierze dyſkrecyi, w oczach iednego dziecięcia, pieścili brata lub ſioſtrę iego, przenoſząc ie zawſze bardziey nad niego lub tez nawet y oboie razem; Na ten czas zazdrość (która ſię zdaie być ſzczerym inſtynktem natury, ponieważ widziemy ią w ſamych nawet bydlętach) tak ſię wkrada w ſerce dziecięcia, iż czuie ztąd iakoweś przytłumienie y uciśnienie, które mu niedozwala wolno oddychać; Czuie nieſmak we wſzyſtkim co tylko go otacza; Traci apetyt; Niedobrą zawſze miewa dygeſtyą; Ztąd zły formuie ſię chil; Całe wnętrzności penoſzą obſtrukcyą; W prędkim bardzo czaſie ſtaie ſię ſmutnym, melancholicznym;

tłumi fekretnie w fobie boleść y fmutek, który go trapi, niechcąc przyczyny tego nikomu obiawić, ale go ukryć zupełnie niemoże, bo wyfchłość y fuchoty, w które wpada, wydaią go należycie, y można mowić, iż będzie cud ofobliwfzy, ieżeli go to w grob nie wpędzi; Ieżeliby zaś fzczęściem niepodpadał temu, toć przynaymniey pomiefza to znacznie temperament Iego na całe życie. Niemożnaby poiąć, iak to mocno obchodzi owo dziecie, gdyby doświadczenie tego nam częfto bardzo nieodkrywało.

Skoro poczynaią poftrzegać Rodzice przyczynę tego tak fzkodliwego niefzczęścia, niepowinni fię na ten czas ociągać, ale máią co prędzey oddalić od oczu iego rzecz tę, która w nim zazdrość fprawuie, y fzczerze obrócić wfzyftkie piefzczoty do owego zazdrofnego dziecięcia; Gdyż to ieft właśnie iedyne lekarftwo, którym go uzdrowić można. Trzeba fzukać fpofobow, ażeby go rozwefelić, tak iednakowoż, ażeby ono niezmiarkowało przyczyny, tey odmiany tak fprzyiaiącey fo-

bie,

bie, a przeto niepoznało się na sztuce waszey Rodzice; Upewniam zaś, iż trudno będzie oddalić od niego wszystkie podeyrzenia w tey mierze, gdyż te dzieci częstokroć bywaią obrotne, y przenikaiące, przeto potrzeba go szczerze kochać; Ale daleko lepiey iest, niedawać przyczyny tey tak okropney chorobie, przenoszeniem innych nad niego, y niedyskrecyą, która ma w sobie iakoweś urągania, y która częstokroć przychodzi aż do dzikości. Rodzice, którzyście czytali tyle dobrych Książek o edukacyi moralney młodzi, informuycie się także w tym co lepiey przystoi fizycznemu wychowaniu dzieci waszych, nic bowiem słusznieyzego być niemoże, iako gdy w tey porze zostaie ciało, iż się długo y zupełnie cieszyć może wszystkiemi owemi pożytkami y owocami, które przynosi wydoskonalony umysł.

Iak wiele iest Rodzicow na świecie dobrze poniekąd oświeconych, którzy w tey mierze żadney niemaią wiadomości, iak wiele mowię iest, którzy roskazuią koniecznie, to czegoby niętrzeba czynić; Będą mieli podobno

bno kochane dzieci lecz razem takie, które będą mieli krótkie życie, a nie wcale zdrowia.

(*O Zmysłach zewnętrznych co się tycze dzieci pięć lub sześć lat maiących*). Przez sensacyą, rozumieć mam, owe rażenie, czyli wzruszenie, które sprawuią obiekta, około nas będące w iakich częściach ciała naszego, y która się kommunikuie do duszy przez suche żyły, któremi opatrzona iest część ta ciała, którą raziły obiekta, koniec tych sensacyi generalnie iest ten, ażeby one ostrzegały nas o wszystkim cokolwiek złego lub dobrego nam być może, tak dla zachowania naszego, iako y dla uciechy są one niby słudzy, których nam Autor natury przydał, aby nam służyły w potrzebach naszych, y uwiadomiaiąc nas we wszystkim.

Rachuią ordynaryinie pięć zmysłow Anatomicy, to iest wzrok, słuch, powonienie, smak, y dotykanie, są niektórzy Anatomicy, którzy ich więcey przypuszczaią, lecz biorą do słowa, wszystkie mogą się odciągnąć do

iednego zmyſłu tykania; Gdyż wzrok zawiſł od promienia wzrokowego (viſualis) który poruſza błonę ſiatową; Słuch, nic inſzego nie ieſt, tylko dotknienie wzruſzonego powietrza o bębenek uſzny; Powonienie pochodzi od małych cząſtek ciała wonnego, które poruſzaią ſuche żyłki w nozdrzach; Drobne cząſtki, które ſprawuią ſmak, wzruſzaią ſuchożylne brodawki ięzyka, ich ſię dotykaiąc. Przeto zmyſły właściwiey mowiąc mogą ſię odciągnąć do iednego zmyſłu dotykania.

Wſzyſtkie więc części ciała ludzkiego, mniey lub więcey, maią w ſobie zmyſłu dotykania; Obaczmy zaś krótko, co potrzeba czynić przy doſkonałym zdrowiu, do zachowania zupełnego tych zmyſłow w dzieciach.

Wyiście nagłe z ciepła do zimna, albo z zimna do ciepła, któreby nic prawie złego nieprzynioſło, gdyby dzieci delikatnie wychowane niebyły, ſprawuie im częſtokroć zakręt mozgu, co znacznie mieſza początek ich ſenſacyi.

Aże-

Ażeby zupełnie zachować wszystkie te zmysły, trzeba ich rostropnie zażywać, a nigdy ie na złe nietrawić, trzeba ich zażywać w potrzebie, ale nie dla tego, ażeby dogodzić własnym dziwactwom; Są to przestrogi, które służyć mogą dla każdego wieku, lecz ieszcze osobliwie dla wieku dziecinnego, w którym zmysły są delikatnieysze, y w którym mniey można poznać to, co im szkodzi.

(*Wzrok*). Ieżeli kładziesz spać dzieci w mieyscu wilgotnym, y tam kędy wiatr ciągły przez szparę wkraść się może; Ieżeli się dotykaią, y trą często oczy swoie, Ieżeli są w izbie, w którey często dym bywa, wszystko to może nadwątlić wzrok ich.

Ażeby go zaś zachować zupełnie zdrowym, niedozwalay nigdy, ażeby patrzały długo na słońce, na śnieg, ani na wielki płomień, słowem na wszystko to cokolwiek może mocno przyćmieć; gdyż ztąd pochodzi gwałtowne rażenie suchey żyły optyczney, co może paraliżem zarazić błonę siatkową, która nic innego nie iest, tylko rozwleczenie, czyli rozwi-

nienie tey ſuchey żyły. Ieżeli ſzkolne ich Kſiążki zły druk maią, albo zbyt mały charakter, dzieci ſtaią ſię krótko wzrokie, ucząc ſię; Ponieważ wzwyczaiaią ſię zbliſka bardzo patrzeć. Czytanie w nocy, w iaśności, albo przy ſłoń cu, zażywanie napoiow ſpirytuſowych, zbyteczne czucia, częſte zażywanie okularow z ciekawości perſpektyw y innych ſzkiełek powiękſzaiących lub zmnieyſzaiących rzeczy &c. pſuią mocno wzrok. Ryſunek y malarſtwo zmyſł ten bardzo doſkonali.

(*Słuch*). Wſzyſtko cokolwiek gwałtownie razić może bębenek uſzny, iako to bliſki hałas, harmaty, albo wielkich dzwonow; &c. wſzyſtko cokolwiek go nad to zwolnić może, iako to mieſzkanie na mieyſcu wilgotnym, lub wyſtawionym na wiatry ciągłe, zkąd zrobić ſię czaſem może wrzod w uchu; Wpadnienie w ucho drobney iakieykolwiek cząſtki, która może z gruntu zepſuć błonę uſzną, ſzkodzi nieuchybnie temu zmyſłowi.

Przeto dobra ieſt rzecz czyścić niekiedy dzieciom uſzy, (ale zawſze z wielką roſtro-

pno-

pnością, y wąſkim inſtrumentem, złotym, ſrébrnym ; lub z ſłoniowey kości) ażeby materya, która ſię robi w uſzach, oſiadaiąc przez długi czas nieſtwardniała, tak, żeby potym pomieſzać mogła zmyſł ten. Muzyka doſkonali mocno zmyſł ſłuchu.

(*Powonienie*). Ażeby zupełnie zmyſł ten zachowali dzieci, potrzeba od nich zawſze oddalać zapachy zbyt mocne, bo procz tego że ztąd ſzkodliwe naſtąpić mogą ſkutki, co ſię tycze żył ſuchych; to pewna ieſzcze ieſt, iż częſte wonienia zapachow mocnych y ſpirytuſowych, choćby nawet były nayprzyiemnieyſze, iako to parfumy, zapachy przyiemne &c. wyſuſzaią y nieczułym na potym czynią zmyſł powonienia.

(*Smak*). Zażywanie potraw ſłonych y korzennych wſzyſtko to cokolwiek ma tęgość y moc w przyprawie, albo zbytecznie gorących zażywanie potraw; Skłonność do czyſtego wina trunki, cukry, nie tylko ſzkodzą zdrowiu, ale też pſuią ieſzcze w dzieciach, y odeymuią zmyſł ſmaku.

(*Dotykanie*). Cokolwiek ſuſzyć może ſkórę, albo ią twardą czynić iako to oparzenie, y umywanie rąk wodkami ſpirytuſowemi ſzkodzi zapewne ſubtelności dotykania. Zły y to nałog, do którego przyzwyczaiaią dzieci, ażeby bardziey prawą władnęli ręką niż lewą. Czemuż im w tey mierze niezoſtawić oboiętności, którą przynoſzą z ſobą przychodząc na świat, y nie przyzwyczaiać ich do tego, ażeby obie ręce prawemi u nich były, zażywaiąc iedney y drugiey ręki bez rożnicy w każdey potrzebie? Inaczey ſiły niebędą zarownie podzielone, gdyż ręka y ramie, którey zażywaią częściey, więcey ma w ſobie wigoru y Duchow ożywiaiących, krew y inne humory wolny w niey bieg odprawuią, y ſok żyiący obficiey tam płynie, a zatym ſtaią ſię mocnieyſze y otylſze, dotykanie nawet delikatnieyſze tam będzie. Przeto niewolić dzieci, ażeby prawey zawſze zażywali ręki, ieſt to w ſamey rzeczy czynić ich mańkutami, zwyczay ten niezaſadza ſię na żadnym rozſądku, y ieſt niemniey cudaczny iako wymyślony.

Ro-

Rodzice mogą doſkonalić zmyſł dotknienia dzieci ſwoich. Niektóre ćwiczenia doſkonalące ſłuch, mogą oraz ten zmyſł naprawiać. Granie na klawikorcie, y na niektórych inſtrumentach, pomaga ruchaniem palcow, do wydoſkonalenia zmyſłu tego.

CWICZENIA.

Trzeba wiele pobłażać dzieciom pięć lub ſześć lat maiącym; Iako to pozwalać, im aby po wolnym powietrzu biegały, bądź zimnym, bądź też y ciepłym, ażeby od ſamey młodości przyzwyczaiały ſię, ponoſić niepomiarkowanę ciepło, lub zimna Mieyſca, w którym zoſtaią, im bardziey bowiem ich ochraniaią, tym ſłabſzemi ſtaią ſię, y bardziey mdłemi.

Trzeba zaraz zrana iak tylko wſtaią, kazać otworzyć okna, ażeby oddychali zaraz zdrowſzym powietrzem; Potrzeba im potym ręce na krzyż rośćiągnąć, ażeby rozprzeſtrzenić y rozwolnić pierſi ich, potym pozwolić im, aby ſię nieco po dworze przebiegali, któregokolwiek czaſu; Potrzeba im pozwalać

wſzyſtkich tych igraſzek, które pomiarkowaną w ciele ich ſprawią agitacyą, bo ruchawość, krórey im dodaie właſna ich natura, y która im tak ſmakuie, zbawienna nader ieſt ich zdrowiu; W tym bowiem wieku, tak wiele w ſobie wilgotnych maią humorow, iż ruſzanie ſię uſtawiczne pomaga do przeczyſzczenia ich.

Na ten czas to dopiero, gdy ſą przy właſney woli, nieczuiąc ani boiąc ſię żadnego przymuſu, Oyciec maiący baczność na to, może ſekretnie doyść panuiącey w dzieciach ſwoich ſkłonności.

Nie zabraniaycie im więc Rodzice, tey niewinney ich ſwawoli; Upatruycie raczey w tey ſkłonności mądre rozrządzenie natury, która wſzyſtko na lepſzy koniec, zwykła czynić, y która to ſama uſtanowiła. Niekazać im ſiedzieć chyba bardzo rzadko, y to na ſtołku drewnianym, któregoby ſiodło rowne wſzędzie było, przyzwyczaiaycie ich, ażeby ſtali ile być może, ażeby trzymali głowy proſto, ramiona nieco

w ty-

w tyle, niewypinaiąc brzucha, y kazać im śmiało zawſze poſtępować.

Są niektóre dzieci, co w ſwych igraszkach, maią ſobie za ukontentowanie, przedrzyzniać ſię często ślepym, garbatym, kulawym, &c. Te zabawki często powtorzone, mogą zepſuć kſztałt w rożnych cząſtkach ich ciała, y być przyczyną dość ſzkodliwych przypadkow zdrowia ich.

Niepotrzeba ich przymuſzać w uczeniu, owſzem tak z niemi trzebaby ſię obchodzić, ażeby rozumiały, iż ſię z niemi bawiemy. Talenta, które mieć mogą, żadnego ztąd nieodnioſą uſzczerbku, a zdrowiu wiele przydamy dobrego, zażywaiąc tego chwalebnego ſpoſobu uczenia. Trzebaby ich uczyć czytać nie inaczey, tylko igraiąc ſię niby (iż tak powiem) z niemi. Niech pomną na ten czas Rodzice, iż w wielu okazyach trzeba ſię im ſtać bardziey dziećmi, niżeli ſą ſame dzieci, ſtoſuiąc ſię nieiako do ich dziecińſtwa. Trzeba ich więc często pobudzać do śmiechu, gdyż to wiele zawſze dobrego ſprawuie, zwłą

DZIECI

ſzcza temu wiekowi; Gdyż weſołość pomaga do dobrey krwie cyrkulacyi, odtyka małe naczynia, które w ſobie dyſpozycye maią do zatkania ſię. Radość ieſt naylepſzym lekarſtwem, na obſtrukcye błony kiſzkowey, którey chorobie podlega wiele dzieci ſiedzących uſtawicznie, y które ſą zbyt lękliwe. Przeto Rodzice nieſtrofuycie nigdy dzieci waſzych za to, iż około was głośno hałaſuią; Ieżeli roſtropność waſzę pokazać chcecie, a ta ich ſwywola głuſzy was, każcie im ſię bawić gdzie indziey, albo raczey wy ſami oddalcie ſię, aniżeli abyście im ſię kazali uciſzyć. Ieżeli nic z tego dwoyga uczynić niemożecie, przynaymniey niech waſze ſtrofowanie tyle ma w ſobie łagodności, ażeby daley kontynuować mogli igrażkę z większym nieco umiarkowaniem. Te bowiem dzieci, których Rodzice chcą w tym razie aż nad to uſtrzymać, ſtaią ſię głupiemi na potym, y ocię̨żałemi.

*

EPO-

EPOKA
TRZECIA.

Zaczyna ſię od tego czaſu, w którym odmieniaią w Europie ſtroy dziecięcy, a kończy ſię na tym, gdy dziecie dóydzie lat dzieſiąciu.

Zadney dotąd nieuczyniłem rożnicy w oboiey płci dzieci, gdyż ubior, pokarm, y ćwiczenia, chłopięce lub dziewczęce aż do pięciu lub ſześciu lat ſą właśnie iednakowe. Poznać to będzie można w przeciągu mowy moiey, że to oſobliwie miałem na oku, ażebym pokazał lepſzy ſpoſob do poſtępowania ſobie, w ubiorze, pokarmie, y ćwiczeniach chłopięcych, a niżeli dziewczęcych. Nie dla tego zaś to czynie, iakoby nie była rzecz potrzebna podać przepis życia dla płci Białogłowſkiey, gdyż wiele zależy na tym, do dobrey konſtytucyi rodzaiu ludzkiego, ażeby niewiaſty były tak mocnego temperamentu, iako im płeć ich dozwala.

UBIOR.

W piątym dopiero lub ſzoſtym roku odmieniać zwykli ſtroy chłopięcy w Europie.

Zdey-

Zdeymuią na ten czas z niego fukienkę dziecięcą, ażeby nań męfkie włożyli znamie *). Na ten czas nofzą na fobie fuknie y fpodnie. Nieieft to bardzo prędko dla dziecięcia pięć lub fześć lat maiącego, ieżeli dofyć ma ciała w fobie, y tyle mocy, ile wiek iego mieć iuż powinien, lecz ieżeli ieft małe, fuche, y fłabe, trzeba iefzcze poczekać rok albo y dwa, bo nowy ten ubior, chociażby nayprościey y nayłatwiey był zrobiony, więcey iednak nieco zawfze fprawi przykrości, y niewygody, a niżeli ten mogł mu uczynić, który zrzucił z fiebie, Będzie go zapewne ucifkał nieco z początku; A nadewfzyftko będą mu dokuczać guziki do zapinania rożnych ftron ciała: Chwalić ia nigdy niemogę wfzyftkich tych więzow, bo one fzkodzą prawdziwie odprawowa-

*) Ta ceremonia odprawowała fię z uroczyftością u Rzymian, ale dopiero w czternaftym fkończonym roku przywdziewano; Epoka ta była znakiem, iż weśli na ten świat.

wowaniu ſpraw naturalnych, y powiękſzeniu części ciała. A gdybym ukazywał ieſzcze lepiey wſzyſtkie złe ſkutki ztąd pochodzące, zdawałbym ſię chcieć wprowadzić do Europy część iaką ſtroiu Tureckiego *). Mowię prze-

*) Turcy w Konſtantynopolu będący ci, którzy między poſpolſtwem prowadzą życie pracowite, nie ſą podobno dla czego innego tak mocni y tak rzeźwi, tylko że nieznaią w tym kraiu pieluch ſznorowania, y innych ſtroiow, które ściſkać mogą rożne części ciała. Być może to także, iż grubiańſtwo, w którym ludzie ci zoſtaią, utrzymuie zupełnie w tey mierze modę tę Norodu. Więc oba te ſpoſoby ſkuteczne muſzą być do wzmocnienia ich ciała, gdyż żyią pod rządem któryby ich niſzczyć powinien], y u którego pierwſza polityka ieſt boiaźń; Z tym wſzyſtkim ludzie ci ſą ieſzcze mocnieyſi y żwawſi niż Europeyczykowie, czego prawdziwie przypiſać niemożemy położeniu ich kraiu. Człowiek ieden uczciwy, który mieſzkał w Konſtantynopolu więcey

przeto, iż potrzeba, by dziecie dosyć sił miało, ażeby samo mogło na siebie włożyć nowy ten ubior, gdy mu do tego ukażą sposob.

Wracam się do tego, com niedawno powiedział; Niepotrzeba takich zażywać sukien, któreby uciskały część iaką ciała, ani sukień dość przystoynych lub drogich, bo dziecie, które ie nosić będzie, nieśmie więcey bawić się boiąc się, ażeby ie niesplamiło, y żeby go potym niestrofowali Rodzice; Bo ieżeli ta uwaga mogłaby go ustrzymać y przeszkodzić mu do używania sił swoich, igrania się, skakania na

cey niż lat 30, powiedział mi, iż niewidać tam guzowanych ani garbatych między Turkami, że się to widzieć daie często w tymże samym mieście między dziećmi niektórych bogatych Grekow, którzy biorą do siebie mamki Chrześciańskie, które powiiaią ich dzieci: Dla tego można łatwo rozeznać tych ludzi (mowi on) którzy są wychowani według tego złego zwyczaiu, bo barki ich nie są tak szerokie, y piersi ich są szczupléysze.

na iedney nodze, y wolnie dziecinne ſwe czynić zabawki, ſzkodziłoby to wielce zdrowiu y powiękſzeniu ciała iego. Autor natury, który w nich wlał weſołość, y wielką chciwość bawienia ſię, biegania, y igrania z ſobą: Wie ſam dobrze, iż ta wſzyſtkie igrażki ſą potrzebne dla młodego, wieku, który ieſt wiekiem prawdziwych weſołości.

Potrzeba więc, ażeby dzieci były wolne w tym ubiorze, który na ſię wdziały, iak były wolne w tym, który zrzuciły z ſiebie, ażeby nic nieściſkało ich ſzyie, lub ramiona. Suknia według mody każdego kraiu, ma być taka, ażeby nic nieściſkała członkow ciała *). Pończochy powinny być nieco dłużſze, aże-

*) Przeſtrogi Autora w ubiorze Kraiu Iego, ſłużyć powinny oraz dla nas. Modeluſz Sukień Polſkich, niema w ſobie (wyiąwſzy chyba ſtroy Damſki) ciężkich więzow; Co ſię iednak tycze obuwia, podwiązek, potrzebne ſą do tego naſtępuiące przeſtrogi, które Autor powſzechnie dla wſzyſtkich podaie.

ażeby wyżey nad kolano zachodziły bez zażycia podwiązek, ieżeli to być może; Dosyć będzie na guzikach od spodni w tym mieyscu do utrzymania pończoch, ieżeli zaś potrzeba koniecznie zażywać podwiązek, te maią być lniane na pułtora cala szerokie, a na łokieć długie, dla łatwieyszego utrzymania y wyciągnienia pończochy bez naymnieyszego ściśnienia kolan.

Piątego lub szczóstego roku dopiero trzeba przestrzegać, ażeby nigdy dzieci nienakrywały głowy, chyba w nocy lekko lub kiedy wychodzą na upał słoneczny. W tym także wieku potrzeba ie mniey cieplej odziewać, nawet y w zimie, ażeby ich przyzwyczaiać pomału do ponoszenia wielkiey niepogody powietrza.

Rozumiem, żeby to rzecz dobra była dla dzieci, ażeby im ucinać włosy, y golić nawet głowę, aż do ośmiu lub dziesiąciu lat: bo nie tylko, żeby ią to bardziey zatwardziło, y żeby można łatwiey ią omyć, ale też mogłyby się ieszcze otworzyć pory, a tak ułatwić

nową

nową tranſpiracyą, która ieſt bardzo potrzebna, do odwrocenia płynienia oczow, którému dzieci podlegaią: Procz tego wielceby to pomogło do utrzymania zupełnego na głowie włoſow, a zatym zapobieżenia niewczeſney przed ſtarością łyſinie. Może mi kto na to zarzucić, iż włoſy ſą bez wątpienia potrzebne, bo nam ie dał Stworzyciel naſz od młodości naſzey, który wie lepiey, niż my, co nam ieſt potrzebnego. W ſamey rzeczy trudno na ten zarzut odpowiedzieć doſtatecznie, rozumiem nawet, że ieſt niepodobna; Powiem to tylko, iż niewidzę racyi, ażeby zwyczay golenia brody iak mogł ſzkodzić rodzaiowi ludzkiemu; A toż ſamo pobobno mowić można y o włoſach: lecz nadewſzyſtko przydam, że zły przepis życia Oyca y Matki, miękka y błądna droga, którą poſtępuią Rodzice w wychowaniu fizycznym Dzieci ſwoich, ſą zapewne naybliżſze przyczyny wielu chorob, które ich czynią delikatnemi, ſłabowitemi, a częſtokroć nawet niezdrowemi, co wkłada na nas potrzebę, za-

żywać przez nieiaki czas więcey nie co przestrog, niżeli ich wyciąga natura, w początkowym swym stanie.

Co się tycze obuwia, sądziłbym, żeby nie od rzeczy było, kazać im nosić kurpie drewniane od trzech lub czterech lat, aż do ośmiu lub dziesiąciu, osobliwie gdy nie ma u tego obuwia chłopskiego knaflakow; Tym sposobem sobie utwierdzą nogi, y zachowaią się od zewnętrznych przypadkow, które się tu trafić mogą. Potrzeba iednak, ażeby te kurpie lub trzewiki były bez knaflakow, klockow czyli korkow, by noga bespiecznieysza będąc rowno sięgacz stopowy wielki był lepiey wyciągniony *). Dziecie także dalekie będzie od

tego

*) Mowię to na ten czas gdy dzieci są w gościenie, bo ieżeli są w domu niepowinniby nigdy nosić innego obuwia, tylko małe sandalki, y mogę tym odpowiedzieć ktorzy kochaią się w ksztaltności, iż obuwie to lepsze będzie dla dzieci niżeli ich obuwie ordynaryine.

tego aby ſię krzywonogim ſtało, gdyż, że tu przez wzmiankę powiem, niewiaſty, które noſzą korki wyſokie ſą po większey części krzywonogie y defekt maiące w udach; Niewiedzą zaiſte, ani miarkuią, iak wiele to przynoſi ſłabości, kiedy kto nie ieſt mocny w udach. Im niżſze zaś będą korki, tym większe ruſzanie muſkuły w udach mieć będą, a zatym w zmocnią ſię bardziey.

Ciaſne obuwia na nogi, które pochodzą ordynaryinie z wziętego zwyczaiu noſzenia małych trzewikow, ſą bardzo niewygodne, co nam przeſtrogą być powinno, abyśmy nie zażywali obuwia bardzo ciaſnego, a to nietylko dla tego, iż takowe obuwie odbiera potrzebne powiękſzenie ciała w nodze, ale nawet, że to zły kſztałt w niey ſprawuie, zmnieyſzaiąc iey ſtawy, ſkąd pochodzi iż niemożna być beſpiecznym na nogach, niemożna ſtać długo, a przeto tracąc w części tey iſtotney, moc potrzebną, ktorą mieć powinna, całe ciało uczuie złe ſkutki, niemo-

gąc zażywać cząſtek ſwoich, według potrzeby, y upodobania ſwego.

Uwagi te, ſą wielu potrzebne, dla czego (ile można) niech będą nogi Dzieci na świeżym zawſze powietrzu. Pan Lock radzi, aby im trzeć nogi zawſze y uda w zimney wodzie, ażeby ſkurę mnieyczułą uczynić na zimno. Wątpić nie potrzeba, iż te części ciała, ſą tak potrzebne całemu ciału, iż przyzwoita rzecz ieſt, aby ſię wſzyſtkich chwycić ſpoſobow, któremiby, ie można, wzmocnić y zachować zdrowe. Trzeba więc zaraz ie przyzwyczaiać do zimna od młodu, y niekazać im noſić nigdy obuwia ciaſnego; Te przeſtrogi ſą tak potrzebne, iż, ieżeli ie kto zaniedbuie, nieochybna rzecz ieſt, iż żyły ſtracą ſwoią tęgość, że ſkład ich zwolni ſię y że uda opuchną przed czterdzieſtą laty; Y tak mało lat rachuiąc, będziemy w ſtarości.

P O K A R M.

Ordynaryiny pokarm dzieci od tey Epoki aż do dzieſiąciu lub dwunaſtu lat powinna być

ſupa.

ſupa nietłuſta zrobiona z chleba ordynaryinego, paſternaku, Marchwi, ryżu &c. to wſzyſtko powinno być dobrze ugotowane, boby ſprawiło trudne ſtrawienie, y wiele lépkich w dzieciach humorow; Ma być wyſtudzona tak aby tylko letnią była; Lepſza podobno będzie zimna. Maią to ieść dzieci dwa razy na dzień. Potrzeba ią zaś niekiedy odmieniać, ażeby ſobie niezbrzydzili daiąc im iedno zawſze, zwłaſzcza iż odmiana proſtych potraw nayprzod lepſzy chil ſprawuie, a niżeli iednoſtayne potraw zażywania, gdyby nawet y naylepſzych; Powtore pokarm nowy czyli innego rodzaiu łącząc ſię z reſztą ſtrawionego pokarmu, y pozoſtałego w żołądku, ſpłyną oba razem do wnętrzności, co ułatwi y oczyści, zołądek z plugaſtwa y kwaśności wnętrzney. Ta to kwaśność y wzburzenie ſię pozoſtałych z pierwſzego pokarmu plugaſtw odeymuie częſto apetyt; ćmi głowę niezdrowemi humorami, y ſtaie ſię naypierwſzą przyczyną ordynaryinie wſzyſtkich chorob z zepśucia wnętrzności pochodzących.

Ci, którzy iedzą częſto, y wielę na raz teyże ſamey potrawy, daleko bardziey podlegaią chorobom z humorow pochodzącym; a niżeli ci, którzy więcey ieſzcze iedzą, lecz rożne rzeczy, bo w pierwſzym razie pomieſzanie pokarmu w żołądku nie ieſt doſkonałe; Zoſtaią przeto tam ckliwe kwaśności, które winną część wnętrzności przechodzą, y to ieſt przyczyną wzburzenia krwie: To przykliia ſię do małych naczynia; Ztąd febry, y inne ciężkie przypadki; Potrzeba zatym częſto odmienić pokarm.

Wiem ia, iż wielka w teymierze być może rożność, że przepis, za którym w tey mierze iść potrzeba, zawiſł powiękſzey części od wieku, od guſtu, od dyſpozycyi, od klimatu, y od temperamentu oſob; Przeto w naſtępuiącey Epoce będę ſię ſtarał obiaśnić tę tak potrzebną Materyą; Ale niepotrzeba mi tu w okoliczności te wchodzić; Podaię tylko generalną regułę, która zależy na tym: iż potrzeba karmić dzieci, aż do dzieſiąciu lub dwunaſtu lat dobrym potaziem z mięſa, z mleka, z ia-

rzyny, z ryżu &c. Niepotrawami ſmacznemi, dla przypraw, lecz dobrym ordynaryinym mięſem gotowanym, lub pieczonym; Niech go iedzą, gdy tłuſtość z niego zebrana będzie, y często nawet zimne, z chlebem podſtarzałym przynaymniey od dwuch dni; Niech piią mało wina, y to roſpuſzczonego dobrze wodą; kawy, ani czykulaty, oſobliwie chłopiętom, nygdy niedawać. Pokażę to ieſzcze krótko, iż likwory iakiekolwiek wodniſte, polewki na nic ſię nieprzydadzą dla dzieci, gdyż oni y tak ſą mokrego temperamentu, y niepotrzebuią, ażeby bardziey zwolnione miały żyły.

Tu oſobliwie Oyciec y Matka mieć oko powinni na dzieci, które częſtokroć maią obrzydliwość do pewnych iakich potraw. Ieżeli ſię to trafia po wielu doświadczeniach, którym żołądek zawſze ſprzeciwił ſię, nieſmak ten ieſt prawdziwy, y nietrzeba ich przymuſzać, aby go przekonali, zwłaſzcza gdy pokarm ten ieſt procz tego trudny, do dygeſtyi lub oſtry w ſobie ſmak maiący. Ale ieżeli to ieſt tylko dziwactwo oczow, lub

imaginacyi, iako ſię trafia częſto w dzieciach nad to pieſzczonych, Rodzice powinni roſtropnie wprawić ie do iedzenia, a częſtokroć y potrzeba. Trudno poiąć iak wiele ten nieſmak, y owa fantazya ſzkodzi powiękſzeniu ich ciała, żywości, y dobrey diſpozycyi temperamentu, te, któreby były mocne y ſilne, ſtały ſię nader delikatnemi, bo dozwalano wiele ich fantazyi w przebieraniu pokarmow.

U W A G I.

Zapachy mocne, hałaſy gwałtowne, y nieſpodziane, potrawy zaprawne y korzenne ſą nieprzyzwoite dzieciom; A nayprzod ſzkodzą ich wzroſtowi, bo rażą mocno ſkład ich żył ſuchych, zmyſły także, które ſą bardzo w dzieciach delikatne, mogą dla teyże ſamey przyczyny utracić przymioty ſwoie; Potrzeba więc, ażeby ci, którzy edukuią dzieci, niepuſzczali ich, wolno tylko na ich zabawki, z wielką łagodnością im ſię ſtawili, ażeby ſię niezdawali przymuſzać ich do niczego, odwodząc ie iednak od wſzyſtkiego cokolwiekby im ſzkodliwego było.

Nie-

(*Szkodzi Dzieciom gdy ſtare ſuknie noſzą*). Niebeſpieczna rzecz ieſt wcale dawać dzieciom ſtare z drugich ſzaty, oſobliwie gdy wiedzieć niemożna, ieżeli ci, którzy ie noſili w dobrym na ten czas zoſtawali zdrowiu; To zaś pewna ieſt, iż nie potrzeba nigdy hazardownie ie kupować, gdyż wiele ieſt zaraźliwych chorob ordynaryinie niewiadomych a oſobliwie między poſpolſtwem, za które ſię oni częſtokroć wydaią dla iakowey potrzeby.

Ieżeli to pewna że dzieci maią ſkorę giętſzą, y pory otwartſze niż dorośli ludzie, toć mowić można, iż więcey dla tego ſamego podlegaią złym przypadkom; Przeto w tey mierze trzeba ſię będzie z większym ſtaraniem obchodzić, w owym niebeſpieczeńſtwie, które nie ieſt iakową chimerą. Taż ſama przeſtroga oſobliwie ma być zachowana co ſię tycze ich łożka, w ktorym Dzieci kładą.

(*O Wiatrach ciągłych*). Lepieyby było, ażeby kłaść Dzieci na wolnym powietrzu, a niżeli ie kłaść w mieyſcu wyſtawionym na wiątr ciągły, gdyż ciało do tego nigdy ſię

przyzwyczaić niemoże. Można od czterech lat kłaść ich na łożku bez firanek; Toż ſamo można czynić, gdy doydą lat ſześciu, lub ſiedmiu, ale niepotrzeba, ażeby powietrze które wciſka ſię drzwiami lub oknem, zawiewało, na twarz, lub na iaką część ciała; To bowiem tamuie tranſpiracyą, y w wielkie bez wątpienia wprowadza ſłabość. Niepotrzeba także kłaść ich na mieyſcu wilgotnym, gdyż to zwalnia żyły ich, zkąd zatopić ſię mogą naczynia, coby było przyczyną rożnych chorob.

(*O Atmosferze*). Niekażcie nigdy Rodzice dzieciom ſwoim tam chodzić, kędy ſię powietrze nigdy zupełnie nieodnawia, iako to w izbie gdzie ieſt chory, kędy powietrze zewſząd ordynaryinie zamknięte (bardzo nieprzyzwoicie w wielu okolicznościach) do komedyalni, gdzie wiele oſob oddychaniem ſwoim zaraża powietrze, zkąd kaſzel wielki właśnie połowa czuie tych, którzy tam bywaią, iako to można uważyć; Niektórzy nawet omdlewaią na ſ tłach.

Trze-

Trzebaby także na to mieć oko (co ordynaryinie czynić nie zwykli) ażeby zawſze otwarte były niektóre okna w kościele; Ieżeli pobożnie obawiaią ſię tego, iż światło wielkie przeſzkadza nabożeńſtwu wiernych, można ciemne murować kościoły mniey robiąc w nich okien, które potrzeba, ażeby otwarte zawſze były, nawet y w zimie. Nic o tym mowić nie będę, że zwyczay ieſt, grzebać przy kościele umarłych, ſławni Autorowie piſali rozumnie w tey mierze, złe ſkutki z tego zwyczaiu dla zdrowia ludzkiego wywodząc.

(*Ażeby ocalić zęby Dzieci*). Potrzeba zakazać wyraźnie dzieciom, ażeby niegrzyzły zębami ſwemi fruktow ſkorupę iaką na ſobie maiących, a generalnie tego wſzyſtkiego cokolwiek ma twardość w ſobie, gdyż nietylko żadnego ztąd nieodnoſzą pożytku. (Zwłaſzcza gdy tego dokazać można bez ſzwanku tłucząc ie) ale też ieſzcze pſuią ſobie nieochybnie zęby tym złym zwyczaiem. Zęby nieſą tak iak inne części ciała, które ſię wzmacniaią ordynaryinie ćwiczeniem, ſą dla tego oſobli-

wie

wie dane człowiekowi, ażeby mogł żuć niemi pokarm; Inne zaś ſprawy, do których byśmy ie zażywali, zepſuć ie chyba tylko mogą.

Zażywanie częſte ſztućca do zębow nie ieſt dobre, gorſze ieſzcze zażywanie ſzpilek do ochędożenia; Wſzyſtko cokolwiek kłuć może dziąſła, lub farbować zęby trzeba odrzucić. Po obiedzie a nawet y każdego ranku trzeba kazać myć uſta dzieciom wodą nie co zmieſzaną z winem, y to doſyć na tym będzie. Ieżeli kto chce większego obiaśnienia w tey materyi tak potrzebney, niech czyta dobre piſma traktuiące o tym.

(*Ażeby ochronić dzieci od trucizny*). Niepotrzeba nigdy zażywać naczynia miedzianego do trzymania w nim lub do gotowania tego, co ſię daie pić lub ieść dzieciom. Ten kruſiec iako każdy wie, ieſt bardzo ſzkodliwy zdrowiu, y śniedź iego można mowić, iż ieſt zbyt delikatną trucizną; naczynia moſiężne powlekane ołowiem, lub ſtalą, wiele także w ſobie złego maią; Lepiey ieſt zażywać naczynia gliniane, lub ſrébrnego.

Miey-

Mieycie Rodzice na to oko, ażeby dzieci niemieszkały nigdy w domu niedawno zbudowanym, bo on mokrym ieszcze będzie, ani nawet w smieyścu tym, kędy świeże znayduie się malowanie; Bo ieżeli kolory są takie, iż się czuć nieco daią, raziłoby przeto piersi dziecinne y skład żył suchych, co częstokroć sprawuie długie kolki, które trawią błonę kosmatą w zołądku człowieczym, y (Thorax) co doktorowie zowią colicam pictonum.

Ieżeli dzieci ciągną w siebie wapor Merkuryuszowy, uczęszczaiąc do tych Domow, kędy tego zażywaią przy ręcznych robotach, lub ieżeli często dotykaią się rzeczy tych, które są napuszczone Merkuryuszem, to im sprawi bardzo często ślinienie, być może, że y głowa opuchnie, y że trzęsienie wszystkich cząstek ciała, będzie okropnym skutkiem ich doświadczenia, y niebaczności własnych ich Rodzicow.

Dziwuię się, iakim sposobem tylu ludzi znayduie się niebacznych, którzy obracaią dzieci swoie, wiedząc sami o tym dobrze do

rze-

rzemiosł mniey zyſku w ſobie maiących, procz tego ſzkodliwych ich zdrowiu, iako to na przykład do rościerania farb, malowania, rzemieślnictwa około ołowiu, złotnictwa, y innych gorſzych ieſzcze kunſztow, których widziemy, iż ſię oni zawſze chwitaią co prawdziwie nieinaczey tylko złym mayſtroſtwem nazwaćby ſię powinno. Wſzakże widziemy, iż niewiadomość y nieroſtropność ſzkodliwa ieſt częſtokroć iedney partykularney oſobie, lecz przynaymniey pożyteczna ieſt powſzechnie ſpołeczeńſtwu.

(*Przyzwyczaiać ie aby ſię mało grzali*). Służy to mocno zdrowiu dzieci, gdy ie przyzwyczaiamy, aby niebyli nietrwałemi na zimno, y bardzo rzadko im dozwalamy grzać ſię przy ogniu, nawet y pod czas naywiękſzego zimna; Tym ſpoſobem ſtaną ſię mniey czułemi; Ponoſić będą cierpliwie oſtrość zimna, mało ſię grzeiąc będą żywſzemi y zdrowſzemi; Nabędą ſił, które im odiąć może ogień; Bo nic bardziey delikatnym nieczyni dziecię, leniwſzym, ociężalſzym, y gnuśnieyſzym, iako

gdy

gdy ſię część grzeie; Widziemy to także, w tych ludziach, którzy żyią w rzadkim powietrzu, maiąc w pomieſzkaniach ſwoich ogień, albo piece, Które ſprawuią wielkie ciepło; Tym ludziom zwalniaią ſię żyły; Tracą gipkość, którą mieć powinni w ſprawach, y ſkoro tylko wyidą na wolne powietrze, zaraz ie opanuie katar. Gdybym ſłyſzał owych niewolnikow wygody, owych bogaczow uſkarżaiących ſię, iż ſą zawżdy w katarze w zimie, chętniebym im powiedział: czemuſz nieuſkarżaią ſię na fortunę, iż ona wam dała podoſtatek bogactw, ażeby zapobiegła wſzyſtkim waſzym mniemanym potrzebom, albo raczey czemu nieſkarżycie ſię na złe iey zażywanie, które czynicie, to was wprawiło w tyle chorob, do których ſię ſkłonnemi być widzicie.

Wſzyſtkie części, które ſą wyſtawione na zimno, ſtaią ſię właśnie nieczułemi, ieſt to więc rzecz, którey proſta explikacya ukazuie oczywiſtość, bo pod czas tęgich zimy mrozow naydelikatnieyſze Damy odkrywaią bez ſzwan-

ku pierſi ſwoie, y nikt nieczuie zimna w twarz albo oczy. Przeto mowić niemożna, ażeby natura ſama przyzwyczaiła nas powiękſzyć ciepło naſze ogniem, który nas nieruchomemi czyni. Owſzem przeciwnie pobudza nas pod czas zimy, ażebyśmy ſię bardziey ruſzali, a niżeli pod czas upałow lata, które bardziey nas zdaie ſię naklaniać do ſpoczynku. Lecz od owego czaſu iak tylko ognia aż do zbytku w pokoiach poczęto zażywać, dziwić ſię niepotrzeba, iż mieſzkańcy miaſt podobnie tego chwycili ſię, czego roſtropnie chronić ſię powinni byli. Wſzakże dwa przynaymniey gatunki ludzi widziemy, którzy na tym nie nieſzkoduią; Nayprzod Doktorowie; A potym ci którzy drwa przedaią.

(O *Snie*). Sen ieſt poprzeſtanie ſpraw naſzych, y rozmyślnych ruſzania; Przyczyna iego ieſt wynędznienie duchow ożywiaiących, y zwolnienie żył mózgu. Pod czas ſnu ciało nadgradza y odzyſkuie ſtratę, którą znieſło pod czas czucia ſwego.

Sen

Sen mowi Pan Lock ieſt naywybornieyſzym kordyałem, który natura opatrzyła człowiekowi. To pewna, iż czas ten drogi ieſt każdemu wiekowi, lecz oſobliwie ieſzcze Dziecinnemu, im bliżſzy kto ieſt narodzenia ſwego, tym potrzebnieyſzy mu ieſt ſen. Trzeba go z tym wſzyſtkim miarkować według delikatności y mocy dziecięcia; gdyż w tey Epoce wſzyſtkie Dzieci bez rożnicy niepowinni tyle, ile chcą, ſnu zażywać, trafia ſię bowiem często, iż dziecie otyłe, które mało biega, y które mniey ſnu potrzebuie, zwykło dla ſwego leniſtwa na złe go zażywać. Trzeba więc pozwalać, ażeby delikatne dzieci ſpali długo, gdyż ordynaryinie ſen długi wzmacnia wſzyſtkie dzieci, aż do ſiedmiu, lub ośmiu lat, przeto w tym wieku powinni ſpać bliſko dwunaſtu godzin.

Gdy dzieci zdrowe ſą, y kiedy idą w lata, trzeba im ſnu umnieyſzać bliſko iedney godziny każdego roku, tak dalece iż w wieku młodzieńſtwa, ſiedm lub oſiem godzin ſpoczynku, ze dwudzieſtu czterech, powinny doſyć

 być,

być, w klimacie umiarkowanym, więcey nieco w kraiach ciepłych, a podobno nieco mniey w zimnych kraiach.

Ieżeli łagodnie dzieci budzicie Rodzice, żadney im przykrości nieczyniąc, ieżeli każecie im zaczynać dzień taką zabawką, która im sprawuie ukontentowanie, niedoznacie trudności w oderwaniu ich od łożka, y obudzenie ich, będzie im miłe y słodkie. Ich humory, zdrowie, y temperament wiek dobrey odniosą z owego czucia, y z owego z strony waszey pobłażania.

(*Starania Oycowskie*). Ten iest prawdziwym Oycem który edukuie dzieci swoie, w radości, y w wesołości na ten czas, kiedy im inspiruie miłość cnoty, y każe ią praktykować, bo wesołość oddala skutecznie, wszystkie choroby, które ich otaczaią.

Kiedy się im trafi, iż się zrania bawią, niepotrzeba ich nigdy strofować, tak bowiem rozumieć będą, iż się im to zawsze trafi; Można będzie na ten czas dać zaraz przyzwoity ratunek temu ich trefunkowi; Iest to uwa-

ga

ga bardzo potrzebna, którą zachować roſtropność a razem y ludzkość każe. Oyciec y Matka ochroniłyby bardzo częſto dzieci ſwoie, od wielu, bardzo złych nieſzczęścia, gdyby ie edukowali łagodnie nieodrażaiąc ich nigdy ſwoią ſurowością od obiawienia trafiaiących ſię im przypadkow. O! iak wielu ludzi umarło w ſamym kwiecie wieku ſwego, lub teraz żyie chorych, albo ſzpetnych, dla tego, iż ſię ranili w dziecińſtwie ſwoim, a nieśmieli to opowiedzieć Rodzicom, boiąc ſię ażeby od nich niebyli karani! Ten przypadek, któryby był bagatelną rzeczą, gdyby mu natychmiaſt zapobieżono ſkutecznym lekarſtwem, ſtał ſię nieuleczonym dla boiaźliwego milczenia tego, który ſię tak ranił. Iak ubolewam nad temi nieſzczęſnemi dziećmi, którzy pociągnieni będąc chęcią do ſwoiey niewiney igrażki, która ieſt nierozdzielną towarzyſzką wieku tego, ſą częſto célem złego humoru, dziwaczney chimery Oyca, który częſtokroć zdaie ſię czuwać nad niemi, ażeby był bardziey Tyrannem, niż opiekunem ich, y obrońcą.

(*Iak potrzeba karać Dzieci*). Niepotrzeba nigdy bić dzieci, bo nie namieniaiąc tego, że ich to podłemi czyni, wprawia ich w ſtan nieſzczęśliwy, y że tym ſpoſobem nabywaią ſentymentow podłych, y nikczemnych, kłamſtwa, a podobno y innych daleko większych wyſtępkow; To ieſzcze pewna ieſt (niemowiąc tu, tylko o złym fizycznym, które ztąd naſtąpić może) że to naybardziey ſzkodzi ich zdrowiu, bo tym ſpoſobem rażą ſię ſuche żyły w części ciała uderzoney. Widać tylu ludzi, którzy przez całe życie ſwoie nie uléczone cierpią trzęſienie członkow, dla tego iż będąc ſtudentami, oſtro karani byli od ſwoich ſurowych Nauczycielow. Bądźcie pewni Rodzice, iż razy, y ſiność zbitych części, które ſą ieſzcze miękkie, y delikatne, złe zawſze ſkutki przynoſzą ciału; To odwraca cyrkulacyą humorow, a częſtokroć wielkie przynoſi ſzkody w Ekonomii ſpraw naturalnych. Nayſkutecznieyſzy ſpoſob, y naybardziey z rozumem zgadzaiący ſię karania dzieci, ten być może, aby im niepozwalać tego, co im ſię nay-

naybardziey podoba, nabawiaiąć ich bardziey lub mniey wſtydu, iż na ową zarobili karę, która niepowinna być długa, na ten czas gdy im zakazuie ich dziecinnych rozrywek.

(*Niewprawiać dzieci w lekarſtwa*). Niepotrzeba nigdy krwie puſzczać dzieciom, chybaby ciężkie iakie cierpieli fluxye, krew bowiem ieſt życiem ich. Krew częſto ſtanowi temperament, a iako, krwiſty temperament ieſt naylepſzy, tak trzeba dopomagać rozrządzeniu w tey mierze natury.

Pan Lock zaleca mocno, ażeby nigdy niedawać na purgans dzieciom dla tego: (iak ordynaryinie mowią) ażeby uprzedzić te nieſzczęścia, które im zdaią ſię grozić. Autor ten dobrze czyni, potępiaiąc zupełnie tę praktykę, bo w ſamey rzeczy lekarſtwa ſą im przeciwne, kiedy niemaią nagłey potrzeby mimo wielu nieprzyzwoitości, które ztąd naſtąpić mogą, to ieſzcze pewna ieſt, iż purgacya oſłabia ich bardzo, y tamuie wzyſtkie ſprawy, które ſię prędko w żołądku ich y w wnętrznościach odprawować zwykły, lecz

mnieyſza by to ieſzcze rzecz była, gdyby to tylko naſtąpić miało; Humory wznoſzone burzą ſię; y ſzkodzą tym ſpoſobem odprawowaniu ſpraw naturalnych; Procz tego wie każdy, iż lekarſtwa, trawią wewnętrzne ciepło ſłużące do dygeſtyi, y ſzkodzą tranſpiracyi, która ieſt nayiſtotnieyſza, y naypotrzebnieyſza do wyprożnienia żołądka.

Trzeba ſobie wyperſwadować, iż naywiękſzą mieć potrzeba rezerwę w lekarſtwach dla Dzieci. Widziemy bowiem iż w chorobach, którym podlegaią dzieci, ſkutkuiąca natura odrzuca wſzyſtkich lekarſtw, ażeby ukazała więkſzy ſwey ratunek, dla ſiebie ſamey. Mniemam przeto, że dzieci umocnione dobrym wychowaniem fizycznym, nietak ſkłonne będą napotym do wielu chorob, które ie otaczaią w tym delikatnym wieku; Y że w każdym razie ciało ich, dobrze utwierdzone, y czerſtwe, przyidzie do zdrowia, bez żadnego ratunku tey ſztuki, a nadewſzyſtko lekarſkiey purgacyi.

Gdy

Gdy dziecie będzie ſię uſkarżało na bolenie głowy lub ſerca (iak mowią poſpolicie) każcie mu Rodzice zażywać Dyety przez dwadzieścia y cztery godzin, ieżeli można; Niech piie wiele wody czyſtey dla rozwolnienia żałądka, a niekażcie mu nic na ten czas robić, y niewprawiay go w ſmutek, a ieżeli może bawić ſię po dworze, tym ſpoſobem prędzey y lepiey przyprowadzicie go do zdrowia, anileżeli lekarſtwami, które częſto powiękſzyć tylko mogą chorobę dzieci, a nieuleczyć ią *)

M 4 y ie-

*) Oſzczędni obywatele Miaſta Rzymu. Więcey niż przez pięć wiekow od założenia Miaſta tego nieznali, ani chcieli przypuścić w mury ſwoie żadnego Doktora. Trzeźwość exercytacye tych mocnych obywatelow, odwracała od nich ſkutecznie, więkſzą część chorob tych, którym podlegaią ludzie. Wypędzonych pod katonem Cezar znowu przywołał, y dał im prawo miaſta. Auguſt więcey uczynił. Antoniuſzowi Muzie pozwalaiąc mu noſić pierścień złoty na palcu.

y ieżeli to prawda ieſt, iż dla niewiadomości niektórych Doktorow, Kunſzt Lékarſki więcey złego niż dobrego przynioſł człowieczeńſtwu, to ozobliwie można to ſtoſować do Dzieci.

(*O zaſzczepieniu oſpy*). Ten tylko przypadek wyimuię z poprzedzonych uwag, Od piątego lub ſzoſtego roku, aż do oſmego lub dzieſiątego, trzebą ſzczepić oſpę dzieciom tym, którzy iey niemieli. To zaſzczepienie ma ſię czynić ze wſzelkiemi potrzebnemi przeſtrogami, które nam mądrzy Doktorowie podali: Ta praktyka ieſt zbawienną prezerwatywą na częſte owe nieſzczęścia, które za ſobą ciągnie ta okropna y zaraźliwa choroba, od którey nikt właśnie wyięty być niemoże, ażeby raz w zyciu niepodlegał. Ieżeli to pewna, że oſpa zawżdy przychodzi na nas na ten czas, gdy ią w nas ſzczepią, przeto iakimkolwiek ſpoſobem mamy ią, łatwo wnieść możemy, iż żeby oddalić złe iey ſkutki, y łagodnieyſzą ią nam uczynić, dobra ieſt rzecz nader, ażeby na ten czas podlegać tey chorobie, kiedy naylepiey ciało naſze ieſt przyſpoſobione do iey

przy-

przyięcia, Niechcę ia tu zaſzczepienia oſpy słowy obſzernemi bronić y zalecać. Gdyż Filozofowie, Medycy oświeceni, a razem przyiaciele człowieczeńſtwa, dowiedli nam doſtatecznie tego potrzebę, których dowodow oczywiſtość naybardziey potwierdza ſzczęśliwe doświadczenie tego zbawiennego ſpoſobu. Którego zażywaią teraz pomyślnie w więkſzey części Europy, nawet y w przeciwnych co do natury klimatach.

Oddalmy więc płochą boiaźń, która wielu trwoży ſerca. A gdy doświadczenie mowi, słuchaymy głoſu iego, bo to naylepiey odkrywa nam prawdę. Y oświeca nas w tey mierze, pokazuiąc nam wielkie pożytki z tey zbawienney pochodzące praktyki. Sama tylko bigoterya może trwożyć w tey mierze ſumnienia proſte y nieoświecone. Sami chyba uporni Medycy (bo ia wſzyſtkich mam zą uczciwych ludzi) których nieroſtropność ma im wieczną ſprawić u świata niepamięć, którzyby mogli piſać przeciwko tey praktyce tak zbawienney rodzaiowi ludzkiemu. Na oſta-

tek znalazło się każdego czasu wielu ludzi podobnych szalonemu Erostratowi, którzy przeciwko temu chcieli mowić, lecz mnieysza o nich, iakiegokolwiek bądź oni byli gatunku.

(*Trzeba uspokoić ich umysł*). Ieżeli dziecie iest z natury bardzo lękliwe, bardzo karne, lub bardzo boiaźliwe, trzeba się starać, ażeby go odważnieyszym uczynić, inaczey będzie zawsze słabey konstytucyi, humory bowiem iego, odprawuiąc cyrkulacyą na ten czas bardzo zwolna, a częstokroć, nieiednakowo, mogą być przyczyną pomieszania zdrowia, albo obstrukcyi w wnętrznościach iego. Można pomnieyszyć boiaźń tę, kiedy iest zbyteczna, przyuczaiąc ie rostropnie do tych obiektow, których oni cierpieć niemogą; Na przykład ieżeli się oni boią wołow, koni, &c. trzeba ich przyuczać do tych bydląt łagodnie ie przy sobie prowadząc, y każąc im się pieścić z niemi. Ieżeli boią się chodzić w nocy, trzeba ich do tego przyzwyczaiać, idąc z niemi w początkach. Ieżeli się boią iść po wodzie, potrzeba ie przygłaskać nie iako do tego

ele-

elementu, zachęcić ie, aby się kąpali, y nauczyć ie pływać; Gdyż to iest rzecz potrzebna dla wszystkich ludzi. Można ich prowadzić na naywyższe sklepienia wież, y dzwonic, ażeby się przyzwyczaili poglądać na doł z naywyższego mieysca. W wieku nieco doyrzalszym potrzeba pomału przyzwyczaiać ie do hałasu bliskiego wielkich dzwonow y harmat, słowem potrzeba, ażeby doznali tego wszystkiego, co służy do ćwiczenia ciała ich, y uspokoienia umysłu.

(O *Naukach*). Kiedy chcemy, ażeby się uczyli dzieci trzeba, ich do tego prowadzić łagodnie, drogą, że tak powiem, wysłaną kwiatkami; Gdyż natura powiększey części sprzeciwia się mocno trudnościom nauk; Dla tego widziemy, iż mało dzieci iest, które się z ochotą uczą, osobliwie zaś w początku; Iest nawet wielu takich, którzy z okazyi tey tracą zdrowie, gdyż ztąd pochodzi wielkie rostargnienie duchow ożywiaiących, które osłabia Dzieci, y szkodzi znacznie ich wzrostowi; Być także może, iż nierostropność y surowość dzi-

dzika powiękſzey części Pedagogow, nie małą ieſt przyczyną do tey awerſyi. Ieſt bowiem w ſamey rzeczy wielu Nauczycielow, którzy niemyślą o tym, ażeby ſię ſtoſowali do ſkłonności dziecięcia, wyciągaiąc nieroſtropnie od niego tego, co ieſt niepodobna. Na ten czas to wielu owym nieſzczęſnym Dzieciom ſprawuie tak wielki nieſmak, a częſtokroć tak potężną boiaźń, lub też boleść tak przykrą, iż to oſłabia mocno konſtytucyą dobrego ich temperamentu.

Cezar mowi o Germanach, iż ciała ich wiele korzyſtały dobrego, zaniedbania w którym były ich umyſły; Ze oni nieprzymuſzali do niczego Dzieci ſwoich, niekazali im ſię nie uczyć, y zoſtawowali im zupełną wolność, aby śli za ſkłonnością, którą inſpiruie natura ſzczęśliwemu temu wiekowi do bawienia ſię y exercitacyi ciała; Ta to była nayoſobliwſza przyczyna, owey ich okazałości ſtanu, owey żywości, y mocy, która podziwienie ſprawowała południowym Narodom.

Wiem

Wiem ia dobrze, iż między polerownieyſzemi Narodami, y w teraźnieyſzym ſtanie, w iakim ſą rzeczy, przyzwoita ieſt nader, ćwiczyć chwalebnie umyſł, y że gdyby tego niebyło, zaludniłby ſię świat wielkiemi nieukami, ale ieſt ſkuteczny na to ſpoſob, tak to uczynić, ażeby ćwiczenia ciała, y rozumu, ſłużyły wzaiemnie ſobie, do rozrywki, a nie do uprzykrzoney pracy.

Ieżeli umieſz zachęcić dzieci do kochania nauk, małą iaką nadgrodą pociągnieſz ich ſerca do pełnienia wſzyſtkich ich powinności; Kiedy ſię zaś w nich kochać będą, będą ſię do nich przykładać z wielkim uſiłowaniem y ochotą; A w ten czas umyſł, y ciało, zarowne dla ſiebie znaydą pożytki.

Przymioty umyſłu tępſze bywaią w iednych a niżeli w drugich; Zawſze właśnie, nie ieſt to w mocy dzieci prędki uczynić poſtępek; Ta dyſpozycya zależy od mózgu bardziey lub nietak ukſztalconego, y części ich ciała mniey lub bardziey ſubtelnieyſzych. Dzieci, które nie ſą byſtrego dowcipu, bywaią

ordy-

ordynaryinie mocnieyſze. Ieſt to dowodem, iż żyły ſuche, w nich nie ſą tak drgliwe, y delikatne, ſą ogromnieyſze więkſzą w ſobie maiące gipkość, y więcey biorą w ſiebie ſoku żywiącego, którym bardziey wzmacniaią ſię y rozſzerzaią. Niechcieycie ſię przeto troſkać Rodzice, iż dzieci waſze nieſtaią ſię tak prędko racyonaliſtami wielkiemi, tyle dla was y dla nich ieſt korzyści, ile być może ſtraty, ieżeli mimo tego ſą dobrych naturalnych przymiotow, y dobrego ſerca; ó to naybardziey ſtarać ſię potrzeba od pierwſzego ich dziecińſtwa, ażeby ich ciało zdrowe y mocne było. Guſt do nauk (ieżeli dobrze w tey mierze ſądzicie) przyidzie im na ten czas, kiedy konſtytucya ich temperamentu będąc mocnieyſzą, nietyle ztąd poniesie złego: Mowię tylko, że nie tyle poniesie złego, bo wiem, iż uſilne traktowanie nauk ruynuie mocno zdrowie ludzkie, y dobraby rzecz była, gdyby bez nauk można uniknąć tęſknicy, którey obawiać ſię ieſzcze bardziey potrzeba, y która ſzkodzi bardziey zachowaniu zdrowia.

Mo-

Możnaby przydać (ieſt to moie zdanie) że Oyciec y Matka dobrzeby czynili, gdyby ze wſzyſtkim przyięli na ſiebie pracę edukowania dzieci właſnych *). Ieżeliby potym dzie-
ci

*) Niepodobney rzeczy domaga ſię Autor od Rodzicow, rozporządzeniem domu, czeladzi, ſłużących, tudzież goſpodarſtwem, lub powſzechnemi intereſami zatrudnionych. Dobra Edukacya potrzebuie uſtawicznego oka kilku oſob, któreby ſię tym iedynie przez 15. lub więcey lat zaprzątały, czyż może Oyciec y Matka mimo domowych roztargnienia, mieć baczność o Edukacyi dzieci ſwoich pięciorga lub ſześciorga, gdy do iednego Dziecięcia niedoſyć ieſt na iednym Guvernorze, któryby go dobrze edukował. Moralność (iak mowi Autor w nocie ſwoiey) z Edukacyi Rodzicielſkiey nieodnieſie więcey dobrego ieżeli Dziecie oddane będzie tam, kędy ſtraż ieſt pilna czuwaiących iedynie około tego oſob. Bo ieżeli co do obyczaiow dobrze edukuią Rodzice dziecko do lat ſześciu lub ſiedmiu, nim go oddadzą do Konwiktu,
toć

ci więkſzą zabrali chęć do nauk, na ten czas dosyć ieſt pozwolić ich guſtowi, (ieżeli to ieſt przyzwoita) y dozwolić im, ażeby ſię udali za ſkłonnością ſwoią. Rozumiem, iż ich chęć powzięta, przekona chwalebnie wſzyſtkie przeſzkody, y że ſtaną ſię w ſamey rzeczy bardziey uczonemi, przez iakoweś porady, a niżeli przez Nauczycielow oziębłych w tey mierze, którzy dla wielu rożnych umyſłow ieden tylko podobno maią ſpoſob; Procz tego rozumiem, iż Nauczyciel bez braku, nigdy niepotrafi wprawić w młode umyſły guſt dobry do tey rzeczy, y owſzem ieſt wiele takich, którzy go im zepſuią nawet: Widzieć, ſłuchać, radzić ſię, rozważać, ćwiczyć ſię, te ſą (iak mi ſię zdaie) prawdziwe ſpoſoby do nabycia nauk.

CWI-

---

toć przy większey ieſzcze tam ſtraży niewidzę, iakby miało zepſucie obyczaiow naſtąpić.

CWICZENIA.

Większa część młodych kochaią się zbytecznie we wszystkich ćwiczeniach ciała, o nic bardziey niestoi, iako o to iedynie, ażeby się czym zabawiła; Spoczynek w dzień bynaymniey im się niepodoba; Chęć do zabawek iest złączona razem z ich bytnością; Dar to iest (powtarzam raz ieszcze) którego Naywyższy Stworca udzielił słabemu temu wiekowi, w którym delikatne zbyt żyły, z trudnością przepuszczałyby sok przez siebie, y kędy naczynia ieszcze zbyt wolne, oprzeć by się zupełnie niemogły krwie natężeniu. Cyrkulacya mizernie odprawowałaby się, dygestya, y odłączenie pokarmu w żołądku byłoby niedoskonałe, y chil źle przysposobiony, gdyby dzieci nie tak wielką chęć mieli do zabawek y do biegania. Rzadko prawda trafia się, znaleść takowe dzieci któreby potrzebowały zachęcenia do igraszki; Lecz gdyby dla złey iakowey dyspozycyi ciała lub umysłu, niemieliby do tego chęci; Potrzeba

N ich

ich na ten czas pobudzać, zachęcaiąc ie ukontentowaniem, które z tąd pochodzi, gdyż wiek ten dziecińſtwa powinien być przepędzony na ſkakaniu, y baraſzkowaniu. Niepotrzeba więc ſprzeciwiać, ſię temu ich ukontentowaniu, ani ie przymuſzać, ażeby ſpokoynemi byli mimo ich woli, nie długo nawet martwić ich należy ſię, iakośmy powiedzieli, gdyby tym ukarani byli, potrzeba owſzem przeciwnie dodawać im zawſze zabawy, tak dla ciała, iako y dla umyſłu, bo gdyby ſię wdali w leniſtwo y gnuśność, byliby zawſze mdłemi, y słabemi a do tego ſchneliby na ciele, co bardzo ſzkodzi zdrowiu. Sen we dnie, oſobliwie ten, który pochodzi z miękkiego ſiedzenia, nie ieſt przyzwoity temu wiekowi, w którym natura niczego bardziey niezdaie ſię pragnąć, iako wolności y ruſzania ſię, które do wzmocnienia ciała y powiękſzenia iego ſłużą.

Rozumiem, iż rano, iak wſtaią, dobraby rzecz dla nich była, ażeby ruſzali ramionami na wſzyſtkie ſtrony, by poſpieſzyć wzroſt

ich

Ich ciała, y wzbudzić żywą krwi cyrkulacyą. Trzeba ich przyzwyczaić także, ażeby ſtali prawie przez cały dzień, czyli to gdy iedzą, czyli też gdy ſię uczą, bo to umacnia wſzyſtkie ich członki; Stół, na którym maią odprawować ćwiczenia ſwoie, powinien być rowny z ich pierſiami. Zwyczay trzymania ſię na nogach, exercytuiąc bardziey całe ciało, przymuſza ich, ażeby ſię proſto trzymali, co także ſłuży do wydoſkonalenia ich kſztałtu: Procz tego wyſpią ſię lepiey w nocy, chociaż na łóżku nieco twardym bez piernata, y bez firanek, zawſze na zimnie, byleby tylko na ſuchym mieyſcu oddalonym od ciągłych wiatrow, y ile może być, w izbie wyſtawioney na południe, kędyby niebyło zapachow, a powietrze wolnie zawſze odmieniało ſię.

Można iuż w tym wieku uczyć ie czołgać ſię ſztucznie po drzewach, włazić na mury, gdyż to im ſłuzyć może w nagłey potrzebie; Procz tego chybkość ſłuży do utrzywania zdrowia, czyſzcząc humory. Trzeba także uczyć ie, ażeby zażywali obuch rąk za-

rownie do wſzyſtkich ſwoich zabaw, aby umieli rzucać kamienie daleko, trafiaiąc w wyznaczoną metę; Można im pozwolić umiarkowanych gonitw przy ſłońcu, lub pod czas deſzczu po drodze piaſzczyſtey, kamienney, y chropowatey, po ziemi tłuſtey, y uprawioney, po górach ſkałach, a nawet y po lodzie kędy nauczą ſię ślizgać. Mogą zaczynać igraſzki ciała od małych paſowania ſię, to ich wzmacnia potężnie, y czyni członki ich mięſiſtſze. Dobra ieſt rzecz także kazać im chodzić w domu boſemi nogami po zimnym pawimencie. Niech zawſze głowę y pierſi odkryte maią, nigdy niech nienoſzą rękawiczek, ani rękawka na rękach; Gdyby doſtali trefunkiem kataru, kontynuycie Rodzice tenże ſam przepis, nieuciekaiąc ſię do żadnych lekarſtw, tylko do diety dyſkretney, a oſobliwie nieſłuchaycie nigdy żadney rady płochey: potrzeba iednak, ażeby na dobrym byli powietrzu, w mieyſcu zdrowym, dalekim od iezior, od Rynkow, od Szpitalow, Cmentarzow, y od wſzyſtkich mieſc tych,

kędy

kędy powietrze, ieſt zarażone złemi exhalacyami. Macie Rodzice krótko wſzyſtko to, co potrzeba czynić z dziećmi aż do lat dzieſiąciu, lub dwunaſtu.

EPOKA.

CZWARTA.

Zamyka w ſobie przeciąg czaſu, od tąd iak dziecie doſzło lat dzieſiąciu lub dwunaſtu, aż do wieku doyrzałego Młodzieńſtwa, który ia tu naznaczam w piętnaſtym lub ſzczznaſtym roku.

Im bardziey dziecie poſuwa ſię w lata, tym bardziey potencye Duſzy iego odkrywaią ſię; Sprawy życie utrzymuiące (vitales) odprawuią ſię coraz lepiey.

UBIOR.

Stroy ten ſam w tym wieku być powinien, którym ia opiſał w poprzedzaiącey Epoce. Każdy ma ſię chwycić mody kraiu ſwego, tym bardziey, im proſtſzą ią, y łatwieyſzą, widzieć będzie; a która nadewſzyſtko niebędzie

ściſkać żadney części ciała, iakoż gdyby cokolwiek wykraczała przeciwko tym rozeznania y wolności przepiſom, trzeba iey zaniechać, bo na ten czas ieſt ona niby tyrannem, y niema prawa do władania, chyba tylko podłemi, y hołdowniczemi umyſłami, którzy iey, niby świętości iakiey, cześć oddaią.

Kiedy poſtrzegą Rodzice, iż ſukienki Dziecięce ſtały ſię dla niego ciaſne, z przyczyny powiękſzenia ciała iego, trzeba mu dać zaraz nieco ſzerſze, a to dla tego, com ia namienił w poprzedzaiących Epokach. Lepiey ieſt, ażeby ſuknie pomiernie zrobione były, żeby ſię często odmieniać mogły, to ieſt na tych miaſt iak tylko ściſkać będą y przeſzkadzać ruſzaniu ciała, pamiętaiąc, iż od ſiedmiu lub ośmiu lat, mniey ſię odziewać potrzeba, ażeby pomału uczynić można ciało ſwoie (iak poſpolicie mowiemy) ciałem zahartowanym, przyzwyczaiaiąc ſię od pierwſzey młodości do wytrwania y ponoſzenia wſzyſtkich niewygod, y przykrości mieyſca tego, w ktorym mieſzkamy.

PO-

POKARM.

Człowiek ſtworzony ieſt tak, ażeby ſię mniey iadłem bawił, a niżeli bydlęta. Naywiękſi z ludzi obżercy, ze dwudzieſtu czterech godzin, nieobracaią na to więcey iak trzy godziny.

Owoce ziemi, y bydlęta ſą ſtworzene mu na pokarm. Pomieſzanie tych dwoch iſtności poprawia zbyteczne ſkutkowanie oboyga; Bo ci, którzy ſię tylko żywią mięſem podlegaią zepſuciu, ci zaś, którzy ſię tylko zywią owocami zimnemi, a niemieſzkaią w mieyſcach gorących, wpadaią w inſze choroby, iako to na przykład: zimno, nieſtrawność, y zamulenie żołądka &c. Przeto w naſzym klimacie trzeba używać mięſa, ażeby przez złączenie przymiotow mięſa zprzymiotami owocow Ziemſkich uniknąć można tym łatwiey ſzkodliwych ſkutkow każdego z oſobna tych dwoch pokarmow.

Trzeba prowadzić życie oſtrzeyſze, nieco, przyzwyczaiaiąc ſię do tego wſzyſtkiego, cokolwiek ieść można, y nie być wykwintnym

w obieraniu przyſmakow, które maią być proſtemi (ile można) perſwaduiąc to ſobie zawſze, iż ten naylepſzy ieſt apetyt, który pochodzi z fatygowania ciała. Dobrze to czyniemy dla zdrowia, gdyiemy częſto zimne mięſo pieczone, lub gotowane; Trzeba zaś żuć dobrze, co iemy, ażeby lepiey zmieſzać ze śliną kąſek maiący ſię roſpłynąć na ten czas w uściech; Służy to także do poruſzenia drobnych cząſtek ſmak ſprawuiących, które ſą w pokarmie, ażeby te wzbudzały przyiemny ſmak w uściech naſzych, y łagodząc go pobudzały nas do zażywania pokarmu z ukontentowaniem. To także przyſpoſabia drugą dygeſtyą, która tym łatwiey y doſkonaley odprawia ſię, im bardziey pokarm żuty będzie. Akcya bowiem rzeczy ciekłych na rzeczy twarde ieſt według ich powierzchowności *). Przeto pokarm im bar-

*) Myśl ta gruntownie dowodząca, iż potrzeba żuć dobrze pokarm, trudna ieſt do wyłożenia w Oyczyſtym ięzyku; Doyść mogą grontowności wnioſku tego Autora,

bardziey z żuty będzie, tym więcey mieć będzie powierzchowności; A zatym ſok żołądkowy mocnieyſzą naſi wywrze akcyą, toć tym lepiey ieſzcze dygeſtya muſi ſię odprawić. Y to niemnieyſzy ieſzcze pożytek, że mniey iedząc z tym wſzyſtkim iednakowo uformuie ſię chilu, y że zazwyczay będzie lepſzy, gdy dobrze wprzod żuć będziemy pokarmy; Gdyż to nieobfitość potraw więcey chilu ſprawuie, ale tylko przyſpoſobienie, które on bierze do dobrey dygeſtyi.

Pokarm niepowinien być delikatny, ani też wykwintny; Powinien być miąſzny y proſty. Trzeba czekać, poki aż potrzeba nie pobudzi nas do iedzenia, nigdy zaś iey nieuprzedzać; Apetyt ieſt niby Termometr ieżeli czekać niepotrzeba, ażeby zniżył ſię aż do oſtatniego graduſu potrzeby iedzenia, niepo-

N 5 trzeba

tora, ci tylko, którzy znaią ſię na Hydroſtatycznych prawach, ieſt to bowiem propozycya w Hydroſtatycznych demonſtracyach nayſławnieyſza.

trzeba także, by aż do pierwszego podniosł się stopnia, to iest, iż ieść potrzeba na ten czas, kiedy kto głod czuie, z tym wszystkim dobra iest rzecz, tak wstawać od obiadu, ażeby czuć ieszcze iakowyś lekki apetyt, y nieco sprzeciwiaiąć mu się.

Nie bez przyczyny rozumieią niektórzy, iż pokarm, który smakuie gustowi naszemu, lepiey się trawi: W samey rzeczy, suche żyły ust, wzruszone potrawami, które nam są smaczne, więcey biorą w siebie Duchow ożywiaiących, a zatym dopomagaią lepiey do dygestyi, gdy tym czasem pokarmy, które ostre są smakowi, psuią apetyt, gdyż w ten czas odprawuie się sensacya niemiła w żołądku, która pochodzi z sympatyi żył suchych gardziela, z suchemi żyłami żołądka. Lecz to o prostych potrawach ma się tylko rozumieć, a nie o tych, które się składaią z wielu zapraw, ordynaryinie nayszkodliwszych zdrowiu ; Niepotrzeba nigdy wzbudzać apetytu żadną potrawą, kiedy natura, dobra owa Matka, niekiedy go nam odmawia; Iest to przestroga, któ-

rą

rą ona nam daie do zażycia Dyety, ażeby dla naſzego właſnego pożytku dopomogliśmy ſkutecznie iey dziełu.

Zwierzęta uczą nas w tey mierze, gdyż one idą tylko za ſkłonnością natury, a tym czaſem więkſza część ludzi, ze ſzkodą ſwoią, niechce ſłuchać tego, ażeby raczey dogodzili ſwoim dziwactwom, które ie prowadzą w przepaść nieſzczęśliwości pełną, coraz przybliżaiąc oſtatni termin życia ich.

Fraſunek, nieſpokoyność, uymuią apetytu, gdyż te namiętności zniźaią y rozwalniaią ſuche żyły. Toż ſamo trafiać ſię zwykło tym, którzy na wilgotnym mieyſcu maią pomieſzkania ſwoie, którzy piią częſto, albo żołądek ſwoy lepkiemi potrawami opychaią, które zamuliwſzy zewſząd wnętrzności, niedopuſzczaią zwykłego w ſuchych żyłach wznoſzenia do apetytu.

Należy odmieniać pokarm, iakośmy powiedzieli, przekładaiąc iednakże czaſem, nad inne, proſte y poſpolite potrawy, w których ſobie bardziey ſmakuiemy. Y niebędąc nazbyt troſkliwym (wyiąwſzy czas wyzdrowienia,

nia, po chorobie, lub też ſtarości) o wyborze pokarmu. Potrzeba zaś ieść z pomiarkowaniem to, co ſię podaie do iedzenia, y przezwyciężać ile być może imaginacyą, ſprzeciwiaiąc ſię wykwintnemu wſtrętowi, albo też delikatności wielkiey, co ſię tycze przyſmaku. Zoſtaw te małe pieſzczenia ſię Niewiaſtom proźnuiącym, lecz co do ciebie który chceſz nabyć mocy, y czerſtwości ſił, czekay aż apetyt, który w ſobie uczuieſz po pracy, nauczy cię w tey mierze, uznaſz, że to ieſt wielki nauczyciel w tym razie.

(*O Pokarmach*) Przez to ſłowo pokarm rozumi ſię powſzechnie wſzyſtko to, cokolwiek może ſię ſtrawić w żołądku, obrocić ſię w chil, y w krew, ażeby ſłużyło do pożywienia y zachowania ciała.

Dwoiaki zaś ieſt rodzay pokarmu, ieden rzeczy gęſtych czyli miąźſzych, drugi rzadkich czyli ciekłych. Przez ciekłe rozumi ſię woda tylko, y ſame likwory. Przez gęſte nayprzod mięſiwa bydląt, y zwierząt, potym iarzyny, zioła, y to wſzyſtko cokolwiek zie-

mia

mia ku pożytkowi zyiącego ſtworzenia wydaie. Minery zaś, iako to ſol, nieſłużą tylko do zaprawy dwoiakiego tego rodzaiu.

Zupełne zachowanie zdrowia, y przedłużenie życia naſzego na tym świecie, pochodzi nie tak z zażycia pewnych pokarmow, iako raczey z wſtrzymania ſię y powściągnienia od tych, które kucharze truią, że tak powiem, tylo zaprawami, y przyſmakami, bo oſzczędność y pomiarkowanie oddala zupełnie wielką liczbę tych nieſzczęść, które otaczaią rodzay ludzki. Sami tylko wſtrzemięźliwi y pomiarkowani, doznaią naylepiey tego, cokolwiek zmyſły kontentuie, y oni ſami dochodzą ſtarości przykrym niepodległey ſłabościom, co ſię mowić będzie o niepomiarkowaniu, nieprzeczy ſię nic temu, co tu mowię; Doſyć będzie mieć nieco attencyi, ażeby o tym być przekonanym.

Bog; iſtność naywyżſza, dziełem mądrości ſwoiey nieſkończoney, rozkazał, aby obficie w każdym kraiu według iego klimatow roſły pokarmy, które naylepiey zdatne

ſą do żywienia Obywatelow. W kraiach gorących, ziemia obfituie w korzenia wonne, zioła, y wybor ochładzaiących owocow, które tam iedzą bez gotowania, y które rozmaitością przyrodzonych ſwoich właſności, poprawić łatwo mogą dyſpozycyą alkalinową, którą humory ciała ludzkiego łatwo zaciągaią w kraiach gorących. Narody zimne; kędy ziemia niedodaie tyle bogactw, maią podoſtatek ryb, innych zwierząt, y zboża, które powinny być przygotowane, zażywaiąc do tego ognia; Przeto też ſame zimne kraie ſą zewſząd otoczone laſami.

Zdaie ſię, iż natura niezabroniła ludziom ieść mięſa, bo ieżeli uważemy mnoſtwo źwierząt, które ſię znayduią na ziemi, niezliczoną liczbę, którąby była gdybyśmy ich nie iedli. *) łatwo wnieść można, iż więcey ich ieſzcze ieſt

*) Uważaią to, iż zwierzęta dzikie nietak ſą płodne, iako te, które ſą użyteczne, lecz coż powiemy na owe cudne mnożenie ſię robactwa, którego pożytki nam ſą ſkryte y niewiadome.

ieſt wyznaczonych na pokarm dla nas, a niżeli tych, które tylko ſłużą do iakiego zażywania, albo do uciechy naſzey. Wyimuię iednak te, które iedzą ścierwo, y zepſute mięſo, bo ſok ich ma wielką dyſpozycyą do pſucia ſię.

Ieżeli źwierzęta iedne drugich iedzą, dlaczegoż człowiek, który własnym ciałem żywi wiele podłego robactwa, y który po śmierci ſwoiey ſzczegulnym ma ſię ſtać paſtwiſkiem robakow, czemuż mowię on ſam niemiałby ieść mięſa zwierzęcego? Natura dała mu iak innym mięſo iedom niektóre zęby *pſie*, które ſłużądo gryzienia mięſa, a iakowych niewidziemy w ſzczepoiedach: Procz tego doświadczamy tu ſami, iż ſok bydlęcy prędzey naprawia ſiły naſze, a niżeli ſok tych rzeczy, które z ziemi ku pożywieniu naſzemu wyraſtaią; ſądzą nawet niektórzy, iż te zwierzęta, którym inne żyiące za pokarm ſłużą, iako to na przykład ryby, wſzyſtkie zwierzęta wodne, y lataiące, które ſię żywią robactwem, maią ſok zdatnieyſzy do żywienia, y który iednoczy ſię prędzey z naſzym, nie ieſtże ſłu-

ſzna

ſzna rzecz trzymać, iż z mięśnych pokarmow ſok, więcey ma w ſobie iakoweyſi do nas relacyi, y że ieſt lepiey przyſpoſobiony, tak iż częſtokroć czyni ulgę wnętrznościom od ciężkich przykrości?

Pewny czaſow teraźnieyſzych Autor, doſyć dowcipnie napiſał, że zwierzęta ſą ſtworzone, aby były nieiako żywym żołądkiem, ktoryby preparował dla nas uſtawicznie pokarmy; Mogłbył to ieſzcze przydać, iż ta ieſt wzaiemna przyſługa, którą ſobie wſzyſtkie żyiące ſtworzenia wyświadczaią. Uczyń my ieſzcze niektóre uwagi nad pokarmami.

Natura ſporządza dla dzieci nowonarodzonych pokarm białogłowſki, czyli mléko matek ich; Pokarm ten nie ieſt to rzecz żyiąca, ani też zupełnie roſnąca. Ieſt to tylko likwor oddzielony w pierſiach białogłowy. Trzy ſię w nim części uważaią.

Smie-

Smietana albo część maślana, z którey robi się maſło, złożona z cząſtek delikatnych soli *) y siarki która ią czyni zagrzewaiącą.

Część żyrowała, złożona z cząſtek nay-grubſzych y ziemnych, a z tey robi się ſyr. Nakonieć serwatka która chłodzi y odwilża, a ta się zoſtaie, gdy się zrobią pierwſze dwie.

Zmieſzanie tych trzech części proporcyonalne, czyni iedną rzecz złożoną, która żeby była doſkonała, biała być powinna bez zapachu, bez znacznego ſmaku, y pomierney gęſtości.

Uważać potrzeba, że wielu ludzi, iako to Czyrkaſſowie, którzy tylko ſamym nabiałem zyią, ſą okazali, mocni, ſilni, y długo zyiący, biała też płeć ieſt bardzo urodziwa.

Zkąd

*) We wſzyſtkich rzeczach znayduią się różne cząſtki soli nic pewnieyſzego Chimicy ią w doſwiadczeniach ſwoich zkazdey rzeczy wyciągaią, różne wynadaiąc Imiona sol wyciągniona z rzeczy ciekłych nazywa się unich *sal volatile* z rzeczy miąż-ſzych, sal Alkali.

Zkąd ſię pokazuie wielki pożytek używania nabiału. A więc gdyby można zażywać pokarmu takiego, iak ieſt mleko, któryby niebył ani zupełnie z rzeczy żyiących, ani też z roſnących, taki pokarm byłby ze wſzyſtkich naylepſzy. Przyczyna tego ta ieſt, iż iedna rzecz poprawia y temperuie zbyteczny ſkutek drugiey, iakoś my wyżey namienili. Nietrzeba więc powſtawać przeciwko owey mieſzaninie potraw w iedzeniu, ponieważ ten ieſt prawdziwy ſpoſob uczynienia likworu podobnego do mleka, które ieſt naylepſze z likworow. Iedz że wiele rzeczy w których maſz upodobanie, lecz z każdey potroſze. Mnie ſię zdaie, że tym ſpoſobem potrzeba ſobie obierać potrawy, można ieſzcze przydać, że dobra rzecz będzie poradzić ſię powonienia ſwego ponieważ co mu ieſt nieprzyiemne, rzadko ieſt dobre dla żołądka, y przeciwnie, a to pochodzi z wzaiemney żył w człowieku harmonie.

P. Haller piſze, iż iedno dziecie porzucone od Rodcicow w wielkim leſie ſamemi

tyl-

tylko żyło ziołkami, które napadło, y przez to nabrało mocney y żywey konſtytucyi. Przypadek ten, który podchlebia mniemaniu tych, którzy rozumieią iż człowiek ſamemi tylko roſnącemi z ziemi rzeczami zyć powinień, bądź w ſobie nayprawdziwſzy, nieſtwierdza iednak ieſzcze doſtatecznie wyſmienitości ich zdania.

Hiſtorya nas uczy, iż mieſzkańcy Breſyki nieiadali przedtym tylko te rzeczy, które ſię z niemi rodzą, a żyli aż do ſtu dwudzieſtu, a nawet y ſtu trzydzieſtu lat, ze byli ſtatury na ſiedm ſtop, y ze bardzo byli żywi, y mocni; Lecz iak tylko przeieli naſze zwyczaie, życie ich znacznie ſię ſkrociło, y wzroſt bardzo ſię zmnieyſzył. Niewiem czyli to z prawdą zgadza ſię, z tym wſzyſtkim nieſzukaiąc, ſwiadectw niepewnych z hiſtoryi, temu wiarę dać potrzeba, że w ciepłych kraiach, gdzie humory krew rozgrzewaią, rzeczy roſnące ſą właściwſzym pokarmem, niż mięſiwa; Ponieważ w kraiach zimnych mimo chleba, który ieſt także rzeczą z liczby roſnących, dobra

rzecz ieſt zażywać mięſiwa y iarzyn, żeby ſię humory nieſpoſobiły do zepſcucia y korrupcyi. Daie tu ieſzcze nam ſama natura przeſtrogi zdrowe; Kiedy, procz tego że w krajach utemperowanych w większym podoſtatku znayduią ſię iarzyny wlecie niż w zimie, pod czas wielkich upałow kanikuły mnieyſzy mamy apetyt do iedzyenia mięſa, niż rzeczy roſnących.

Naypierwſza przypraw potrzebna w mięſach ieſt warzenie. Iezeli godzi ſię wierzyć niektórym powieściom o Kafrach, którzy ſurowe mięſo iedzą, ci maią poſpolicie uſta całe zaśmiardłe, y cuchnące, y życie ich nie przedłuża ſię nad lat 40. Abiſzynczykowie, którzy gotuią mięſiwa niedoznaią tych niewcześności, y życie ich dłużey ſię przeciąga.

Moyzeſz zakazał był żydom ieść zwierząt w których ieſzcze krew była, iako to tych które były poduſzone. Przyczyna tego naturalna ieſt, że krew pozoſtała w zwierzętach czyni ie tym ſkłonnieyſze do korrupcyi, czyli zgniłości, a im mniey ieſt krwi, tym mniey

ieſt

eſt dyſpozycyi do zgnilizny. Lecz ta rożność nie tak ſię wydaie w kraiach Połnocnych, iako w kraiach w ſchodnych.

Grenlandczykowie , y Lapończykowie którzy ſamemi rybami żyią , wſzyścy niemal ſą złey cery, a przytym nogi maią cienkie, y ſłabe, co bez wątpienia ztąd pochobzi, iż ponieważ ryby maią nazbyt wſobie óleiu, ten oley gorżknieie, ſtaie ſię oſtrym y gryzącym, zatym żyły wyſychaią, y niemogą ſię wyciągać doſtatecznie. Co ieſt naywłaściwſza przyczyna ich ſłabości. Zakonnicy którzy poſzczą a zatym iadaią wiele ryb nie ſą podległi tym nie wcześnościom; Ponieważ ci zażywaią wytrawionego wina, iedzą dobre iarzyny, nad to tak dobrze umieią dogodzić guſtowi ſwemu, że wnych nad te mieſzaninę potraw niemaſz nie wyśmienitſzego.

(*O Napoiu*). Ze wſzyſtkich trunkow naylepſza ieſt woda. Chymicy ią nazywaią *vinum Catholicum*. Filozofowie y Alchymiści maią ią za duſzę natury, iakoż w ſamey rzeczy, naypierwſze mieyśce wſzędy trzyma.

Dobrey wody dwa ſą oſobliwſze przymioty: lekkość y czyſtość. Abyś zaś poznał która woda ieſt lepſza do picia, tego łatwego możeſz uzyć ſpoſobu: Weź w naczynie iedno popiołu zdrzewa ſurowego, na ten wody naley, miey zatym na pogotowiu ſzklankę wody, którą chceſz probować, w puść wnią kilka kropel owey wody, która ſię uſtała nad popiołem, im bardziey ſię woda w ſzklonce mącić będzie, tym nie zdrowſza ieſt do picia.

Woda Morſka do picia zgodna nie ieſt dla zbyteczney ſłoności. Mimo wielkiego ſtarania, które to ią aż do tego czaſu, żeby można uczynić tę wodę zdatną do picia, niemożną było przyiść do zamierzonego zamyſłu. Uznać zatym potrzeba mądrość w tym ſtworcey naſzego, który przeto zabiezić chciał zbyteczney chciwości y łakomſtwu ludzkiemu.

Woda deſzczowa niebardzo dobra ieſt do napoiu, ponieważ to ieſt rodzay nieiaki ługu z ſoli lataiącey po powietrzu; Lecz gdy ta woda przeſączy ſię przez pory ziemi, y formuie zrodła y rzeki, precedza ſię tym ſpoſo-

bem,

bem, y oczyſzcza z cząſtek rożnego gatunku, które w ſobie zawierała, a za tym na ten czas ieſt naylepſza do picia.

Woda z ſtudni, z ſtawow, z Bagniſkow, na nie ſię nieprzyda, ponieważ zgniła ieſt, y napełniona fetorami, y naſionami rożnego robactwa. Można ią wprawdzie wyczyścić przez ſpoſob żywego zebra, y ten ieſt nayſkutecznieyſzy. Można także ią oczyścić, gotuiąć ią nayprzod, y cedząc przez gęſte ſito lub przez gębkę a nadewſzyſtko przepuſzczaiąc onę przez biały czyſty piaſek, ſpoſob ten bardzo ieſt łatwy, y powinień być używany, nawet względem wody rzeczney, żrodlaney &c. tym bowiem, ſpoſobem ſtaie ſię lekſza, y przez roczyſtſza.

Lubo woda czyſta, ieſt naywybornieyſzy napoy, y zażywany powſzechnie, iako nayzdrowſzy, naylepſzy, nayprzyzwoitſzy więkſzey części ludzy, z tym wſzyſtkim Flegmatyczni y ci którzy żyią w mieyścach wilgotnych, którzy zażywaią pokarmow grubych, oleiſtych, ludzie ſłabey konſtytucyi, y którzy

wielką maią tranſpiracyą, dobrze uczynią, ieżeli będą zażywać nieco wina. Zażywanie wody przez ſię albo zmieſzaney trochę z winem, ieſt mniey lub więcey pożyteczne, według temperamentu człowieka, właśności kraiu w którym mieſzka, y pracy którą ſię bawi. Przeyrzy ſię w tym co tu niżey mowię, wykładaiąc krotko rozmaite ſymptomata, czterych pryncypalnych temperamentow, które w młodym człowieku poznać można, z iego poſtaci y namiętności.

Po wodzie proſtey y czyſtey *wino* które nic innego nie ieſt, tylko likwor wydyſtyllowany w winogradzie, naylepſzym ieſt napoiem, iakoż w rzeczy ſamey ieſt to woda zmieſzana tylko z materyą ſubtelną, tę gą, czyli ogniſtą, którą Chimicy poſpolicie ſpirytuſem zowią, która iednak żeby ſię ſtać mogla napoiem ordynaryinym, potrzeba nayprzod wiele czyſtey y ordynaryiney przylewać wody, potym obierać wina, niewięcey nad trzecioletne, y to tylko lekkie y przyiemne, bo im więcey w ſobie maią wayſtynu, tym mniey bywaią

waią zdrowſze, iakie naprzykład ſą wina Ryńſkie, Portugalſkie &c.

Napoy ten ieſt bardzo dawny. Hiſtorya ſwięta nas uczy iż ieſt wynaleziony od Noego. Poganie zaś twierdzą iż wynależcą iego był Bachus.

Wino pomiernie zażyte, rozweſela, naprawuie krew, umacnia żołądek, przyprowadza do doſkonałości żyły, y ſprawuie ſton człowieka bardzo przyiemny y roſkoſzny.

Wino białe ieſt lekkie y poruſzaiące urynę, lecz bardziey idzie do głowy, dobre ieſt dla ludzi tłuſtych, którzy uryny mało puſzczaią, byle tylko pomiernie go zażywali.

Są pewne ſpoſoby do doświadczenia wina, które znayduią ſię w wielu Książkach; Wino karczemne, tak zawſze być ma podeyrzane u człowieka roſtropnego, żeby ſię go pić wiele wyſtrzegał.

Piwo które od Egipcyanow ieſt wynalezione, ieſt likwor kiśnieniu podległy, który potrzebuie więcey ieſzcze zachodow, a nie ieſt tak zdrowym trunkiem iak wino, y woda,

czyni bowiem ociężałych y mizerney cery tych, którzy go często zażywaią, chybaby było bardzo lekkie, nakonieć ieſt więcey lub mniey niezdrowe, podług ingredyencyi które w nie w chodzo tego kompozycya nieiednakowa ieſt wſzędy; w kazdym kraiu inaczey ſię robi, y dla tego nieiednakie ma własności. Y to ieſzcze niemały wſtręt powinno czynić od zazywania piwa, że, iako uwazaią wielu, upicie ſię nim, bardziey ieſt ſzkodliwe zdrowiu, niż winem, oprocz tego urynę zatrzymuie.

Iabłecznik czyli ſok wyciśniony z iabłek nie ieſt lepſzy od piwa; Owſzem zdoſwiadczenia powiadaią, że po częſtym iego zażywaniu drętwienie w żyłach naſtępuie, kolki też ſprawuie wtych, którzy nie ſą do niego przyzwyczaieni, zgoła żbytecznie zażyty napoy ten, ieſt bardzo ſzkodliwy dla wſzyſtkich ludzi; Co ſię tycze innych likworow tęgich, te ogulnie pałą y ſuſzą żyły.

Są ieſzcze inne napoie, które nie ſą kwaſzone, iakie ſą herbathe kawa, czokolata &c. Im więcey te napoie maią w ſobie oleiu wy-

ciągnio-

ciągnionego zdrzewek ſwoich, tym bardziey ſię zbliżaią do likworow kwaſzonych, ponieważ taki oley ma wiele podobieńſtwa do ſpirytuſow ogniſtych, które ſprawuią fermentacye czyli kiśnienie.

UWAGI.

Wielu nieroſtropnie poſtępuią ci Rodzice, którzy urażaią ſię y ſurowie ſtrofuią dziecie, gdy mu ſię przytrafi wiatr przez uſta lub dołem wypuścić; Przyzwoiciey by czynili gdyby dziecku potrzebą tą przyciśnionemu, oddalić ſię na ten czas kazali, ieżeli mu czas y ſpoſobność pozwala, inaczey wolałbym mu pozwolić popełnić tę mniemaną nieprzyſtoyność, niż go przymuſzać do zatrzymania, y zgęſzczenia wiatrow we wnętrznościach ſwoich, które zgromadziwſzy ſię, ſprawią nie ochybnie ſkutki bardzo niebeſpieczne zdrowiu iego.

Przykład tak w złym iak w dobrym, ieſt nayſkutecznieyſzą ſzkołą dla dzieci, nietylko co do moralności, ale też nauk naturalnych

Niepo-

Niepotrzeba więc przy nich nic takiego czynić, czegoby oni naśladować nie mogli, beż uſzczerbku zdrowia ſwego; Dla tego oddalać potrzeba od ich oczu obzartuchow, piiakow, rozwiozłych, prożniakow, ludzi nieuważnych, popędliwych, zawziętych, a naybardziey ſzpetnych roſpuſtnikow.

Gdy dziecie leży powinno mieć ciało wyciągnione, głowę trochę wyżey położoną, żeby niezgarbiało, okrywać go toż, byle nie nazbyt, potrzeba, żeby niedać przyczyny do zbyteczney tranſpiracyi, któraby go zapewne oſłabić mogła. Dobraby ieſzcze rzecz była przyzwyczaiać dzieci do leżenia na boku prawym; Ponieważ ſerce maiąc ku tey ſtronie, koniec ſkłoniony, doſkonaley ſwoy puls odprawuie, a przeto cyrkulacya krwi dochodzi do oſtatnich cząſtek ciała.

Im daley dziecko poſtępuie wlata, potrzeba mu iako ſię wyżey na mieniło, pozwalać mniey ſpać, nigdy go iednak niebudząc z hałaſem. Zwyczay kładzenia go w czeſnie ſpać ieſt bardzo rozumny, żeby mogło tym

raniey

raniey wſtawać, który czas ieſt bardzo zdrowy, y ſpoſobny do utwierdzenia ciała iego, chłodząc krew y daiąc ſpręzyſtość żyłom iego, niemały także ztąd pożytek odnoſzą oczy y zmyſł widzenia,

Ieżeli to ieſt na wſi, albo w domu takim, gdzie ieſt przyległy ogrod, bardzo ieſt rzecz dobra, wyiść do niego z rana na promonadę, wſtawſzy zaraz z łożka. Powietrze ſwieże y przyiemne które ſię tam znayduie, wdzięki ſwiecącego ſię brzaſku, cząſtki pełne zapachu wypływaiące z kwiatow, exhalacye wychodzące z drzew y zioł, rozweſelaią zrana ſerce. Toż ſamo rozpoſtrzenia pierſi, y czyni oddech wolny na powietrzu które nabyło nie iakiey balſamowey własności, co dodaie wiele ſzybkości humorom, y przyſpieſza cyrkulacyą krwi, rozdziela także humory, y przeſzkadza, żeby ſię nieſtało iakie zatkanie w mnieyſzych żyłach, a tym ſamym żeby ſię nieſtała obſtrukcya krwi wewnętrznościach, iako ſię czeſto przytrafia próżnuiącym, y tym którzy długo ſypiaią.

Lo-

Lokimſz zaleca oſobliwiey, żeby młodych przyzwyczaiać do ſypiania twardo to ieſt na materacach ſieczczanych, wełnianych, albo włoſianych, a nigdy na piernatach albo pierzynach, bo te ſprawuią delikatną komplexyą y chorowitą. Filozof ten roſtropnie y mądrze ſądzi, gdy mowi: że pościel twarda wzmacnia członki; Pierzyny zaś, w które ſię kto zagrzebia codziennie, rozgłabiaią y zupełnie oſłabiaią całe ciało, w częſtokroć ſprawuie choroby, y niby przyſpieſzeniem w czeſney ſmierci. Nie ieſt to prożna exagyeracya, ponieważ procz tego, że nic niemaſz tak ſzkodliwego zdrowiu y czerſtwości ciała, iako grześć ſię co noc w bety, myśleć ieſzcze należy podczas, iż niemożna wiedziec, do iakiego ſtanu życia będzie kto deſtynowany, żeby więc na potym nie tak ciężko było ponoſić trudy, bardzo ieſt rzecz dobra w cześnie ſię na nich zahartować. Z ſamey natury mamy doſyć niedoſtatkow, za coźbyśmy ich ſami mieli przymnazać bez potrzeby. Nakonieć, mnie ſię zdaie, że zważaiąc wygody które ſię znay-

duią

duią w dwoch przeciwnych ſpoſobach życia, to ieſt w życiu miękkim y twardym, ſkutek iednakowy wypływa z obu ſtron, bo ſtałe przyzwyczaienie ſię do znoſzenia rzeczy iakiey, odeymuie w niey trudność, iako y ukontentowanie, ſtaie ſię tylko potrzebą, którey utrata ſprawuie umartwienie. Pzyzwyczaiwſzy ſię więc wcześnie do życia twardego, żeby ie znoſić chętnie, wielkiego dobra z niego ſię potrzeba ſpodziewać na potym, y ten to ieſt ſkarb który ſię gotuie na ſtarość procz tego doſwiadczenie nas uczy, iż życie nie co przyſurowſze znacznie utwierdza człeka konſtytucyą.

Przyznać potrzeba, iż wielka czułość czyli delikatność Duſzy iako ieſt częſtokroć w ſenſie moralnym, weilkie dobro, y przymiot oſobliwſzy, tak naturalnie mowiąc wielu ſzkodliwy dla tego, który nią żywą bywa tknięty, y nią ſię poſpolicie rządzi. Mogę tu mowic bezpiecznie, iż zatopienie ſię głębokie umyſłu, znacznie ſzkodzi zdrowiu y czerſtwości ciała. Ieżeli mię kto ſpyta, czyli ta delikatność

katność duſzy pochodzi z ſłabości zmyſłow wewnętrznych? Odpowiem w ten ſpoſob, że niewiem otym doſkonale, to tylko wiem że złe przyzwyczaienie ſię wiele tutay może, lecz powiem oraz, iż potrzeba mieć baczność, y ſtarać ſię wcześnie zawſze hartować że tak rzekę, dzieci przeciwko nim ſamym przeſzkadzaiąc im roſtropnie, ażeby ſię nietrapiły, żeby ſię nierozpłakiwały, y w załość niewpadały, dla iakiey małey przykrości, którą ponoſzą, albo gdy widzą iż inni co cierpią, których oni kochaią, przez związki pokrewieńſtwa lub przyiaśni. Rozumiem że tu niepotrzeba mi ſię explikować, iż ia niepretenduię ani wyciągam tutay, żeby ich czynić poſągami nieczułemi, przez zbyteczną obiętność.

Lokiuſz powiada że choćby dziecko nayw iękſzą odebrało karę trzeba go na tych miaſt uſpokoić, y wſtrzymać od płaczu. Ia przydaię z łagodnością wſzelką, y bez żadney popędliwości, ponieważ na tychmiaſt uſpokoią ſię, y mniey czułemi ſtaną ſię na potym.

Mie-

Mniemam iż by dobra rzecz była przyzwyczaiać pomału Młodych do zapatrzywania się na rzeczy mniey przyiemne, iako to rany, trupy, Lekcye Anatomiczne, operacye Cyruliczne, y w powſzechności na wſzyſtko to, co by w nich ſprawić na potym mogło iakowyś wſtręt, podziwienie, y boiazń, a idąc za zdaniem ſławnego Autora wzwyż odemnie wſpomnionego, mowię ieſzcze, że ſtałość y nieczułość umyſłu ieſt naylepſzą twierdzą którą uczynić możemy na zapobieżenie wſzelkiemu złemu, y przypadkom ordynaryinym życia, y że potrzeba przez częſte cwiczenia y przyzwyczaiania utwierdzać, y zawczaſu umacniać ſię przeciwko boleściom; Nie zaś nieczyni nas nieczulſzemi na wſzyſtkie nieſzczęśliwości, iako gdy zobaczemy innych daleko więcey cierpiących. Zadney zaś ztąd niepowinienem podpadać nocie nieludzkości. Mowa moia zaſadza ſię ſzczegulnie na obſerwacyach, którem czynił, y ktúre podobnie każdy czynić może, uczęſzczaiąc do Spitałow. Doktorow, y Cyrulikow. Y owſzem mowię iż potzreba

mieć ſerce zawſze ſkłonne do miłośierdzia, y litości, a do tego powodem być powinna miłość cnoty, a nieiakowaś ſłabość umyſłu, która poſpolicie zwykła bywać cnotą ludzi tych, krórzy nie maią tyle ſił dowcipu, ażeby w tey mierze coś wyżey pomyślić mogli. Nietego który ſię odwraca od człowieka ranionego, krwią zbroczonego, poważać potrzeba, ale który mu w tym razie pomoć ſwoie ſwiadczy.

(*O hazardownych lekarſtwach*). Rodzice ieżeli dzieci waſze bądź ciężko bądź lekko choruią, ſtrzeźcie ſię zażywać lekarſtw, których wam ſąſiadki (ma ſię to także rozumieć o niektórych oſobach) nieprzeſtaną doradzać, y nauczać was, niby iakoweyś rzeczy cudney; wyperswaduycie ſobie należycie cokolwiek będą wam przywodzić, y iakiekolwiek oſzukaiące przykłady będą wam wyſtawiać przed oczy, iż to ieſt niby loterya, kędy ſto przeciwko iednemu idą o zakład, ze to rzucenie kości nieſzczęśliwe dla was będzie Rodzice; Ze roſtropność niepozwala wam w takową

grę wpiſywać ſię. To iednak zwykli czynić zawſze, idąc za zdaniem ludzi nieoświeconych w tey mierze.

Piotr chorował na oczy (mowi iedeń) tym ſię uleczył lekarſtwem; Pawle który na toż choruieſz, zażyi tegoż ſamego lekarſtwa, a we trzy dni nieuczuieſz żadnego bolu. Zbyt wierzący Pawel chwyta ſię tey rady, y we trzy dni ſtaie ſię ślepym. Zkądże to tak przeciwny ſkutek; Wſzakże oba chorowali na oczy? Tak ieſt, lecz znaiący ſię na tym człowiek doſzedłby był, iż to lekarſtwo ſkutkuiące w Piotrze, który wilgotną oczu chorobę (opthalmie) cierpiał, na nie ſię nieprzydało Pawłowi, którego taż choroba ſucha była. Ieden tu ten tylko przywodzę przykład, lecz nietrudno o tyſiączne inne podobne, które ſię ściągaią do każdey z oſobna choroby. Niepotrzeba więc żadnych zażywać lekarſtw, w iakieykolwiek bądź ieſteśmy niedyſpozycyi, chyba za poradą Doktorow, a zwłaſzcza tych którzy więcey doſwiadczenia maią, y którzy więkſzey z umieiętności ſwoiey na byli ſła-

wy *). Trzeba to będzie mocno zalecać młodym, aby gdy przyidą do lat rozumu, niesłuchali rad owych mniey rostropnych, y żeby niezażywali żadnego lekarstwa, bez do łożenia się Rodzicow. Wszakże ta nierostropność wiele złego ściąga na rodzay ludski.

Prawa powinnyby obostrzyć kary przeciwko tey zarazie Empirykow, albo Awanturnikow w Doktorstwie, którzy smieią przedawać nierostropnemu pospolstwu, tak azardowne lekarstwa.

(O *nie-*

---

*) Rozumiem iż we wszystkich Miastach Europy, kędy są szkoły Doktorskie, otwarte bywaią pewnych dni każdego tygodnia, dla tych którzyby chcieli porady iakiey darmo, od naybiegleyszych Doktorow; A przynaymniey w Paryzu szkoła Doktorska, zachowuie ten chwalebny zwyczay; Lecz mimo tego wszyścy sławnieysi Doktorowie zacney tey Akademii maią sobie za ukontentowanie wspaniałe, każdego ranku u siebie wysłuchiwać, y dawać radę chorym, który do nich udaią się.

(*O niewſtrzemiezliwości*). Będzie ſię kto podobno dziwił że ia tu wychwalam nie co niewſtrzemieśliwość, lecz nierozumiem tego ażeby młody człowiek który chcie umocnić ſwoy temperament, miał ſobie pozwolić niekiedy iey według miary, iak poſtępuie wlata. Sami tylko ludzie umiarkowani, cieſzą ſię regularniey zdrowiem dobrym, lecz im bardziey prowadziemy iednakowe życie, tym bardziey ſtaiemi ſię delikatnemi, y ciało które nieczyni ani więcey ani mniey ale zawſze iednakowo, y właśnie teyże ſamey godziny, na tych miaſt w porządku ſwoim mieſza ſię, iż niektóre ſzczegulne okoliczności niepozwalaią mu dłużey prowadzić tak zupełnie, ten że ſam przepis życia, a te okoliczności ſą bardzo częſto na świecie. Lecz mimo tego, trzeba pamiętać częſto na owo przyſłowie, że wſtrzemieśliwość y praca naylepſzym ieſt lekarſtwem dla człowieka.

Niebędzie tu nic złego, ażeby młody przyzwyczaiał ſię nieco do wſzyſtkich zbyt-

kow ciała *) bo potym potrzeba żeby ſię ſtoſował do wſzyſtkiego, y ażeby niepraktykował innych uſtaw w przypiſie ſwoim tylko te, ażeby żadnych w tey mierze nie chwytał ſię. Są częſtokroć niektórzy, nieroſtropni w obieraniu bez względu tegoż ſamego przepiſu zdrowia, który innemu ſłuży; Trzeba więc zacząć od młodości ſkłaniać ſię według potrzeby, bo ſami tylko ludzie nałożeni do wſzyſtkiego, oprzyć ſię wſzyſtkiemu mogą; lecz potrzeba nakłaniać zwolna naturę bez przymuſu y przynaglenia; z czaſem nabywamy tego

*) Wyiąc potrzeba zbytek miłości, y wſzyſtko to, cokolwiek Religią y Prawa gwałci. Potrzeba ażeby wſzyſtko mogł czynić, iednakowo aby nic nieczynił, tylko to, co ieſt dobrego. Mowi Montanus w Kſiążkach ſwoich. „Zyczyłbym ſobie ażeby nawet w roſpuście przechodził czerſtwością y rzezwością ſwoich kompanow, y ażeby niepoprzeſtał złych uczynkow, ani dla nie możności, ani dla niewiadomości, ale dla nieukontentowania wnich, y niechęci.

tego wſzyſtkiego czegobyśmy razem nabyć niepotrafili; Natura upada na natarczywości, y chce aby tylko po ſtopniach z nią poſtępowano ſobie, nakłania ſię y iednoczyſię znałogiem, y z nim ſtałe na zawſze czyni przymierze.

Ieżeli młodego odraża trudność, potrzeba ażeby ſię nieznacznie przyzwiczaiał, do prać ciężkich; Słowem powinień przekonać nałogiem wſzyſtkie wſtręty trwożliwe, y przyzwyczaić ſię do tego wſzyſtkiego, co tylko rozumny człowiek czynić może, nie przyzwyczaiaiąc ſię do niczego w ſzczegulności. Powinień więć przyzwyczaiać ſię do znoſzenia głodu, pragnienia, zimna, gorąca, pogody, czucia, uczti, fatygi, potu &c. dla tego dobrze uczyni, gdy wprzod zacznie doſwiadczać tego, niż potrzeba będzie od niego tego wyciągać.

(O *Smiechach*). Ze wſzyſtkich ſwierząt ieden tylko człowiek, ma ten przymiot ażeby ſię ſmiał. Smiech ieſt akcya żywa, y przenikaiąca duſzy, która przez wzruſzenie płuc, pokazuie radość powierzchownie, którą duſza wewnętrznie

trznie czuie. Te to ieſt wzruſzenia y podnieśienie drygaiącego głoſu, który formuiemy na ten czas, gdy ſię przedoczyma naſzemi ſtawi rzecz iaka kontentuiąca nas, lub też uciefzna wzrokowi y imaginacyi naſzèy. Y to to ieſt ſmiech naturalny.

Ieſt inny, który ſzczegulnie od ſamey woli, a niewzwyż wyrażonych przyczyn zawiſł. Taki ſmiech zowiemy iałowy, zmyślony czyli nienaturalny, y ieſt poſpolicie Politykow y ludzi weſołego humoru. Smiech umiarkowany tyle ieſt pożyteczny, ile złego przynieść może ſmiech ten, który ieſt nieumiarkowany. W pierwſzym razie ieżeli w niezdatnego z przyrodzenia ſwego w płucach znayduie ſię, powietrze żywo w nich poruſzene, pociągnie precz za ſobą, y wyrzuci przez kanały poboczne, przy krztaniu, przez wſzyſtką płucę idące. Procz tego ſprawuie trzęśienie łagodne y przyiemne ſtrukturze ciała, którym wzruſzone duchy żyiące, ſprawuią większą żywość, y rozgarnienie, właz twiaią

twiaią ſtrawność, cyrkulacyą, y oddzielenie humorow.

Smiech niepomiarkowany może w prawić krtuſzenie y plwanie krwią, bo powietrze zawarte w płucach niemogące wyniść zagrzewa ſię, rzadnieie, mocuie naczynia krwiſte y obrywa ie, co zawſze nader ieſt ſzkodliwa. Widziemy wiele otyłych ludzi iż cierpią gwałtowne bolenia głowy, a nawet wpadaią w apoplexyą, dla tego iż nazbyt y długo ſię ſmieli; Iakoż ta ieſt nieuchybna tego przyczyna.

Smieiąc ſię bowiem twarz oczy ſtaią ſię czerwone y zapłakana; Ieżeli uważamy ſzyie, widziemy żyły iey nabrzmiałe, y wzdymaiące ſię, dorozumieć ſię także można, iż płuca ſą nadęte, a zatym iż krew zatrzymuie ſię w żyłach płucowych; Przeto ta część ſerca którą Anatomicy uchem nazywaią, komurka także prawey ſtrony ſerca będą pełne krwi. Na ten czas krew w żyłach tak ſzyi iako y głowy niemaiąc zwyczaynego odbytu zaſtanawiać ſię muſi, ztąd to czerwoność twarzy y

oczu, obfitość też y śliny &c. Idzie za tym zbytek krwie, y byle cokolwiek do tego przyſtąpiła dyſpozycya, naczynia muzgu zatykaią ſię, y ſprawuią apoplexyą albo przynaymniey ciężkie głowy bolenie.

(O *Muſyce inſtrumentalney*). Niechwalę uczenia ſię na inſtrumentach dętych, iako to oboiach, fagot, tromba &c. Procz tego że cyrkulacya nie ieſt wolna na ten czas, gdy ſię na takowych gra iaſtrumentach, iako to miarkować możemy z czerwoności twarzy; To ieſzcze pewna ieſt iż pierſi gwałtownym wyſileniem oſłabiaią ſię. Pluca ſą to częścią wnętrzności, która ordynaryinie przez ſię ma ſwoią ſprawę, tak iż niepotrzeba gwałtownie iey przymuſzać, y tak czeſto iako zwykli czynić ci, którzy uczą ſię grać na tych inſtrumentach.

(O *namiętnościach*). Mniey nierównie upatruię niebeſpieczeńſtwa w zachowaniu młodych na ten czas, kiedy udaią ſię za rożnemi namiętnościami, a niżeli kiedy zbytecznie do iedney przywięzuią ſię Rodzice

oſwie-

oſwieceni y baczni ozdrowie dzieci ſwoich, ſtaraią ſię bardzo oto, ażeby podzielić podniete ich namiętności chcąc im przeſzkodzić ażeby wſzyſtkie razem do iedney rzeczy niedążyły.

Kiedy guſt y upodobanie młodych do iedney iakiey przylgnie rzeczy, ſtaią ſię na ten czas fantaſtykami, a takiemi co większa, iż zarownie prawie wyſilaią ſię y uſtaią na ſiłach w oſiągnieniu, iako też y utraceniu iedynego celu ſwey gwałtowney namiętności. Trzeba więc z wielką oſtrożnością odmieniać ich guſt, ażeby ta paſſya, którą pobudzeni bywaią, znayduiąc nie co większą liczbę rzeczy kontentuiących ſiebie, mogła ſię podzielić, a zatym nietak gwałtownie wywierać ſię.

(*O Grach*). Upodobanie w grach nie wzmacnia bynaymniey ciała, y owſzem może oſłabić y pomieſzać zdrowie, bo mimo tego iż chęć ta ſzalona, którą maią do kart na przykład, pobudza często do czucia długiego wnocy, to także pewna ieſt, że uſtaiąc od grania,

na-

nawet y z zyſkiem, ſen nie ieſt ſłodki gdy żyiące duchy ſą mocno rozburzone. Ieżeli podobnie uważamy złą krew, która ſię pſuie na ten czas, gdy przegraiemy, dla miłości własney, lub dla intereſu, łatwo poznamy, iak bardzo chęć do grania ſtaie ſię częſtokroć okrapną dla zdrowia.

(*Temperament*). Rodzay temperamentu w którym iaka oſoba ma zoſtawać, nieprędzey nigdy iak w piętnaſtym roku poczynamy uważać. Ordynaryinie pokazuie ſię to dopiero na ten czas, gdy z wieku doyrzałego dzieciństwa wychodzą dzieci. Z tym wſzyſtkim za potrzebną rzecz oſądziłem nadtknąć nie co w tey materyi, ażebym więcey przydał dziełu temu.

Przez temperament poſpolicie rozumiemy pewne dyſpozycye, albo raczey ſkłonność y zdatność ciała, która ſprawuie iż przyrodzone akcye, lepiey lub gorzey, y tym lub owym ſpoſobem odprawuią ſię w ekonomii żyiącey.

Rozu-

Rozumieią niektórzy, y na wielkich po niekąd fundamentach, iż rożność temperamentow pochodzi z rożności konſtytucyi miąſzności, lub ciekłości; Lecz ieżeli ſpytać ſię ich przyidzie, która ztych dwoch rzeczy bardziey nad drugą przemaga, to pytanie ſtaie ſię nader zawiłe, a nawet trudno ieſt nań co innego odpowiedzieć, procz tego, iż rozumieć można, że te obie rzeczy razem z ſobą ſchodzą ſię, y ze dotąd ieſzcze nie mamy zupełnego o tym uwiadomienia.

Poznanie zupełne temperamentow, ieſt nader potrzebne, w Patalogii, Fizyologii, a nadewſzyſtko w Hygienii, co ieſt materyą tey dyſſertacyi. Niepokażę ia tu wſzyſtkich znakow, y właśności bo to dzieło niepiſze (gdyż ieſt nad ſiły moie) dla Doktórow, będę ſię tylko kontentował, krókto namienic do poięcia wſzyſtkich, o każdym z oſobliwſzych znamion, temperamentow, krwiſtego flegmatycznego, cholerycznego, y melancholicznego, co potrzeba poznać, ażeby zadoſyć uczynić obowiąſkowi,

wi, którego obwieſzczenie Akademie domaga ſię.

Chociaż ich kombinacya nieſkończonym ſpoſobem odmienia ſię, y chociaż właśnie zawſze zdwoch temperamentow razem złożeni bywaią ludzie, ztym wſzyſtkim więcey lub mniey własności iednego z czterech tych temperamentow, ukazuią doſtatecznie, któremu bardziey ieſt kto podległy. Podług tych to, wydaiących ſię znakow, powinny wſzyſtkie naſze ſtarania dążyć ku wſpomożeniu ſkutecznym zamyſłow natury, ktora z ſiebie ſamey ma ſię zawſze do dobrego. A przeto nieroſtropności naſzey, naſzym zbytkom, błędom, albo chorowitemu zdrowiu, które dziedzicznym ſpoſobem wzieliśmy od Rodzicow, powinniśmy zupełnie przypiſać złą naſzą konſtytucyą, delikatność temperamentu naſzego, naſze choroby, y krotkość życia, która rzadko pozwala komu dopełnić wieku całego.

(*O Krwiſtym*). Ieżeli dziecie w piętnaſtu lub około leciech ieſt pomiernego wzroſtu do wieku ſwego, ieżeli ma włoſy zołto popielate,

pielate, ſkórę cienką y gipką, ieżeli cery ieſt żywey y czerwoney, ſołucyą miewa regularną, ieżeli nad to ieſt płochym y nieſtatecznym, ieżeli ieſt weſołym, żartobliwym, niedbaiącym o nie, ieżeli ſny miewa łagodne, lubi ſmiać ſię *błaznować*, nieczyniąc złego, będzie nieuchybnie krwiſtego temperamentu.

Ieſt to naylepſzy ze wſzyſtkich temperamentow, iako ſrodek trzymaiący między innemi. Przeto trzeba utrzymywać ile można ten temperament. Y rozumiem (ieżeli tylko przypadek iaki temu nieprzeſzkodzi) że można w prowadzić łatwo w niego dzieci, zachowuiąc przypſis powſzechny, który ſię podaie w tym dziele.

(O *flegmatycznym*). Ieżeli młody ieſt ogromny, y wyżſzego nad wiek wſroſtu; Ieżeli ma ſkórę białą, mięką, łagodną do dotknienia, ieżeli ma włoſy y brwi żołto iaśne, oczy błękitne, y przymilaiące, minę łagodną, zniewieściałą, poſtać przyiemną, puls lekki, y opieſzały, ieżeli ſolucyą miewa częſto; Ieżeli pluie wiele; Ieżeli ieſt powolny, niemaiący

iący zbyt żywego dowcipu, niełatwo ſię do terminuiący, y opieſzały we wſzyſtkim; Ieżeli przytym zoſtaie w klimacie zimnym lub umiarkowanym, będzie zapewne temperamentu flegmatycznego.

Większa część Panien tego temperamentu, ma długo cerę bladą, czaś zdaności do małżeńſtwa, bywa w nich nierychły, a czaſem nawet umieraią w tym czaſie odmiany, bo moc ożywiaiąca omdlewa oſobliwie w flegmatykach.

Niemaią wielkiego apetytu, y nieponoſzą prać fatyguiącycch, widziemy iż nawet ſą mniey czułemi w intereſie życia.

Są ſpokoyni, cierpliwi, w przyiaźni nie nazbyt ſtali, w niechęciach nienadto ſtraſzni, ich imaginacya ieſt zyżna y płodna. Nie łubią pracować tylko z pomocą drugich, Nie zdatni ſą do inwencyi y wynalazkow dowcipnych rozumu, lecz na rozſądku ich powolnym można beſpiecznie polegać, oſobliwie w radach po które ſię do nich udaiemy.

Są

Są zdolni do umieiętności wyższych, dobrzy obserwatorowie, wielcy naturaliści, bo gotowi są przypatrywać, się uważać, y roztrząsać, nad iednym skrzydłem mizerney muszki całydzień, słowem iest to doskonałe wyobrażenie wręcz przeciwney natury choleryka; kochaią się w melodyiney y powolney muzyce, w Poetyce Pasterskiey; Są to prawdziwi Celadonowie *). Lecz kiedy potrzeba wyrazić w muzyce, lub w Poesyi nawałność potyczkę, trzesienie ziemi &c. będą takiemi iak był Lulli, gdzieby potrzeba być takiemi iak był Rameaux **).

Wi-

*) Celadon u Poetow znaczy imię kochanka.

**) *Lulli* naylepszy we Francyi za czasow Ludwika XIV. Muzyk y Kompozytor, przez swoie Ballety y Opery mocno usławiony, któremu iednak Włośi niedostatecznie żywszych Passyi wyrażenie, y nie wielką nawet sztukę y biegłość przypisuią. *Rameaux* zaś ze wszystkich Muzykow co ich być mogło naybieglejszy,

Widziemy więcey ludzi tego temperamentu w Miaſtach a niżeli po wſiach; Wolne powietrze bardziey im przyſtoi, a niżeli innym; Niepowinni mieſzkać bliſko iezior, rzek ani ſię kąpać częſto.

Ludzie tego temperamentu zdrowi ſą w kraiach ciepłych y ſuchych, a nawet rzadko ſię tam znayduią. Przeciwnie mowić ſię może o Prowincyach pułnocnych Francyi, o Hollandyi, y wielkiey części pułnocnych Kraiow.

Tako-

---

y nayſławnieyſzy, któremu to Francya guſtowność wyborney Muzyki, y przyprowadzenie oney do naywyżſzego doſkonałości ſtopnia, winna. Napiſał Kſiążkę o Muzyce pod tyłułem *Demonſtration du Principe de l'Harmonie.* Na pochwałę Iego y pokazanie oſobliwſzego ſzacunku, który ſobie przez znakomitą w ſwey ſztuce biegłość ziednał, doſyć rozumiem będzie powiedzieć, że mu Order S. Michała od teraznieyſzego Króla Francuſkiego był ofiarowany, y że śmierć Iego w Roku 1764. powſzechną była dla wſzyſtkick Muzykow żałobą.

Takowy bowiem temperament naypowszechnieyszy iest w owych Kraiach dla ludzi, a osobliwie dla Niewiast; które ordynaryinie inniey pracuią; a niżeli męszczyzni.

Można im pozwolić pomiarkowanego zażywania wina białego y kawy. Lekarstwa iuż to laxuiące, iuż to urynę poruszaiące, są dla nich dosyć dobre. W iedzeniu nad inne potrawy powinni przekładać te, które nieco zagrzewaią, iako to skopowina; Zwierzyny, czasem y to po trosze zażywać maią, nigdy zaś iarzyn bardzo wodnistych, a nadewszystko krwie puszczania wystrzegać się im należy. Do zabaw y prać nieco gwałtownych, trzeba ich koniecznie pobudzać, gdyż z siebie samych brać się do nich niebędą, iako za zwyczay spoczynek y spokoyność mocno lubiący, czego iednak naybardziey powinni się chronić.

(*O cholerycznym*). Ieżeli osoba iest małego wzrostu co do wieku swego chuda, muskułow dosyć wydatnych skury wyschłey, nieco brunatney lub żółtawey, ieżeli ma puls żywy, y tęgi, włosy czarniawe; brwi gęste wzrok

byſtry iaſkrawy, oddech ciepły, apetyt wielki, ieżeli trawi bardzo prędko, ieżeli mocz iey w małey mierze ieſt gęſty y czerwonawy, ieżeli podlega hemoroidom, ieżeli nie chodzi na ſtolec tylko co drugi lub trzeci dzień, y to z trudnością, ieżeli ta oſoba ieſt czerſtwa, roſpuſtna, do gniewu porywcza, ieżeli rozſądek ma prędki, ſtały, y gruntowny, imaginacyą ſzczęśliwą y obfitą, ieżeli kocha żywo y podobnież nie nawidzi, będzie temperamentu cholerycznego.

Takowym ludziom podoba ſię agitacya; Umyſł ich ieſt w uſtawicznym obrocie, bagatelna rzecz urazi ich, y do złości pobudzi.

Są niezmordowani, zdolni do prać nayciężſzych, y do naywyſileńſzych robot; Są wielkiey gorącości, y wyśmienići w tym wſzyſtkim czegokolwiek potrzeba do ſzybkości, kochaią ſię w intrygach, które oni nad podziw ułatwiaią. Niechwicią ſię nigdy w przedſięwzięciach ſwoich, a iako rzecz całą w pierwſzym oka mgnieniu przenikać zwykli tak też nieodwłocznie iey chwytaią ſię. Lecz nigdy nie-

maią

maią, zadosyć, skóro zakończą rzecz iedną, na tychmiast do drugiey się biarą.

Bywaią miłośnikami gorliwemi, w przyiaźniach aż nad to przywiązani, życzliwi y hoyni, ale też przeciwnie w nie chęci y nienawiści, zbyt nieprzebłagani, a zawsze prawie nayszkodliwśi. Do nauk y sztuk na imaginacyi funduiących się niewypowiedzianey z natury są skłonności, y naywięcey też samemi fantazyami y dziwnemi ułożeniami głowy za prządtnione miewaią.

Takie są poczęści przymioty, sprawy żyiące naturalne y pospolite choleryka; A które niemal wszystkie niezkąd indąd tylko z osobliwszey szybkości y ustawicznego żył suchych poruszenia pochodzą. Rzecz tedy nader potrzebna zabronić wszelkiego używania wina, y wszystkich likworow gorących takowemu, który znamie to, y podobne własności po sobie ukazuie. Przeciwnie powinien iak naywięcey pić wody, mało ieść mięsa a nigdy prawie potraw korzeniem zaprawionych. Zażywanie kwaszonych rzeczy, y owocow nieco

kwaśnych mocno mu pomaga, niemniey iako y cieplice, ponieważ humory iego lepſzą przez to nabiorą dyſpozycyą. Zwłaśney ochoty wynaydzie zawſze podoſtatkiem dla ſiebie zabaw, a y krotkie prożnowanie bynąymniey mu nie zaſzkodzi.

(O *Melancholiku*). Temperament melancholika niemoże ieſzcze uważać ſię w tym wieku; Nieukązuię ſię ordynaryinie chyba aż w trzydzieſtym Roku; Lecz mimo tego wſzyſtkiego powiem tu nieco z obowiązku który ną ſię przyiąłem.

Ten temperament ieſt raczey przypadkowy a niżeli iſtotny; Ztym wſzyſtkim ieżeli oyci lub Matka dziecięcia, a tym bardziey ieżeli oboię byli melancholiczni, trzebaby mieć na to więkſzą uwagę.

Przyczyna iego ieſt zbyt mocne natężenie ſił, y czułość w nich bardzo wielka.

Melancholik ma puls ściśniony ſuchy y żywy, ſkórę nędzną, ſuchą, bladawą, pałaiącą; Włoſy na głowie iaſno czarniawe, na brodzie twarde y oſtre. Szpetni ſą na twarzy,

rzy, chociaż urodziwemi byli wdzieciństwie swoim; Oczy maią malenkie, zapadłe, y nieco spoyrzenia dzikiego; Doznaią głodu bardzo często zbytniego, ale nieregularnego, trawią pokarm trudno y nie dobrze; Rzadko bywaią na stolcu, co sprawuie w nich za cmienie umysłu y gorączkę w głowie; Są ponurzy, wielkiey imaginacyi, którey na złe zażywaią, rozumiąc iż przychodzą na nich iakoweś okropne przypadki, maią pamięć dobrą rozsądek prędki y cudney żywości. Iak zawsze prawie są osobliwszego rozumu tak też częstokroc bywaią uszczypliwi; Są zdolni do wysokich umieietności, iako to Theologii, y Metafizyki, bo kochaią się w materyi która potrzebuie rozważenia długiego. Kontentuią ich na Teatrach Tragiczne reprezentacye dzieł wielkich, słuchaią ie z wielką pilnością y rozwazaią z podziwieniem sztuczne wyrażenia takowych ze dzieł na Obrazacch podoba im się nauka Platona o miłości; Y są miłośnikami takowych sentymentow, iż gotowi życie łozyć dla niewierney iakowey Niewiasty.

Ieżeli chwytaią ſię cnoty, naycnotliwſzemi bywaią; A ieżeli chwytaią ſię wyſtępku, na naywiękſze puſzczaią ſię zbrodnie; A co gorſza ieſt że boiazń kary mało ich odraza, ſą zbytkuiący we wſzyſtkim, tak w przyiaźni, iako, y nienawiści, y ſiły ich nie ſą nigdy według właſnego ich upodobania.

Smutek, tęſknica, prożnowanie, oſobność, nayprędzey w melancholią wprowadzić mogą. Ci ludzie tak niepodobaią ſię ſobie ſamym, iż częſtokroć śmierć ſobie zadaią, lub też że ona ſama poſpieſzy ſię, bo imaginacya zepſuta, wiele złych przynoſi trefunkow w ekonomii ſpraw naturalnych, y dla tych to przypadkow, prowadzą życie ociężale, które ich gwałtownie prowadzi do grobu. Dzieci nie ſą nigdy podobnego temperamentu, iako y ci, którzy ſię ubogo urodzili, y którzy ręcznemi zabawiaią ſię pracami, rzadko prawie melancholicznemu humorowi podpdaią. Wielką tedy każdy ztąd widzi potrzebę, do wykorzenienia takowego temperamentu, ſkóro niektóre znaki onego w iakiey oſobie poſtrzegać ſię

da-

dadzą. Czego Ażeby tym łatwiey dokazać można, potrzeba ażeby na takowych zostawali mieyścach, gdzie powietrze iest pomiernie żywe, wolne, y lekkie. Pod czas którego czasu maią używac serwatki, ziela nazwanego lebiotka, y innych zwyczaynych lekarstw przeciwko kurczowi, osobliwie zaś należy ich zabawiać wielą rozrywkami, y rozweseleniem, oddalać ich od kompanii smutnych, y przydłuższych zabaw, ale to wszystko bez affektacyi czyniąć, y niemowiąc nić przed niemi o ich chorobie. Dobra rzecz także iest prowadzić ie na widowiska zabawiaiące; Ale nadewszystko nayskutecznieyszy iest, y naywięcey pomaga woiaż.

Więcey lub mniey znakow, które wydaią się w tych czterech osobliwszych temperamentach, pokażą dostatecznie, ku któremu z nich bardziey kto iest skłonnieyszy.

(*Tabaka*). Zażywanie tabaki służyć powinno tylko za lekarstwo, nigdy zaś niepowinno być nałogiem; Ta bowiem razi potężnie skład żył suchych, co przyczyną iest wielkie-

go rozerwania y rozproſzenia duchow ożywiaiących; Ztąd pochodzi iż przez nią traci ſię pamięć. Można tylko pozwolić zażywanie bardzo pomiarkowane oſobom flegmatycznego temperamentu, y tym którzy podlegaią płynieniu wodniſtemu głowy.

(*Prace*). Niechwalę tego że kładą na głowę młodych ciężar, y rozumiem że ztąd koniecznie złe przypadki naſtąpić muſzą. Głowa ieſt ſtolicą wſzyſtkich żył ſuchich, które ſię dzielą po wſzyſtkim ciele. Tak więc ſądzę nioſąc na głowie ciężar nieco znaczny, ściſkaią ſię pacierze w ſzyi; Ta kolumna może ſię ſkrzywić na bok, a ieżeli to co nioſą na głowie, nierowna ſię y czeżarem ołowiu, na ten czas mlecz muzgowa, czyli ta wewnętrzna część muzgu biała y miękuchna, ponoſi wiele, z tego wywichnienia; Widziałem także wiele niewiaſt, które praktykowały tego złego zwyczaiu, iż chociaż młode ieſzcze były, cierpiały iuż mdłości, y trzęſienie głowy, a niektóre nakrzywioną ſzyię miały. Niewidzę potrzeby ażeby noſić rzecz iaką ciężką

na

na głowie, owſzem przeciwnie upatruię w tym wiele bardzo ſzkodliwych nieprzyzwoitość.

Ieżeli każą im nieść na ramieniu w odległe nięco mieyſce rzecz iaką ciężką dla nich, trzeba ie przeſtrzedz ażeby nie ſzli daleko niosąc na iednym ramieniu ten ciężar, ale żeby go odmieniali częſto przenoſząc z iednego na drugie ramie. Widziemy iż teñ bok który nie ieſt obładowany mocno ſię nachyla, ażeby utrzymał ciężar; Cała ta ſtrona ściąga ſię gdy druga ieſt rościągniona, y dla tego każdy poznaie że ta poſtura, to takie ułożenie ciała forſowane a za tym ieſt mocno y wiſilone. Niepotrzeba w niey długo zoſtawać żeby broń Boże nienaſtąpiła ztąd iaka ſzpetność ciała, a nawet częſto cięższe ieſzcze przypadki. Ta uwaga ſłużyć może w rożnych innych powſzechnieyſzych okolicznościach.

Wynalazek wielu ſztuk z rzemiosł, wyciąga wiele uſilności, a mało agitacyi, dla tych którzy ſię do nich udaią. Ci Rzemieślnicy którzy ażeby mogli zyſkać dla ſiebie kawałek chleba, więżą ſię, iż tak powiem,

y niewolą siebie samych, przez trzydzieści lat naypięknieyszych życia swego, nachylaiąc ciało w robotach swoich; Ten rodzay życia sedentaryinego może mowię szkodzić dygestyi, zgęszczać humory, przeszkodzić należytey krwi cyrkulacyi, a zatym pomieszać y zepsuć dobrą konstytucyą ciała, umnieyszyć znacznie siły y krzepkość w tak liczney liczbie ludzi oboiey płci, którzy to w posępnych swych pomieszkaniach, zabawiaią się około nich, kędy częstokroć nie zdrowym oddychaią powietrzem *).

Niepotrzeba podobnie rozumieć o tych rzemiosłach, które się zwykły robić na wolnym powietrzu, kędy wszystko się robi z fatygą ciała: Ta robota naturalnieysza y właściwsza człowiekowi, służy mu do tego ażeby

szy-

*) A co większa ludzie ci takowy sposob życia sedentaryinego przedsiębiorący, nietylko własnemu zdrowiu wiele szkodzą, ale też nawet na całą potomność swoią wiele szkodliwych skutkow ściągaią.

ſzybſze ciało ſwe uczynił zdrowſze y czerſtwieyſze. Doſwiadczenie nam daie widzieć że ci ludzie, bardzo rzadko choruią chyba że dla iakowego upadku, lub dla iakiego zbytku nagannego.

Komparuymy tylko zwierzęta dzikie zdomowemi, tegoż ſamego rodzaiu, a obaczymy że cwiczenie ciała y wolność pomaga do rzezwości ciała; Te ſą tłuſtſze, gdyż ſię karmią dobrze, ale też ſą ociężałe, ſłabe, y mdłe, y widziemy iż ſtracili ſwą naypięknieyſzą właśność. Tamte przeciwnie które przy wſtrzemięźliwości ſwoiey więcey maią cwiczenia nie ſą zawſze tak tłuſte, ale za to maią pracowite ciało, bieg prędſzy, y ſą nierownie we wſzykim mocnieyſze y czerſtwieyſze; Możemy nawet rozumieć iż dłużey żyią.

Nieſzukaiąc przykładow między bydlętami, uczyńmy przyrownanie mocy tych ludzi, których prace, roboty, y rzemioſła złączone ſą z cwiczeniem ciała, naprzykład, z mocą y ſiłami krawcow, rzemieślnikow materyi, albo tylu innych ſedentaryinym kunſztem ba-

wią-

wiących ſię. Rownaiąc mowię wzaiemną ich moc, powiedzielibyśmy iż ci ſą ludzie innego rodzaiu. Przeto Anatomicy zawſze to uważali, że my niemamy części mięſiſtſzych, iako te, którycheśmy częſto do prać y robot zażywali. Z ſamey co większa inſekcyi członkow, zgadną profeſſyą każdego człowieka, iakiey był za życia.

CWICZENIA.

W piętnaſtym lub ſzeſnaſtym roku trzeba zacząć powiękſzać nieco cwiczenia właśne, długim y przykrym bieganiem, podczas ſłońca y deſzczu. Ten przepis potrzebnieyſzy ieſt tym bardziey dla klimatow y pomieſzkania, kędy tężſze ieſt zimno, ażeby otworzyć pory ktore ſą zamknięte, y potrzebną w ſobie odnowić tranſpiracyą; Bez tego, niektóre humory, które wyiść miały, maiąc zamknięte przeyście, kupią ſię, y ſtaią ſię grubſzemi, odpływaią nazad do krwi, zkąd naſtępuie katar, fluxye, febry &c. ieſt nawet wiele okoliczno-

ści,

CWICZENIA

ści, w których nacieranie ciepłą y suchą chustą po całym ciele, wiele dobrego sprawuie.

Potrzeba doskonalić siły, nieznacznie, y niby po stopniach, tyziącznemi rożnemi sposoby, nigdy zaś nagle niepotrzeba czynić wielkiego, wysilenia. Rozumiem że ze wszystkich cwiczen, skakanie, tancowanie, granie w pełkę, fechtowanie, iezdzenia na koniu, y tym podobne nayzalecansze, y nayużytecznieysze być powinny.

Plutarch powiada, iż Cezar będąc konstytucyi słabey, y mdłey w młodości swoiey; stał się potym niesfatygowanym Bohatyrem, rożnemi cwiczeniami na Polu Marsowym. Cwiczenia wielkie gymnastyczne, czyli zapaśnicze, procz tego że nie są teraz w zwyczaiu, niewchodzą także do moiey materyi; Na tym bowiem ia kończę co szczegulnie przystoi dzieciom aż do wieku doyrzałego młodzieństwa; A za tym nie niepowiem o szkodliwych skutkach roskoszney miłości, wie każdy dobrze, iak mocno to szkodzi wiekowi bardzo młodemu, w którym ciało potrzebuie

wszel-

wszelkiego swego ciepła naturalnego, do wzrostu ywzmocnienia się.

Tych ukontentowania niepotrzeba nigdy zażywać tylko z wielkim pomiarkowaniem, y tylko w stanie Małżeńskim od dwudziestego roku w mężczyznach aż do pięćdziesiątego lub około. Potrzeba ich wcale nieznać aż do roku dwudziestego w pomiarkowanych klimatach, ieżeli kto chce mieć należytą stałość y umysłu y ciała; A trzeba ie opuścić zupełnie doszedłszy pięćdziesiąt lub pięćdziesiąt pięciu lat, ieżeli niechcemy sami sobie przyspieszyć śmierci; Iakoż zdaie się iż te ukontentowania łechcą nas y przynoszą nam uciechę dla tego iedynie, aby nas ciężko rażą przed czasem morzyli; y że człowiek niemoże dać życia podobney sobie iestności, tylko z niemałym uszczerbkiem własnego życia *) przeto dawni szermierze z wiel-

*) Dawni Gaulowie (mowi Montanus) za wielką naganę y hańbę poczytywali przed dwudziestym rokiem społkować z niewiastą, y mocno zalecali ludziom któ- rzy

wielką oſtrożnością wſtrzymywali ſię od nich, ażeby ſtali ſię mocnieyſzemi y odważnieyſzemi na igrzyſkach.

Przeto Rodzice powinni mieć wielką nato baczność ażeby odwrocili wſzyſtko cokolwiek przyſpieſzyć może doyrzałość Dzieci ich: Przeto, przecz od nich, ile bić może, ſzpetne zabawy, czytania nieuczciwe, y wielkie przywiązanie do płci niewieściey. Ogień ten ſekretnie wkradaiący ſię, y rozprzeſtrzeniaiący ſię w żyłach naſzych ieſt to kreſem takowym, do którego lepieyby żeby natura iak naypowolniey y naypoźniey przychodziła; Młodzi ludzie których nieſzczęśne przykłady wyprowadzili z granic ſzacowney niewinności, zamie-

---

rzy ſię do woyſkowey ſłużby zabierali, ażeby młodzieńſtwo ſwoie nienaruſzone zachowali, poznaiąc dobrze iak wielce ſiły ludzkie przez obcowanie zniewiaſtami y przez ſprawy małżeńſkie nadworężaią ſię.

Toż ſamo wyraźnie piſze o Niemcach Juliuſz Cezar.

zamieniaią pospolicie naypięknieyszą Natury wiosnę w suchą dla siebie pustynią.

Rozumiem, iż konformuiąc się, prawie że zwyczaiu y nałogu do tych powszechnych reguł w tym Dziele zamkniętym, można będzie tak zachować y wzmocnić zdrowie Dzieci, sprawić im konstytucyą ciała tak mocną y czerstwą, żeby żadnego rodzaiu niebyło życia, do którego by się oni niemogli przyzwyczaić; Z tym wszystkim upatruię ia błędy Dzieła tego a osobliwie w tym czego niedostaie. Gdyby granice ktore przepisać trzeba sobie w Dyssertacyi Akademiczney dopuściły mi rościągnąc się tu bardziey, rozumiem że znalazłbym dosyć rzeczy, w tey tak wielkiey materyi, do ułożenia z nich kilku należytych Książek, a niepoprostu mizerney Dyssertacyi. Lecz nakonieć tę, iaka iest, podaię zboiaźnią pod rozsądek czci godnego Trybunału, który o przyszłym iey losie zupełnie ma stanowić.

K O N I E C.

